

Тетяна Пархоменко

Календарні
звичайі та обряди
Рівненщини

СІЧЕНЬ

ЛЮТІЙ

БЕРЕЗЕНЬ

КРІТЕНЬ

ТРАВЕНЬ

ГРУДЕНЬ

Листопад

ПРОСИНЕЦЬ СВІЧЕНЬ

ЛИСТОПАД ГРОДЕНЬ

ЖОВТЕНЬ

Листопад ГРОДЕНЬ ПАЗДЕРНИК

СТУДЕНЬ

СОНКОМ БЕРЕЗСОДОМ

ВЕРЕСЕНЬ

РІОБЕНЬ

СЕРПЕНЬ ЗАРЄВЬ

УСРВЕНЬ

КРЕЄНЬ ИЗОКЪ

ТРАВЕНЬ

ТРАВЕНЬ

ВЕРЕСЕНЬ

СЕРПЕНЬ

ЛИПЕНЬ

ЧЕРВЕНЬ

Інститут мистецтвознавства, фольклористики
та етнології ім. М. Т. Рильського НАН України
Управління культури Рівненської облдержадміністрації
Рівненський обласний краєзнавчий музей

Тетяна Пархоменко

Календарні звичаї та обряди Рівненщини

Рівне
Видавець Олег Зень
2008

УДК 39(477.8)
ББК 82.3(4Укр - 4Рів)
П 189

Затверджено Вченою радою Інституту мистецтвознавства,
фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського НАН України
(протокол № 11 від 23 листопада 2006 р.)

Рецензенти:

- Н. Г. Стоколос, доктор історичних наук, професор Рівненського інституту слов'янознавства Київського славистичного університету.
- О. В. Курочкін, доктор історичних наук, професор, провідний науковий співробітник Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського НАН України.
- Н. К. Гаврилюк, кандидат історичних наук, провідний науковий співробітник Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського НАН України.
- Ю. П. Рибак, кандидат мистецтвознавства, доцент Інституту мистецтв Рівненського державного гуманітарного університету.

Книгу видано за сприяння Рівненської облдержадміністрації

Пархоменко Т. П.

П189 Календарні звичаї та обряди Рівненщини: Матеріали польових досліджень. - Рівне: видавець Олег Зень, 2008. - 200 с., кольор. іл., ноти.

ISBN 966-7643-87-5 (примітка: міжнародний стандартний номер книги в Україні був наданий видавцем Зень О. М. у серпні 2006 р. при укладанні угоди з автором)

Пропоноване видання — це перша спроба комплексного дослідження традиційних календарних звичаїв та обрядів мешканців Рівненщини. Монографія є узагальненням польових експедиційних матеріалів автора 1995-2006 рр. як з території Рівненської, так і Житомирської та Київської областей. У книзі розкриваються особливості народного світогляду, національних звичаїв та обрядів, вивірений часом календарний ритм сільськогосподарської й трудової діяльності. Збірка складається з двох частин: у першій викладений етнографічний матеріал, у другій — музично-обрядовий фольклор (106 пісень).

Уперше публікуються світлини поч. ХХ ст. з етнографічної колекції РОКМ, а також авторські світлини поч. ХХІ ст. Як важлива складова духовної культури краю в якості ілюстрацій використані зразки народного іконопису XV—XIX ст. ст. РОКМ.

Книга рекомендована етнографам, історикам, культурологам, фольклористам та всім небайдужим до проблеми збереження традиційної народної культури.

УДК 39(477.8)
ББК 82.3(4Укр - 4Рів)

ISBN 966-7643-87-5

© Тетяна Пархоменко, 2008

Звертаючись до витоків

Усім, хто любить рідний край, його історію та національну культуру, а особливо тим мешканцям Рівненщини, які до початку 3-го тисячоліття зберегли в усній народній традиції обрядові календарні пісні та усталені звичаї, що переносять нас у далекі часи автохтонних племен Погориння, присвячується ця збірка.

Обрядовий фольклор та етнографія особливої актуальності набувають на зламі епох, у період переоцінки етичних цінностей як окремого індивідууму, так і всієї нації. Саме з утвердженням незалежності України, відродженням національної самосвідомості, культури та мови підвищується роль духовної спадкоємності традиційних звичаїв та обрядів. Ще в 1990 р., згідно з рішенням Верховної Ради УРСР, офіційними святами держави були проголошені Різдво, Великдень, Трійця.

Органічною складовою традиційно-побутової культури українців залишається народний календар. Створюваний упродовж століть, він увібрав у себе особливості повсякденного побуту, народні уявлення, знання, звичаї та обряди, що були тісно пов'язані з життєвим укладом його творців. Календар дає змогу відчутти перевірений віками сезонний ритм Всесвіту в житті громади, зрозуміти міфологічні уявлення нашого народу, віднайти в ньому доцільність маркування основних віх переважно сільськогосподарських робіт.

Зауважимо, що насильницьке впровадження атеїстичного світогляду на селі за радянської влади не сприяло повному збереженню різдвяних чи великодніх, троїцьких урочистостей з притаманним для них комплексом обрядових дій. Адже сама ідея свята — народження Христа, Його воскресіння, вшанування культу рослинності — були неприйнятні новій ідеології так само, як і дохристиянські символи — різдвяний сніп-Дідух чи великодня крашанка-писанка, троїцьке клечання. Разом з руйнуванням церков, поширенням заборони на проведення церковних служб поступово втрачався важливий пласт духовної культури. Значних втрат зазнали не лише християнські, а й ще давніші язичницькі вірування, звичаї, обряди. Заборона колядувати чи святити паску стала найбільш типовою ознакою життя не одного покоління українців. Старші люди пошепки розповідали дітям про казкову «гру сонця» та магічну силу чарівної квітки папороті напередодні Купала. Водночас традиційне театралізоване дійство з купальським деревцем, багаттям, зазнало трансформації (зокрема, нерідко місцевими аматорами додавалися нетипові для регіону обряди). Зважаючи на потреби нових економічних умов, окремі народні свята, такі як Новий рік, Обжинки, були адаптовані відповідно до радянських суспільних потреб (стали вторинною формою фольклору). Змішування давніх звичаїв з новими, формування нових обрядів і часто їх домінування над попередніми — це ті риси, що були притаманні святковому календарю буремного ХХ століття. У порівнянні з обрядовими діями найбільш стійкими до

зовнішніх впливів руйнації виявились пісенні зразки календарного фольклору.

Сьогодні актуальним залишається питання наукової реконструкції найкращих вітчизняних календарних звичаїв та обрядів, які б визначали етичні норми поведінки наших сучасників, естетичні засади оформлення святкових дійств, інтегрували б українців у єдину спільноту. Головна ж цінність традиційних народних свят, на нашу думку, — полягає в тому, що вони є своєрідною інтерпретацією релігійних уявлень про Всесвіт та місце людини в ньому.

Важливим чинником у формуванні світоглядних уявлень, календарних звичаїв та обрядів регіону є географічні та соціально-економічні умови побуту місцевого населення, і насамперед, — особливості характеру його господарювання. Нові соціальні умови капіталістичного й радянського ладу замінили віджили форму патріархального укладу життя, призвели до розпаду традиційної великої сім'ї, нівелювали інститут громадської взаємодопомоги. Негативний вплив на традиційно-побутову культуру Рівненської області справила й не завжди виправдана меліорація боліт, а також техногенна катастрофа на ЧАЕС.

Об'єктом нашого наукового дослідження є календарні звичаї та обряди в системі традиційно-побутової культури мешканців Рівненщини. При виборі регіону обстеження нами враховувалися такі фактори, як історичне минуле краю (багатьма дослідниками Рівненське Полісся вважається частиною слов'янської прабатьківщини), а також відносно консервована збереженість його культурної спадщини. У V-VIII століттях територія сучасної Рівненської області була частиною ареалу розселення східнослов'янських племен дулібів (волинян) і древлян, що й сьогодні зумовлює мовну та етнографічну строкатість досліджуваної території. Зафіксоване на зламі XX — XXI століть локальне розмаїття календарних звичаїв та обрядів дозволить виявити як архаїчні, так і набуті в процесі історичного розвитку елементи, а також сприятиме висвітленню питань історичних умов розвитку етнічних груп на різних відтинках часу. Пропонована монографія може бути використана для майбутніх фольклорно-етнографічних досліджень міжетнічних контактів та взаємовпливів.

Предметом дослідження стали найбільш шановані в Рівненській області календарні свята, їх учасники, застосовувані ними правила поведінки, елементи раціональних та ірраціональних способів ведення господарства, обрядові пісенні тексти, заклинання, перекази, приказки, прикмети. Зазначимо, що спеціалізований аспект культурної (символічної, міфологічної та ін.) інтерпретації зафіксованих явищ не є завданням цієї роботи.

Мета дослідження полягає у вивченні регіональної специфіки традиційних календарних звичаїв та обрядів Рівненщини. Досягнення означеної мети здійснювалося шляхом вирішення таких завдань:

- розкрити регіональну самобутність традиційно-побутової культури північної (поліщуки) та південної частини (волиняни) Рівненської області;
- порівняти світоглядні уявлення, календарні звичаї та обряди мешканців Західного (Рівненська обл.) і Центрального Полісся (Київська, Житомирська обл.);

- розкрити досліджуване явище в загальноукраїнському контексті;
- з'ясувати стан збереженості традиційного народного календаря в мешканців постраждалого від Чорнобильської катастрофи Поліського регіону (Рокитнівський, Володимирецький, Зарічненський, Дубровицький, Сарненський р-ни Рівненської обл.; зона відчуження в Чорнобильському р-ні Київської обл.; місця компактного проживання переселенців з Чорнобильської зони: Андрушівський, Бердичівський, Брусилівський, Лугинський, Попільнянський р-ни Житомирської обл., Баришівський, Переяслав-Хмельницький, Поліський р-ни Київської обл.);
- систематизувати зібрані зразки календарно-обрядового фольклору;
- ввести до наукового обігу нові фактологічні дані.

Хронологічні межі даного дослідження визначаються датуванням джерел, покладених у його основу: друга половина XIX - XX - поч. XXI ст.ст. (включно з 2006 р.).

Викладений у роботі матеріал переважно базується на спогадах безпосередніх учасників та свідків обрядів. В останньому випадку передача інформації відбувається через друге або третє покоління. Зважаючи на вік інформаторів і стан збереженості традиційної календарної обрядовості, найповніше вдалося реконструювати ті звичаї й обряди, що відбувались у 30-50-х рр. XX ст.

У першій частині фольклорно-етнографічної збірки репрезентується увесь цикл місцевих календарних звичаїв, обрядів і пов'язаних з ними вірувань, починаючи від Різдва, і далі в плані природно-господарчої послідовності періодів і дат: Різдво, Новий рік, Водохреща, Стрітєння, Благовіщення, Свято першої борозни та першого засіву, Полоскозуб, Хрестя, Вербна неділя, Чистий четвер, Красна субота, Великдень, Проводи, Юрія, Трійця, Русальний тиждень, Розигри, Купала, Зажинки, Обжинки, Спаса, Введення, Андрія, Варвари.

У монографії використані як опубліковані, так і рукописні фольклорно-етнографічні матеріали Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського НАНУ, Інституту рукописів Центральної наукової бібліотеки ім. В. І. Вернадського НАНУ, Державного архіву Рівненської області. Оскільки спеціальної праці, присвяченої дослідженню традиційних календарних звичаїв та обрядів Рівненщини, не існує, етнографічний аспект вивчення даної проблеми доводиться розглядати як підрозділ загальної історіографії краю. Важливу роль у вивченні місцевого фольклору та етнографії мали наукові експедиції Південно-Західного відділу Російського географічного товариства, які очолив відомий український етнограф П. Чубинський (кін. 60-х — поч. 70-х рр. XIX ст.). З-поміж інших регіонів Російської імперії дослідником були обстежені, зокрема, Волинська та Київська губернії, а також частина Білорусі. Зібрані матеріали були надруковані в семитомному виданні «Труды этнографическо-статистической экспедиции в Западно-Русский край» 1872-1877 рр. (у монографії використані томи: «Верования и суеверия. Загадки», «Народный дневник») [56], [57]. Унікальну можливість дослідити народну обрядовість Рівненщини останнього десятиліття XIX ст. ми отримали, працюючи з фондом Василя Доманицького, що зберігається в рукописному відділі

Центральної наукової бібліотеки ім. В. І. Вернадського НАН України [82]. Матеріали, які нас зацікавили, фіксують народні традиції 55-ти населених пунктів Рівненського повіту. Не зважаючи на своє коротке життя (В. Доманицький прожив лише 33 роки), учений лишив нащадкам вагомий науковий доробок у фольклорі й етнографії, літературознавстві та історії.

Значний внесок у дослідження Волині та Полісся зробив і польський фольклорист-етнограф О. Кольберг, у публікаціях якого вміщено як фольклорні тексти, так і описи звичаїв, обрядів календарного, родинного циклів свят, відомості з матеріальної культури тощо [32]. У 20-х рр. ХХ ст. вивченню Східного Полісся (Речицького, Мозирського повітів) була присвячена робота польського етнографа К. Мошинського [43]. Не менш важливим етапом у регіональному дослідженні Волинської губернії була діяльність етнографічної секції Товариства дослідників Волині і насамперед його активного члена — професора В. Кравченка [35]. У 30-х рр. ХХ ст. в польському періодичному виданні «Rocznik Wolynski» (виходив у Рівному за ред. Якуба Гофмана) з'являється стаття Н. Димнича, у якій висвітлюються особливості народного свята Івана Купала на Волині [23].

Також у монографії використаний науковий доробок видатного українського філолога ХІХ ст. О. Потебні, який розробляв теоретичні засади етнографії та фольклору. Підняті вченим проблеми взаємовідношення мови і мислення залишаються актуальними і сьогодні [45]. Аналогічний напрям дослідження був обраний і одним із найвідоміших російських фольклористів ХІХ ст. О. Афанасьєвим. Виникнення прадавніх міфів фольклорист тісно пов'язував з історичним розвитком мови [4]. У такому контексті вченим вивчалися язичницькі вірування, звичаї й обряди народного календаря. Символіка слов'янських обрядів досліджувалася в працях М. Сумцова [51], а в наш час питання структурно-семантичного аналізу традиційних обрядів є темою дослідження А. Байбурина [5], взаємовідношення міфу і символу аналізує А. Голан [18].

Питання витоків сучасного релігійного світогляду відображені у фундаментальній праці англійського етнолог-релігієзнавця Дж. Фрезера [59]. На українському терені залишки язичницького світогляду стали об'єктом вивчення В. Гнатюка, М. Маркевича, В. Милорадовича [17], [39], [40]. Відзначимо, що головну особливість міфологічних уявлень автори вбачають в уособленні сил природи, що в свою чергу було зумовлено пантеїстичним світоглядом первісного суспільства. Окремі вчені віднаходять у слов'янській народній культурі паралелі з аналогами античних, ведійських міфів. З таких позицій узагальнити різноманітні джерела з фольклору та етнографії намагався М. Грушевський [20].

Не одне десятиліття маловідомими широкому загалу були доробки зарубіжних вчених-емігрантів, виданих за сприяння Інституту дослідів Волині в м. Вінніпег (Канада). Серед таких праць на увагу заслуговують історико-релігієзнавча монографія митрополита Іларіона (І. Огієнка) про дохристиянські вірування українського народу [25], п'ятитомне енциклопедичне видання С. Килимника «Український рік у народних звичаях в історичному освітленні» [27], [28], а також етнографічний нарис О. Воропая «Звичаї нашого народу» [16].

У другій пол. ХХ ст. значний внесок у вивчення Полісся був зроблений вченими Інституту слов'янознавства та балканістики Російської Академії наук (м. Москва), Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського НАН України, Інституту народознавства НАН України, Інституту мовознавства ім. О. О. Потебні.

Велике значення для етнографічного вивчення Рівненської області мають і музейні етнографічні колекції. Оскільки автор цих рядків упродовж десяти років працює у відділі етнографії Рівненського обласного краєзнавчого музею (РОКМ), то в першу чергу в роботі над монографією були задіяні матеріали фондів збірок та експозицій цього закладу.

Основним джерелом для написання збірки стали польові експедиційні матеріали, зібрані автором у Березнівському, Володимирецькому, Зарічненському, Здолбунівському, Гощанському, Дубровицькому, Корецькому, Рівненському, Рокитнівському, Сарненському районах Рівненської, а також у сусідніх Житомирській та Київській областях упродовж 1995-2006 рр. (245 респондентів, 106 населених пунктів). У монографії використані відповіді на спеціальну анкету-запитальник, описи календарних звичаїв, обрядів та вірувань, аудіозаписи пісень, фотографії, що надали можливість представити досліджуване явище наочно й різнобічно. Частина експедиційних матеріалів зберігається у фондах Рівненського обласного фольклорно-етнографічного товариства (1998-1999, 2001 рр.), лабораторії «Поліссезнавство» при Інституті мистецтв РДГУ (1995-1996 рр.), а також у Центрі захисту культурної спадщини при МНС України (1999, 2001, 2003, 2004, 2005, 2006 рр.), та в Рівненському обласному краєзнавчому музеї (2000, 2001, 2003, 2004, 2005, 2006 рр.).

Відзначимо, що в 2003-2004 рр. за фінансової підтримки Рівненської обласної держадміністрації автор цих рядків стала керівником комплексної етнографічно-культурологічної експедиції «Шляхами Південної Рівненщини», коли за участі працівників різних відділів РОКМ було обстежено 28 населених пунктів Рівненської області. Здійснена під час експедиції фотофіксація етнографічних пам'яток матеріальної культури стала основою для видання кольорового буклету «Шляхами Південної Рівненщини». Видання ж монографії «Календарні звичаї та обряди Рівненщини» дозволить здійснити другий етап дослідницької роботи – розкрити особливості пам'яток духовної культури цього самобутнього краю.

Пропонована монографія ілюструється авторськими фотографіями з останніх етнографічних експедицій та з фондів колекцій Рівненського обласного краєзнавчого музею. Вони дають змогу повніше ознайомитись з світоглядними уявленнями та побутом мешканців Рівненської обл. Зокрема, в якості ілюстрацій використані зразки народного іконопису XV - XIX ст., ікони: «Апостол Андрій», «Свята Варвара», «Різдво Христове», «Хрещення Христа», «Стрітення», «Благовіщення», «Тайна вечеря», «Воскресіння Господнє», «Старозавітна Трійця», «Апостоли Петро і Павло», «Спас», «Святий Василій», «Юрій Змієборець» та ін.

Упорядкування другої частини збірки (обрядово-музичного фольклору) здійснене за жанрово-типологічним принципом. При комплектуванні розділів

по можливості враховані хронологія появи та поширення творів того чи іншого жанру. У текстах пісень збережено діалектні особливості місцевого мовлення. Транскрипція зроблена у відповідності до норм вітчизняної етномузикології, розроблених представниками львівської школи.

Згідно з річним календарним циклом свят, народно-вокальні твори згруповані за розділами: колядки та щедрівки (45 зразків); веснянки й постові пісні (22 зразка); кустові, петрівчані, купальські (23 зразка); жнивні та ягідні пісні (16 зразків).

Календарно-обрядова творчість належить до історично найдавніших шарів пісенного фольклору. Найкраще пам'ять родоплемінної доби збереглась у колядках та щедрівках — жанрі, що розпочинає річне коло традиційних народних свят. За змістом та об'єктом величання колядки та щедрівки поділяються на групи: господарю, господині, парубку, дівчині, вдівцю, вдовиці, бабці, пасічнику. Зазначимо, що такі різновиди груп і сьогодні перебувають в активному пісенному репертуарі мешканців Рівненщини.

Найстаріші колядки пов'язані з міфологічними уявленнями наших пращурів. У них відображені первісні космологічні уявлення, насамперед обожнювання небесних світил, явищ природи. Характерною їх ознакою є символи світового дерева, птахів-творців тощо.

Найчисельнішою групою є колядки і щедрівки, призначені господарю. Їх вирізняє поетично-величальна піднесеність, гіперболізація та фантастичність змальованого благополуччя селянського побуту. Щедрість столу, багатство господаря — типові мотиви місцевих колядок (№№5-6 «А в сього пана скам'я заслана...», 28 «Вдома, вдома сам господар...»). Найчастіше оспівується статечність господаря — його розум, хазяйновитість (№№22 «Пане господарю, що на твоїм дворі...», 5-в «Пан-господарю, Бог тебе зове...»). У піснях аналізованих жанрів віднаходимо вшанування землеробської праці, сакральність якій нерідко надає присутність Бога, святого Петра, Божої Матері (№№29 «В полі, полі плужок оре...», 37 «Щодрий вечор, щодрий...»).

Значне місце в колядках для парубка займають лицарські мотиви. Змальовується ідеалізований образ парубка-воїна, оспівується його хоробрість, участь у бойових походах (№№12 «Чи спиш, чи лежиш...», 20 «Пісні-пріпесні, та із війни йдучи...»). Нерідко типовим персонажем у таких піснях є кінь (№№25 «В саду, в саду да й у вишньовому», 8 «Ой коню, коню, я тебе продам...», 27 «В сінцях, сінцях огонь сяє...»). Саме за допомогою коня парубок вирушає на пошук милої дівки-багатирки (№27 «В сінцях, сінцях огонь сяє...»). Характерними ознаками подібної групи колядок є оспівування господарських якостей парубка, його вроди, мистецького вміння грати «у дудочку», співати пісні (№25 «В саду, в саду да й у вишньовому»).

У колядках і щедрівках для дівчини опоетизовується дівоча краса (№14 «Чи вдома, вдома ваша дочка...»), працелюбність дівчини (№21 «Красная панна по саду ходила...»). Типовим сюжетом такої групи пісень є збирання золотої кори на перстень-обручку (№17 «У полі береза тонка, висока...», №24 «На твоїму дворі стоїть береза...»), сватання (№26 «Через небо доріженька...»).

Часом окремі колядки адресовані ремісникам, і зокрема в нашій збірці, —

пасічникам. У них оспівується корисність богоугодного промислу — бортництва (пасічництва) як для сім'ї, так і для всієї громади (№ № 10 «На твоєму дворі — дуб зеленистой...», 11 «Шось шумить, гуде, дібровою йде...», 16 «Ой із-за гори виходять хмари...»).

Менш збереженими, але й тим ціннішими є зразки тих пісень, які виконувалися вдовам та вдівцям, самотнім бабцям (№ № 7 «Крутая гора, пишная жона...», 13 «Ходить удовец, блудить молодець...», 5-г «Під кліткою, під наміткою...»).

Для зібраних нами апокрифічних колядок типовими є сюжети народження Христа (№ № 18 «На Йорданській річці тиха вода стояла...», 39 «Дивная новина...») пошуки його Іродом (№ 30 «В новім граді, в Віхліємі...»), втечі Діви Марії з немовлям Ісусом до Єгипту (№ № 32 «В Єрусалимі, в Назареті, стала новина...», 33 «Чи чули, браття, такую новину...», 40 «В пан-господара на його двори...»), подорож Божої Матері по райські ключі (№ 36 «Через широке поле, через глибоке море...»), зустріч Божої Матері з янголами (№ 38 «Ішов Христос через поле...»), щедрування Божої Матері (№ 34 «Пані Божа Мати пішла щедривати...»), пошуки ночівлі в багача (№ 35 «Пресвята Марія по світу ходила...»). Часом зміст колядок набуває суспільно-політичного значення, адже в ньому присутнє патріотичне прагнення волі для України (№ 41 «Ой у Віхліємі сталася новина...»).

Виконанню веснянок передують постові пісні. У збірці наведена популярна на Середньому Поліссі балада «Сирітка», а також апокрифічна пісня про зустріч Божої Матері з апостолами Петром та Павлом (№ № 41 «Розвивавса ж дунай да й посеред речки...», 42 «Та через поле широкеє...»). Функціональне призначення цих пісень - поширення вічних моральних цінностей, нагадування про сенс людського буття.

На честь приходу весни здавна виконувались веснянки, і першими серед них були так звані веснянки-заклички (№ № 45 «Гей весна, гей красна...», 49, 50 «Весна красна, що ти нам принесла (1), (2), 51 «Ой виходьте, веснянки, на нове лето...», 53 «Ой травко-муравко...», 59 «Ой уже весна, ой уже красна...», 61 «Ой весняночка да красняночка...»). Як і у весільних піснях у записаних веснянках переважає тема кохання, вибору подружньої пари (№ № 46, 47, 48). Значну частину веснянок становлять жартівливі пісні (№ № 54 «Ой по весни да по веснянці...», 55 «Весна по веснянці...», 57 «А в нас Іванко не жонат ходит...», 60 «Плавала качечка коло бережечка...», 63 «Дощечка, дощечка з вербочки впала...», 64 «Вирнула, вирнула жабка з-під мосту...»). Якщо їх виконавицями були дівчата, то пісні втілювали кепкування над хлопцями, коли ж пісню виконували хлопці, то відбувалось кепкування над дівчатами.

Вшанування культу рослинності — лейтмотив Зелених свят, перехідних між весняним та літнім циклами календарної обрядовості. І сьогодні на Рівненському Поліссі локально продовжує побутувати стародавній обряд «Водіння Куста», учасники якого, співаючи різні за змістом кустові пісні, накликали на господарів багатство, щастя, здоров'я. У збірці представлена пісня, що виконувалася вдові (№ 65). У пісні змальовується образ самотньої роботящої дбай-

ливої вдови, яка, покладаючись на власні сили та волю Бога, отримує казковий урожай. Типовими для цього жанру є міфологічний сюжет пісні, віра в магічну силу слова, елементи казковості.

Купальські пісні супроводжували обряди найбільшого літнього свята — Івана Купала. У час найвищого розквіту життєдайних сил природи оспівувались світотворчі природні стихії — вогонь, вода, а також рослинність. Важлива роль у купальських обрядах належала обрядовому багаттю, що в день найвищого сходження сонця могло уособлювати його благодатну часточку на землі та виконувати магічну функцію очищення й родючості. Не випадково в обстежуваному регіоні поширеними є пісні із зачином «На вігоні вогонь горить...» та «Наше Купайло вогонь горить...» (№№72-а, 72-б, 73, 74-б). Окрема тема купальських пісень — захист від лихих сил, насамперед відьом. Часто зустрічається сюжет пісні, за яким відьма збирає кору, коріння дуба, чарівне зілля (№№74-а, 75); вона ж відбирає в корів молоко (№75). У купальських піснях відображене повір'я, згідно з яким розпалене на Купала багаття завдаватиме відьмі нищівного болю (№74-б).

Завершальним етапом купальського дійства був ритуал нищення купальського деревця. Мотив спалювання або топлення цього обрядового атрибуту притаманний цілій низці купальських пісень (зокрема, №№66-а, 67-б, 74-а, 78).

Проте найчисельнішою групою цього жанру є пісні, в яких домінують мотиви кохання (№№66-г, 68, 69, 70, 72-а, 73, 76), сватання (№№66-а, 67-а, 71-а, 71-б) та одруження (№№77, 79). Нерідко в таких піснях згадується зозуля (№69). Побутові сценки з нелегкого життя вдовиної дочки описані в піснях №№66-б «А Петровочка — мала ночка...», 67-в «Петровочка — мала ночка...». У найдовший влітку робочий день дівчина змушена, боляче збиваючи ноги об пеньки, не зважаючи на втому, зрання виганяти «товар» на пашу; лише у сльозах вона отримує малу розраду.

Ще один жанр обрядового фольклору — жнивварські пісні. У залежності від етапів жнив та обрядів з ними пов'язаних, вони поділялись на зажинкові — ті, що співались на початку жнив, жнивні, які супроводжували основний процес збирання врожаю, і на обжинкові (в окремих районах області — дожинкові), що виконувались під час завершення жнив. У зв'язку з частковою втратою традиції виконувати жнивварські пісні за часів колгоспної системи, сучасні інформатори не завжди розрізняють окремі групи цих пісень. У пропонованій збірці більш консервативною та найкраще збереженою є група обжинкових пісень. Зазвичай у них оспівується працелюбність женців та величаються господар і господиня, котрі винаймали толоку. На окрему увагу заслуговують пісні із згадуванням обрядових атрибутів — «бородоньки» та «венка» (№№87 «Ой на тобі, бородонько...», 80-б «Ой засвети, місяцю, із рога...», 86 «До межі, женчики, до межі...»). Обжинкову «бороду» не лише перев'язували червоною ниткою, виполювали, виминали з колосся зерно та поливали водою, а як засвідчують фольклорні записи, залишали біля неї ритуальну страву — хліб і сіль. Сплетений з останнього колосся вінок з квітами увінчував голову найгарнішої та найпрацьовитішої дівчини; його ж дарували й господарю поля. Типовими для зажинкових та обжинкових пісень є мотиви винагороди за важку працю

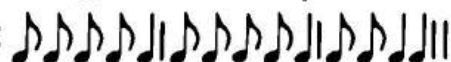
в полі. Платою за роботу традиційно була спільна святкова вечеря, приготувати яку мали господарі поля. Окрім грошей, на женців очікувало частування горілочкою з медком, пирогами та варениками, звареним гусаком тощо (№№84; 80-а, 80-б, 89, 82, 83, 85, 88).

Як у жнивварських, так і в ягідних піснях співчуття викликають потомлені від підневільної праці жінці та ягідники, що до ночі змушені складати снопи до копи або збирати ягоди та повертатись до дому, коли «місяц дороженьку засветив» (№№81, 90).

За нашими спостереженнями, на момент фіксації записів автентична музична культура переважно знаходилась у формі пасивного побутування. Особливо це стосується постових, жнивварських пісень, що зберігаються лише в пам'яті найстаріших виконавців.

Усього у збірці надруковано 106 пісенних текстів обрядового фольклору та транскрибовано 92 мелодії (у багатьох випадках типова мелодія поєднується з цілою групою пісенних текстів з однаковою ритмічною структурою).

Проаналізувавши особливості календарного репертуару мешканців Рівненщини, зауважимо, що домінуючою віршовою структурою записаних колядок залишається форма 55₄ (13 пісень). У колядках під №№1 «Гой над рекою, над глибокою...», 2 «У полі, полі там плужок ходив...», 3 «А в полі, полі там плужок ходив...», 4 «У дубі, дубі гудуть голубі...», 5-а «Ой вечор добрий, пан-господару...», 5-б «А в сього пана скам'я заслана...», 5-в «Пан-господару, Бог тебе зове...», 5-г «Під кліткою, під наміткою...», 6 «Ой вечор добрий, пан-господару...», 7 «Крутая гора, пишная жона...», 8 «Ой, коню, коню, я тебе продам...», 9 «А в полі, полі на вкрай дороги...», 10 «На твоєму дворі – дуб зеленистой...», 11 «Шось шумить, гуде, дібровою йде...» така віршова структура підпорядкована музично-ритмічній формі:

Інша поширена віршова форма в записаних нами колядках і щедрівках -44;44 (6 пісень). Зокрема, колядці №23 «Ой летіло три соколоньки...» притаманна музично-ритмічна форма:

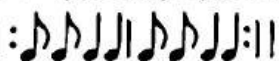
Для колядки №24 «На твоєму дворі стоїть береза...» ця форма має ритмічно розширений варіант:

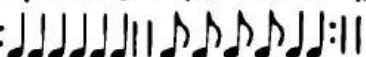
Музично-ритмічна форма щедрівки №25 «В саду, в саду да й у вишньовому...»:

Аналогічна віршова структура 44;44 у щедрівках №№26 «Через небо до-ріженька...», 27 «В сінях, сінях огонь сяє...», 28 «Вдома, вдома сам господар...». Їх музично-ритмічна форма дещо інша:

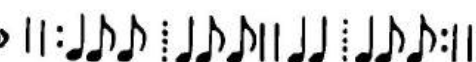

Із-поміж веснянок, що мають віршову структуру 6_n, зустрічаються такі форми:

55 «Весна по веснянці...» ||: :||

56 «Ви, хлопчики, да соколікі...» ||: :||

Типовою у веснянках є семантична структура 44₇. Музично-ритмічна форма таких пісень:

45 «Гей весна, гей красна...» ||: :||

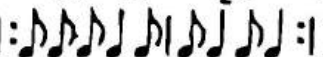
46 «Зажурился соколенько...» ||: ||

Ще однією віршовою структурою цього жанру є форма 55₂. Її зустрічаємо у веснянці №47 «Ой рости, рожа, по сіножаті ...»

 ||

та веснянці №48 «Серіє гуси гречко поєлі...»

 ||

Обрядовий репертуар петрівчано-купальських пісень переважно побудований на семантичній структурі 54₂ (12 зразків). Музично-ритмічною формою цих пісень є будова: ||: ||

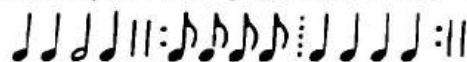
(№№66-а «Іде Купало топітися...», 66-б «А Петровочка — мала ночка...», 66-в «Ой не жди, не жди, мой татонько...», 66-г «Ой за городом біла глина...», 67-а «Ой на Івана, на Івана...», 67-б «Ой ще Купало не топіся...», 67-в «Петровочка — мала ночка...», 68 «Ой на городі шафран, шафран...», 69 «Ой на городі Купалиця...», 70 «На городечку шахран-махран...»)

Купальські пісні №71-а «Ой попід лісом холодна роса...», №71-б «Ой попуд лесом холодна роса...» виконуються за дещо іншою віршовою структурою 55, та музично-ритмічною формою: ||: ||

Окремі мелодії цього жанру, ймовірно, пов'язані з веденням хороводів навколо купальського деревця чи багаття, а тому є переважно розміреними за темпом виконання. Вісім пісень мають віршову структуру 4...; 44;44. Зауважуємо варіанти їх спорідненої музично-ритмічної форми:

 ||

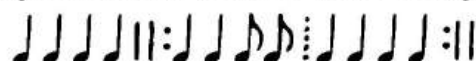
(№№72-а «На вігоні вогонь горить...» (1), 72-б «На вігоні вогонь горить...» (2));

 ||

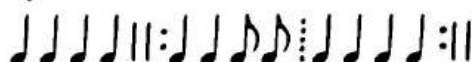
(№№73 «На вігоні вогонь горить...» (3), 75 «Ой на Івана Купального...»);

 ||

(№№74-а «Сьогодні Купайло...», 74-б «Наше Купайло...»);

 ||

(№76 «Хмари гудуть...»)

 ||

(№77 «Розвивайся, сухий дубе...»)

У розділі жнивварських та ягідних пісень панівною є форма віршової структури *43₂ (12 зразків) та базова музично-ритмічна схема ||: ||

(№№80-а, 80-б, 81-90).

На окрему увагу заслуговують пісні з віршовою схемою *44₂ — тип ЖГ (№№91-а «У полю ж конопельки...», 91-б «Жніте, жинчики, жніте...», 91-в «Приказав мні мий свєкорко...», 92 «Ой я в бору ягід беру...»). Це твори, виконувані в рубатній манері, що відомі серед фольклористів як пісні «жниво-голосіння» (за І. Клименко). Їх базова ритмічна схема: ||: ||

У нотаціях пісень мелодія вибіркової строфи поширюється на весь твір із можливими варіантними змінами, простіші з яких зазначаються в основному мелодичному тексті петитними (дрібними) нотами, натомість складніші виносяться окремо у примітки. Кожному номеру відповідає пісенний тип, а його різновиди зазначаються літерами кириличної абетки: 5-а, 5-б, 5-в, 5-г; 66-а, 66-б, 66-в, 66-г; 67-а, 67-б, 67-в; 71-а, 71-б; 72-а, 72-б; 74-а, 74-б; 80-а, 80-б; 91-а, 91-б, 91-в.

Спеціальні знаки музично-етнографічної транскрипції подано в окремій таблиці. Мелодії уніфіковано до тональності «соль», а початкова реальна (абсолютна) висота зазначається ромбічною нотою біля ключа. Групування в такті підпорядковане природній пульсації мелодичного руху, що відповідає засадам т. зв. «диференціального» тактування (за Б. Луканюком). Саме тому в піснях із мірним ритмом замість загальнозживаного дробового розміру виставляється одинарна цифра. Вона виражає сумарну кількість ритмічних долей у такті, що прирівнюються до метроритмічної одиниці, зазначеної в темпі. Натомість, звичний дробовий розмір застосований у піснях із акцентним типом ритму.

Традиційно календарні обрядові пісні виконувалися на відкритому просторі, де важливе значення у звукоутворенні належить грудним резонаторам. Вони й наділяють звук особливою міцністю та насиченістю тембрового багатства. Музична мова пісень досліджуваного регіону має свої специфічні ознаки. Тут немає надто розвиненого розспіву, проте використовуються мелізми в межах вузького амбітусу (найчастіше терції, сексти). До локальних особливостей регіону відносимо ледь помітне глісандо (колядки №№ 12, 22, 39; веснянки №№ 53, 58, 61; кустова пісня №65; купальська пісня №74-а; зажинкова пісня №80-а, обжинкові пісні №№ 82, 83; ягідна пісня №90), а також фермати в кінці мелодичних фраз (колядки №№ 4, 38; веснянки №№ 46, 48-50, 56; купальська пісня №71-а; жнивварська пісня №81).

Ще одним характерним прийомом поліської виконавської майстерності є вокалізація приголосних у співі (зокрема, у колядці №38). У деяких словах приголосна відривається від голосної, до якої належить, і вимовляється у сполученні з невиразними и, і, е, та виступає як самостійний склад з окремим тоном мелодії (наприклад: че-ре-з/и/). Часто зустрічаються так звані хореїчні закінчення строфи з попереднім протягуванням передостаннього складу, а відтак словообривами, що утворюються внаслідок недоспівування останнього складу. Така манера виконання характерна для різножанрових творів: колядок №№ 30, 33, 38; щедрівки №31; веснянок №№ 47-51, 53-55; кустової пісні №65, а також низки купальських пісень №№ 71-а, 71-б, 72-а, 72-б, 74-а, 74-б, 75-78 (наприклад: ди-тя-ти — ди-тят...; бу-де — бу-д...).

У монографії поєднані різні аспекти дослідження етнокультурної спадщини регіону, що дає можливість широко використовувати її як науковцям, так і учасникам фольклорних колективів. Дане видання може бути рекомендоване етнографам, історикам, фольклористам, культурологам, студентам і викладачам ВНЗ, шкіл, краєзнавцям та всім, хто виявляє зацікавлення до надбань національної духовної спадщини.

Ікона «Різдво Христове».
Кін. XIX ст., РОКМ.

РІЗДВО

Серед зимового циклу народної календарної обрядовості впродовж століть найважливішими залишаються дванадцятиденні Коляди — різдвяні свята, тісно пов'язані з солярною символікою та культом предків з одного боку,

і з християнським віровченням — з другого.

РІЗДВО ХРИСТОВЕ — народження Ісуса Христа, одне з найбільших зимових свят, яке православні відзначають 7 січня, а католики — 25 грудня.

Для різдвяно-новорічної обрядовості характерне особливе ставлення до світла, до вогню, що пояснюється не лише їхньою апотропейною силою, але й семантикою цілісності, повноти, статків; роллю в магічних діях, спрямованих на забезпечення майбутнього врожаю, отримання приплоду. Досить поширеним є повір'я, за яким на Святий вечір (6 січня), на Різдво (7 січня), як і на Багатий вечір (13 січня), Новий рік (14 січня), уся родина і вся худоба мають бути вдома, біля родинного вогнища. Якщо ж когось не буде, тому рік судилося блукати по світу. На відміну від святкування літнього сонцестояння (Івана Купала), яке відзначалося на відкритій місцевості за участю мешканців усього села, зустріч зимового сонцестояння відбувалась у родинному колі, в замкненому просторі.

СВЯТИЙ ВЕЧІР (ПЕРША КОЛЯДА, ПЕРША КУТЯ, БІДНА КУТЯ, ВІЛІЯ) — вечір напередодні Різдва, який припадає на 6 січня або 24 грудня за старим стилем. На поч. XX ст. перші святкові ритуали розпочинались ще вдосвіта. Насамперед господиня мала розпалити «дикє», «живє» полум'я, викресавши вогонь з кременя. Під назвою «богач» хатній вогонь відомий на Рівненському й Білоруському Поліссі, тож не випадково піч (хатнє вогнище) вважається символом багатства родини (згадаймо етимологію слова багаття).

У численних віруваннях українців хатнє вогнище втілює в собі цілісність роду, його благополуччя, долю, а тому й оберігали його з особливою турботою, пересторогами. За матеріалами О. Топоркова, ще в рукописах XVI ст. осуду зазнавали ті християни, які після заходу сонця позичали вогонь чи гаряче вугілля [55. 68]. Аналогічну заборону позичати вогонь у великі свята наприкінці

XX ст. фіксуємо й на території Рівненського Полісся [190]. Як зазначає К. Мо — шинський, селяни не позичали вогню з хати, щоб не спричинити хворобу худобі й неврожай у полі [44].

Особлива увага до ритуалу запалення «живого» вогню в цей день пов'язана з народним уявленням про Різдво світу — народження Коляди. До першої половини XX ст. на території Рівненської області, починаючи з 12 грудня за ст.ст., господар щодня відкладав по поліну таким чином, щоб до Різдва їх назбиралось 12. Цими дровами господиня й розпалювала піч 24 грудня. Існують два способи добування сакрального вогню: у давнину — тертям деревини об деревину, ближче до нашого часу — викрешування кресалом. «Було то губу оту з берези варат да сушат. Одненьке таке кресало з заліза зроблят, а одне — крамень. І кладуть ту губу і крешуть. З її [губи. — Т.П.] розпалювали вогонь у печі. Це ще за Польщі» [190]. Старожил и сіл Старі Коні — Зарічненського, Сварицевичі, Крупове — Дубровицького, Познань — Рокитнівського р-нів переконані, «що саме такий [«живий». — Т.П.] вогонь чистий, бо ніхто не осквернив його ні словом, ні духом» [66, 98-99]. Розпалення в хатньому вогнищі нового вогню мало допомогти Сонцю якнайшвидше набути життєдайної сили, адже Коляда — це дохристиянське свято народження Сонця, що знаменує собою поворот зими на літо. Не випадково від Різдва розпочинається святковий календар у багатьох народів світу.

Різдво (7 січня), Новий рік (14 січня), Водохреща (19 січня) неможливо уяви без Бідної, Багатої й Г олодної куті, так називались вечори напередодні трьоти великих зимових свят. Кутя з ситою — це неодмінні ритуальні страви Святого вечора перед Різдром, Щедрого вечора напередодні Нового року та «Терпуна» перед Водохрещами.

Спосіб приготування куті (страви, відомої з часів неоліту) у різних регіонах України однаковий, змінюватися могли лише її компоненти. За відомостями Л. Артюх, у західній та північній частині країни кутю варили «ячну», що підтверджується й нашими записами, хоча є згадки і про пшоно, рідше — пшеницю [2, 105]. Локальним вважаємо різдвяний звичай додавати до ячмінної куті жменю квасолі в с.Клесів Сарненського р-ну або бобу в с.Борове Зарічненського р-ну [195], [11 0]. Таким же рідкісним є звичай мешканців с.Балашівка Березнівського р-ну, де на «Щадруху» (вечір напередодні Нового року) кутю робили із зерен усіх вирощених культур: «А кутя, то з ячменю, проса, пшениці, як є, говес, — ну, усякої пашні по єдненьком зернятку; гроші кидають, о, — і цьо називаєца Багата кутя» [87]. Відібрані зерна потрібно було очистити від луски, промити та довго варити в череп'яному горщику. Згідно із записами М. Пйотровського, на Овруцькому Поліссі кутю варили протягом усього дня — з ранку до вечора, адже, за народними уявленнями, добре «набубніла» кутя мала продукувати плідність колосся наступного врожаю [14, 294].

Під час приготування кутю не солили й не солодили, не додавали й жиру. Коли кутя була готова, її накладали в полумисок, у якому несли на покуть. А в цей час господиня брала іншу миску та розтирала в ній медові стільники, заливаючи їх холодною або теплою водою («окропом»). Мак розтирали на молоко, розводили ситою й поливали кутю, посипаючи зверху волоськими горіха-

ми. Коли ж не було ні меду, ні цукру, для підсолодження куті використовували узвар [2, 105]. Згідно з записами, зробленими нами в с.Білка Березнівського р-ну, з метою забезпечення багатства в різдвяну кутю кидали копійки [96]. У сс.Борове, Кисоричі Рокитнівського р-ну та Весняне, Щекичин, Невірків Корецького р-ну копійки в кутю кидали тільки перед Новим роком; ця каша була вже з молоком, тоді як кутя перед Різдрвом - із медом [117], [189], [125], [322], [237]. Кутя з медом як обов'язкова страва на Коляди, на Багату кутю, на «Терплячку» (перед Водохрещами) ставилась у с. Нетреба Рокитнівського р-ну [244] та в сс.Балашівка, Яцьковичі Березнівського р-ну [87], [328].

За записами М. Пйотровського, у 50-х рр. ХІХ ст. напередодні Різдрва дотримувалися традиції варити стільки куті, щоб її вистачило на всі три різдвяні свята. Тоді великий горщик з кутею знаходився на покуті, і в міру потреби з нього відкладали страву до миски на Бідну, Багату та Голодну куті. Відповідно страву заправляли олією, солониною чи медовою ситою [14, 294]. Подібна традиція зафіксована нами в с.Дорогобуж Гощанського р-ну [155]. Водночас деякі господарі дотримувались звичаю готувати свіжий «горнець» куті на кожне з трьох різдвяно-новорічних свят [14, 295]. Згідно з народними традиціями, горщик для куті на Різдрво обов'язково мав бути новим [109].

Ще один давній звичай, якого й сьогодні дотримуються мешканці Рівненщини, — це готування сити для куті. Підтвердженням традиції слугують як фольклорні тексти ХІХ ст., так і польові матеріали сучасних етнографічних експедицій: «Ой дай, Боже! / Ішов-перейшов місяць по небі; / За ним зірочка, як сестричка: /-«Ой почекай же, місяцю.» /- «Ой не чекаю, часу не маю. / Ой бо від Бога іду я в послах, / Від Бога в послах до господаря, / Чи починає по-старосвіцькому, / Чи ситив медок [підкреслено нами. — Т.П.] на Святий вечір, / Чи варить пиво до святого Кіоству, / Чи пік калачи з ярої пшениці?» / Ой дай, Боже!» [57; 414, № 139 А; 347, № 76 А]. Етнографічні матеріали з Рівненського повіту засвідчують, що в 90-х рр. ХІХ ст. поблизу с.Яполоть напередодні Різдрва поминальний напій з меду — «канун» — варили біля церкви [82, 60]. Звичай пити на церковному подвір'ї «канун» отримав народну назву «водити на мед». За традицією на мед водили родичів, знайомих, парубки — дівчат.

Серед інших страв різдвяної вечері готували смажену рибу, квасолю, вареники, кашу, борщ з грибами, квашену капусту, голубці з пшоном, кисіль, коржі, узвар [231].

І сьогодні до Різдрва в сс.Задовже, Сенчиці, Кухче, Старі Коні Зарічненського р-ну діти люблять виготовляти солом'яну прикрасу — «павука» [166], [289], [210], [232]. Він не випадково став традиційним різдвяно-новорічним атрибутом, адже за найдавнішими віруваннями, що відобразились у світотворчих колядках, павук є одним з головних творців Всесвіту. Об'ємна конструкція «павука» складається з квадратів та ромбів, виготовлених з житньої або пшеничної соломи; кінці його прикрашені «чубами» з різнокольорового паперу. У залежності від місцевих традицій, до стелі (як правило, до центрального «балька») підвішують одного або трьох павуків. Упродовж 12 днів різдвяно-новорічних свят «павуки» слугують оберегом оселі від нечистої сили.

Не менш важливим сучасним різдвяно-новорічним атрибутом залишається-

ся «коляда», або «дідух». Так здавна називали сніп з жита чи пшениці, або з колосків різних злакових культур, що вносив на Святий вечір батько [82; 24, 60, 13]. У с.Богдашів Здолбунівського р-ну «коляду» в'яжуть із пшениці, жита та вівса [109]. Справжнім мистецьким витвором, снопиком у вигляді деревця, є «коляда» в сс.Воскодави, Дорогобуж Гощанського р-ну, в смт Гоща та в с.Голичівка Корецького р-ну [150]. Обряд внесення коляди до хати супроводжується потрійним благословенням: «Добрий вечор! Дозвольте в хату коляду внести!» — «Хай Бог благословить!» [283]. Або: «Добрий вечор! Приїхала коляда на сивому коні. Люди добри, прийміть чи ні?» — «Приймемо, заходьте!» [204].

Усталеним місцем «коляди» є покуть. Також на покуті традиційно кладуть сіно, а в окремих селах Рокитнівського р-ну і нині ставлять хлібну діжу з надіжницею [237], [270]. Пізніше сюди, як і 100 років тому, приносять кутю, заправлену медом, хліб з дрібкою солі [14, 294], узвар. Церковний характер має традиція ставити на покуть випечене з тіста ягня, що й до сьогодні побутує в с.Дермань Здолбунівського р-ну. Народне пояснення цього звичаю: «бо Ісус Христос родився в яслах на сіні» [154].

З метою продукувати майбутній урожай зернових, у Здолбунівському, Березнівському, Корецькому р-нах ще зовсім недавно дотримувались традиції розстеляти під настільником житній куль (в інших районах — сіно), сипати під нього зерно жита [154], [275], [125]; чи просо (у Гощанському й Рівненському р-нах) [155], [156], [283], [151]. В окремих селах пшоно розсипали поруч із снопиком «коляди» [125]; в інших — клали по кутах стола, а посередині його навхрест викладали колоски [156]. Три колоски, що витягали з «коляди», розміщували таким чином у с.Богдашів Здолбунівського р-ну [109]. Цікаво, що в с.Невірків Корецького р-ну під «настільник» одночасно сипали зерна пшениці, жита і проса [237]. Копійки клали під «настільник» у селах Здолбунівського, Гощанського, Зарічненського р-нів [154], [155], [245]. Після закінчення свят різдвяне зерно використовували в якості посівного або віддавали курам, щоб добре неслися, чи курчатам, щоб добре росли [155], [151]. Описані звичаї частково збереглися і до наших днів. У залежності від локальних традицій, їх дотримуються або на Святий вечір (перед Різдвом), або на Щедрий вечір (напередодні Нового року).

Перед тим, як мати мала закласти в піч свіжий хліб, батько готувався нести кутю на покуть. Він вивертав рукавиці, брав до рук новий горщик з кутею та йшов у бік покуті, приказуючи: «Іди, кутя, на покуте!», «Несу кутю на покуте! Гетя, кутя, на покуте! («гетя» — так як на коні вже їде)», «Цоб, кутя, на покутя!», «Гатя, кутя, на покутя!», «Утекай, Піліп [піст на Пилипівку. — Т.П.], із покутя, бо іде кутя на покутя!» [89], [228], [292], [120], [116]. У селах Березнівщини та Сарненщини цей обряд виконувала господиня: «Кутя, кутя, іди на покутя!» або «Кутя, кутя, ходи на покуть! Ти цілий рік ждала, щоб на покуте постояла!» [87], [195].

З приготуванням «яшної» або пшеничної куті з медом та маком пов'язують надії на плодючість квочок. З продукувальною метою члени родини імітують квоктання квочок: «Кво-кво-кво-кво-кво!». У селах Голичівка Корецького та

Кисоричі Рокитнівського р-нів така магічна дія співвідноситься з обрядом внесення Коляди [150] та з формулами-запрошення куті на покуть: «Гатя, кутя, на покутя!» [186]. У с.Невірків Корецького р-ну, щоб квочки водилися впродовж року, приказують: «Іде кутя до покутя, кво-кво-кво!» [237]. Тоді ж з метою забезпечення багатства горщик з кутею несуть у рукавицях. Проте ще цікавішим, на нашу думку, є різдвяний звичай мешканців с.Кисоричі. Тут кутю на покуть несе хлопчик, а за ним, «квокчучи», іде баба: «Кво-кво-кво!» [186]. Призначення обрядового квокотання та присідання в с.Русивель Гощанського р-ну — «шоб кури добре неслися» [283]. Таке уявлення характерне і для мешканців с.Балашівка Березнівського р-ну: «кілька рази скажиш «ко-ко-ко» і «кво-кво-кво» — стільки буде квочок» [87]. За місцевою традицією, імітувати квокотання мають діти.

Фольклорний гурт «Журавлина».
м.Рівне. Фото С. В. Вострікова, 1997 р.

Ще одна низка магічних дій з медовою кутею була пов'язана з надією на майбутній врожай меду. На думку М. Толстого, окрема увага до бджіл — це характерна особливість Полісся, — краю, відомого розвитком бджільництва [54, 28]. До засобів імітативної магії вдавалися пасічники з с.Вітковичі Березнівського р-ну: «Беруть цю кутю із печі, на в'язку сена положать у кутку на покуті да й рукавицями ту несуть, да ка: «Сядайте, сядайте, шоб пчоли

сядали!» Да й сядали ми» [129]. «Шоб пчолі мед носилі», горщик з кутею несли в рукавицях пасічники із с.Борове Рокитнівського р-ну [117]. Часто несення куті на покуть супроводжувало дзижчання. Такі дії виконували переважно напередодні Різдва, адже кутю на Святий вечір поливали ситою, тоді як перед Новим роком — молоком [117]. На Святий вечір пасічники із с.Кураш Дубровицького р-ну обходять вулики з мискою куті, приказуючи: шоб роїлися бджоли, не губилися сім'ї, шоб наступний рік був кращим «за торік». У кінці ритуального обходу обов'язково додають: «Дай, Боже, так нам поможи, шоб хватало для себе і на всякого долю!» [208].

За прадавнім звичаєм, горщик з кутею не лише прикривали хлібом («книшем»), а й прикрашали різдвяною свічкою. Воскові свічки спеціально робили за два-три дні до Різдва, відразу качаючи на Святу вечерю, Щедру вечерю та на Голодну кутю. Про давність звичаю виготовляти на Різдво свічки свідчить народна колядка: «Чому так нема, як було давно, / Як було давно а з первовіку: / Святим Миколам пива не варять, / Святим Рождеством свічі не сучать, / Святим Водорщам [Водохрещам. — Т.П.] трійці не несуть?» [32, 176]. Обрядова свіча мала простояти в оселі впродовж усього циклу різдвяно-новорічних свят — 12 днів [114]. Ритуал запалення свічі під час святкової вечері на Багату кутю згадується в праці О. Потєбні [45, 382]. Зважаючи на особливе ставлення до життєдайного вогню на Коляди, зрозумілими стають побоювання раптового згасання свічки. Адже, виготовлену власноруч, її засвічували при гуканні

морозу, при запрошенні на трапезу померлих, при ритуальному битті по столу руками (вимолочені зернята віщували кількість майбутніх кіп на полі), при відвідуванні хліва (з метою ворожіння на погоду чи приплід), з нею робили обхід господарства. Окрім того, з різдвяною свічею було пов'язане віщування долі [28, 34]. Не випадково в с.Острівськ Зарічненського р-ну побутовало ворожіння зі свічкою: «Як Різдво заходить на Коляду, то заставляла мати дивитися на стину носа. Ето значит ми тако садаємо — і видно тінь на стині. Як видно носа, то це значит дождемо другу Коляду. І ето так ми всі шуткували, дивилися того носа» [262].

За народними віруваннями, у святу різдвяну ніч не можна не тільки позичати вогонь або гасити світло, але й не можна спати. Заборона спати на Різдво (так само, як і на Пасху) поширена не лише на Рівненському, але й на сусідньому Білоруському Поліссі. Вважається, що той, хто проспить цю ніч, проспить і Царство Небесне [10, 144]. Побутує уявлення, що в цю ніч сам Бог сходить на землю, відвідує оселю, подвір'я, усі господарські будівлі. Він обов'язково тримає в руках кутю або сити. Сюжет пісні, у якій згадується присутність на свята Бога, був зафіксований нами в с.Білка Березнівського р-ну Рівненської обл.: «Пан господару, Бог тебе зове, / Бог тебе зове, Бог тобі дає. / У твоїх садах роятся пчолки, / Роятся пчолки да й на три ройки, / А яровиє — да й на чотири. / Пан господару, пойди походи поміж пчолками, / Як ясен місяць поміж зір. / Пан господару, в твоїй stodолі ложаця стожки да на три рожки, / А пшеничниє — да й на чотири. / Пойди походи поміж стожками, / Як ясен місяць поміж зірками» [98]. Часом функції Бога символічно перебирає на себе господар. У Рівненському повіті, поблизу Князь-села, побутовув звичай, коли напередодні Різдва господар брав миску сити, обходив з нею хату та стукав по стіні, а на запитання з хати: «Хто стукає?», - відповідав, що сам Бог [54, 24]. Подібний звичай у 90-х рр. ХІХ ст. був записаний В. Доманицьким. Напередодні Різдва, після вечері, найстарший у родині брав кутю з горщиком, крейду та виходив на двір. Коли з хати його запитували: «А хто там ходеняє?» — то отримували відповідь: «Сам Господь ступеняє. І хрестика писнув, і куті лизнув». Тоді господар малював на чотирьох стінах хати та на «хоромах» хрести, щоб відвести від оселі «усяку нечисть» [54, 25], [82, 24]. Звичай висмалювати свічкою хрести був зафіксований нами в с.Нобель Зарічненського р-ну [245].

Важливим компонентом святкової обрядовості, що дійшов до нас з дохристиянських часів, є звичай на різдвяну вечерю, а саме на кутю з медом, запрошувати мороз у сс.Сновидовичі, Березове, Старе Село, Томашгород Рокитнівського р-ну: «Морозе, морозе, морозе! Ходи куті їсти! Як ни йдеш у Риздві, то ни йди і в Питрувци! [піст улітку. — Т.П.]»; «Морозе щербатий, ходи куті довбати, влітку не бувай, хвостом не кивай!»; «Мороз, мороз! Ході куті їсті, а на Міколу [весняний Микола, 9 травня за ст.ст. — Т.П.] не бувай і хвостом не кивай, бо одрубам!»; «Мороз, мороз! Ходи куті їсти! Тепера твой час і пора, бо влітку будем батогамі біть!» [296], [92], [306], [313].

Тільки на Першу кутю було заведено гукати мороз і в сс.Задовже, Перекалля, Сенчиці, Заозір'я Зарічненського р-ну: «Мороз, мороз! Ходи на кутю! А не йдеш на кутю, то не йди й на пасолю!»; «Мороз, мороз! Ходи кутю їсти!

Не зморозь ни гречки, ни овечки, ни пашниці, ни якої яриниці!»; «Мороз, мороз! Ходи куті їсти! Да не морозь нас, не морозь нашої коровки, худобки і пташечки!»; «Мороз, мороз! Ходи кутю їсти! Не хочеш сьогодні, то не йди й на ту!» [166], [266], [289], [173].

Дослідниця білоруської обрядової поезії Г. Барташевич зазначає, що запрошування морозу відбувалося перед самою вечерею біля вікна, біля дверей, а то й на вулиці. Мороз не лише запрошували, але й «годували» — викидали за вікно першу ложку куті і примовляли: «Мароз, мароз! Хадзі куццю есьць. Ня маразі маіх каровык, авечык, свінык, гульбічкі» [5, 29]. Відомості про годування морозу, залишання обрядової страви на подвір'ї нам вдалося зафіксувати в с.Невірків Корецького р-ну [237]. Хоча супроводжуючі примовки стосувались закликання морозу, згідно з поясненнями інформатора, їжу мав скуштувати домовик, а в народних віруваннях образ домовика тісно пов'язаний з культом предків.

Закономірно, що кутя в магічних примовках була й залишається однією з головних поминальних страв (це свого часу було підмічено дослідниками Д. Зеленіним та В. Проппом) [4, 129]. Останній, зокрема, зауважив домінування поминальних мотивів в обрядовості зимових свят. Тож природним на Святий вечір є вшанування культу предків та пов'язаний з ним звичай запрошувати на вечерю померлих родичів («Господи, приходьте на вичеру, моя родня мілая!») [207], а також залишати для них обрядові страви й ложки на ніч: «ложки затикають у кутю і пірога на середину кладут, на тих ложках» [27, 29], [89]. У записах із території Рівненського Полісся знаходимо типову розповідь про традицію чекання покійних рідних: «Вже я повичераю, шо остаєца в мисці — вже я його не хаваю, вже воно ставлю, (гето вже приходат мертвеци), ну, для дида, для баби, для мами. Бо перший год я такого ни зробіла, то мама, не знаю, шо таке, ходила по хати, стукала» [241]. Той же інформатор згадує таку назву вечера напередодні Різдва, як «Дедов вечир» (прослідковуємо зв'язок між нею та назвою поминальних днів — «Деди»). Подібне запрошення померлих на Другу кутю могло відбуватись і на «Щадруху»: «Просю всіх святих і всіх рідних на кутю вичерать!» (Березнівський р-н) [87].

З появою на небі вечірньої зорі — провісниці народження Ісуса Христа — вдягнена у святковий одяг родина сідала до столу. За традицією урочисту трапезу розпочинав батько: він читав молитву «Отче наш» та куштував першу ложку куті (нерідко цього правила дотримуються і сьогодні). З магічною метою підкидали кутю вгору. І тепер у с.Кураш Дубровицького р-ну напередодні Різдва кутю тричі підкидають на порозі хати. Обряд супроводжують традиційними формулами побажання, щоб усе в господі добре велось [208]. За матеріалами П. Чубинського (кін. ХІХ ст.), подекуди до стелі підкидали останню ложку і по кількості куті, котра залишилася на стелі, передбачали стан роїв бджіл узимку та їхнє майбутнє рйіння влітку [57, 263]. Після куті можна було споживати й інші страви.

На перший день Різдва, як і на Пасху та Трійцю, уважно спостерігають за тим, хто першим увійде до хати. У с.Сенчиці Зарічненського р-ну особливо бажаним вважається прихід чоловіка, адже, на відміну від жінки,

такий перший відвідувач віщує чистий рік у хаті [290].

З першого дня Різдва по всій Україні починають колядувати. Гурти колядників заходять на подвір'я кожної хати, щоб у формі величально-поздоровчих пісень прославити господарів, їх дітей, побажати всім достатку, щедрого врожаю, здоров'я та щастя. Типовою є колядка господарю, що виконують у с.Мушня Рокитнівського р-ну: «Пан-хазяїну, на твоєму дворі / Рай-сад розвівса!* / На твоєму дворі дерево стояло, / Дерево стояло да й порубане, / Да й порубане, да й помучане. / А з того дерева вилетів сокол, / Вилетів сокол да й пуд небеса. / — Ой ви, небеса, отворітиса! / Ой ті небеса отворілиса, / Все хрищаніє звеселілиса» [236].

Нерідко в польських селах на запит колядників: «Кому співати?» — відповідають: «Волам!» або «Пчолам!» У першому випадку співають колядку «Воли рогаті пошлі оратаі...» [250]. У другому — з метою гарного ведіння пасіки, роїння бджіл, їхнього здоров'я, виконують колядки: «Ой із-за гори виходять хмари...», «Шось шумить, гуде...» [144], [146], [222]. Зауважимо, що один із варіантів останньої пісні був вміщений у багатотомному виданні польського дослідника О. Кольберга «Dziela wszystkie» [33; 88, № 13].

Вертеп, с.Тучин Гощанського р-ну.
30-ті рр. ХХ ст. РОКМ.

У 30-х роках ХХ ст. у багатьох районах Рівненщини можна було зустріти і ляльковий або живий вертеп — фольклорний театр, який упродовж свята розігрував сюжети різдвяного євангельського циклу (насамперед сценки народження Христа, прихід волхвів з дарами тощо). Деякі гурти колядників вирізнялись особливими різдвяними атрибутами — дзвінком, з яким колядують на потреби церкви, або Віфліємською зіркою. На поч. ХХ ст. у Заславському повіті «звізда» мала такий вигляд: до обідка старого сита було приклеєне лубочне зображення Різдва Христового та прикріплені дев'ять променів; усе заклеєно різнокольоровим папером чи шпалерами; у середину зірки вставлена свіча. Звізда була зроблена таким чином, що могла обертатись навколо забитого в палицю цвяха [71, 33]. Подібну зірку, проте на шість рогів, пам'ятають мешканці с.Зелене Володимирецького р-ну. Для її виготовлення найчастіше використовували сито, у середину якого також вставляли свічку [176]. Конструкція «звізди» обов'язково передбачала її рухомість. На нашу думку, з одного боку, зірка в руках колядника символізує Віфліємську зірку, провісницю народження Христа, з іншого, — вона уособлює сакральний вогонь, котрий, як і в смолоскипах далекої Нормандії чи Кореї, мав забезпечити врожайність полів, садків, достаток в оселі. Враховуючи зв'язок колядок із аграрною обрядовістю, ритуальний обхід колядниками всього села, можна припустити, що в народному

символі палаючої зірки поєдналися язичницькі та християнські уявлення.

Нерідко в перший день Різдва колядників запрошували посидіти на порозі в с.Нобель Зарічненського р-ну. Тут вірили, що ця обрядодія сприятиме плідності курей [245]. З аналогічною метою в с.Кисоричі Рокитнівського р-ну в цей день смажили сало [186]. Загальноукраїнською різдвяною традицією є звичай віддавати курам вершечок куті, щоб вони добре неслися [217], [286], [120]. Часом, щоб кури неслись «на родном кублє» і «не розходились по сторонам» різдвяну кутю клали в дерев'яний обруч (с.Борове Рокитнівського р-ну) [116]. У сусідньому с.Вежиця з подібною метою замість вершечка куті в обруч сипали просо й гречку [121]. На перший день Різдва дотримувались звичаю згодовувати курам те жито і пшеницю, що під час Святого вечера лежали на столі під настільником, мешканці с.Борове Зарічненського р-ну [110]. В інших селах, зокрема в с.Бережниця Дубровицького р-ну, вершечок куті віддавали худобі [89]. У с.Старі Коні того ж р-ну в перший різдвяний день господар приносив у хлів пиріжок-«свядобник», розламував його та благословляв худобу: «Ми до вас із хлібом, а ви до нас із ласкою!» Подібний звичай, але вже з паскою, відбувався в селі на Великдень: «Ми до тебе, худоба, з паскою, ти до нас — з ласкою!» [232]. У с.Крилів Корецького р-ну на перший день Різдва окраєць хліба давали всій худобі, окрім свиней, і обов'язково теляті. Якщо теля народилося на свято, то його заносили в хату, де клали під стіл на сіно. Разом з родиною воно знаходилось у хаті впродовж усіх святкових днів [204].

З різдвяним днем пов'язаний звичай ушанування баби-повитухи. На території Рівненського, Київського, Житомирського, а також Чернігівського Полісся він відомий під назвою «нести бабі пироги» (калачі, хліб) [27, 28]. У залежності від місцевих традицій, їх сакральна кількість була різною: три, п'ять, сім, дев'ять. Один із принесених пирогів обов'язково повертався до домівки породіллі. Обрядам ушанування повитухи надавали особливе значення. За народними уявленнями, магичні дії «баби» позитивно впливали на здоров'я породіллі та її дітей, таким чином забезпечуючи можливість продовження роду. З такою метою «баба» частувала «онуків» волоськими горіхами з медом — «щоб були жінки «солодкими» для своїх чоловіків» та посівала просом з решета — «щоб народжувалися діти» [25, 124]. Згідно з дослідженнями Л. Артюх, на Різдво (так само, як на іменини та ін. свята) відвідувати «бабу» могли й діти — ті, яким вона допомогла з'явитися на світ [1, 86]. Діти приносили з собою загорнений у хустку хліб, а від «баби» отримували цукерки, хліб, пиріжки, кутю. Часто в миску з-під принесеної куті «баба» насипала зерно, насіння, горох чи горіхи. На Волині побутовув звичай віддавати грішми [1; 86, 87].

Новий рік

СТАРИЙ НОВИЙ РІК або **ВАСИЛЯ** (за церковним календарем Василя Великого, Найменування Господнє) — свято, що відзначається 14 січня або 1 січня за старим стилем. Серед дванадцятиденного різдвяно-новорічного циклу Коляд Новий рік вирізняється найбільш повно збереженим комплексом дохристиянських звичаїв та обрядів, багато з яких пов'язані з землеробськими мотивами.

*Ікона «Святий Василій».
Перша пол. XVII ст., РОКМ.*

Традиція святкування Нового року складалась упродовж багатьох століть. Не випадково календарна обрядовість українців переносить нас у той час, коли нове літування розпочиналось і навесні, і взимку; ще й сьогодні спільними залишаються окремі звичаї, обряди як зимового, так і весняного циклів свят. Невеликий екскурс у хронологію та історію святкування Нового року подає І. Климишин. За матеріалами дослідника, новий календарний рік у давніх слов'ян розпочинався навесні. Початок нового року залежав від появи навесні молодика, а також дати весняного рівнодення [31, 352]. У зв'язку з тим, що календарний рік у ті часи коливався від 12 до 13 місяців (354 або 384 доби), то й початок річного календаря в літописах не співпадав, припадаючи то на березень, то на лютий, то на квітень. З X ст., коли Київська Русь офіційно прийняла християнство з Візантії, місцеве населення було змушене застосовувати книжні дати юліанського календаря. Саме за ним, упродовж кількох століть 1 березня було початком нового року в Київській Русі (паралельно співіснував вивірний місячний календар).

У XIV ст., коли частина земель Київської Русі ввійшла до складу Великого князівства Литовського, частина — до Польської держави, з 1364 р. була впроваджена традиція відзначати початок нового року 1 січня, а календарний відлік вести від Різдва Христового. Зауважимо, що на території Московської держави, починаючи з 1492 р., початок нового року був перенесений з 1 березня на 1 вересня, а з 1700 р. (за царювання Петра I) було введене січневе літочислення.

13 січня або 31 грудня за старим стилем напередодні Нового року святкують **ЩЕДРИЙ ВЕЧІР** (**ЩОДРУХУ**, **ДРУГУ КУТЮ**, **БАГАТУ КУТЮ**, **МАЛАНКУ**); а за церковним календарем — день преподобної Меланії.

За народними віруваннями, це час, коли у Всесвіті відбуваються особливі метаморфози, коли перетинаються «свій» (людський) та «чужий» світи. Типовою є народна оповідь про те, як в ніч перед Маланкою (31 грудня) нехрещений новонароджений хлопчик перетворюється на дівчинку [37, 105]. Щоб захистити свою дитину від нечистої сили, упродовж усієї ночі мати не спить, з особливою ретельністю вона оберігає вогонь — полум'я свічки.

Ще у I пол. XX ст. перед святковою трапезою, як і напередодні Різдва, виконували очисні обряди: обсипали хату маком-«видюком» у с.Біловіж Рокитнівського р-ну, підпалювали волосся навхрест усім членам родини (над чолом, на шиї, над правим і лівим вухом) у с.Клесів Сарненського р-ну [100], [195]. Господар спочатку підпалював волосся жінці, пізніше — дітям. Виконання цих магічних дій мало захистити влітку від комарів.

Мешканцям с.Кухче Зарічненського р-ну притаманне повір'я, що найбільш чутливою до казкового стану Всесвіту на «Щодруху» є вода. Тут переказують, як опівночі Нового року вода в колодязях перетворюється на вино [210].

На Щедрий вечір готується особливо багатий стіл, часом 12 страв (недаремно цей вечір відомий під назвою Багата Кутя, Щодруха). Від столу на Першу кутю він відрізняється насамперед м'ясними стравами, ковбасами, а також обов'язковим атрибутом цього свята — млинцями.

Низка новорічних обрядів перегукується із вже згадуваним вище звичаєм закликання морозу. Експедиційні записи з території Рівненської обл. засвідчують, що з-поміж трьох святкових вечорів Коляд найчастіше мороз запрошували саме на Багату кутю. Тримавши в руках горщик з кутею, рідше — тільки хліб, господар виходив увечері на двір і гукав: «Мороз, ходи куті їсти! Як не йдеш тепер, то не йди ніколи до святої Миколи! Не йди не на жито, не на пшеницу, не на всяку пашницю!» [146], [132]. Або: «Морозу, морозу! Ходи до нас вечеряти! Не нападай ни на худобу, ни на товар, ни на пашню! Ходи до нас вечерять!» [155]; «Мороз-морозихо, іди куті їсти! Як ни хош, то як собі хош, тільки в Петрувку не йди!» [228]; «Мороз, мороз! Ходи кутю їсти! Як не пуйдеш кутю їсти, - то не йди за плугами, бо будем бить батогамі!» [174]; «Морозе, морозе! Ходи вечеряти! А як не прийдеш сьогодні — то не йди ніколи!» [125]; «Мороз, мороз! Ходи кутю їсти! Сьогодні ходи і детки веди, а в Петрувку не йди, диток не веди, бо будем горать, то будем батогамі бить!» [120]; «Ходи, ходи, мороз, кутю їсти!» [89]; «Морозе, морозе! Ходи до нас вичерать!» [238]. На Київському Поліссі запрошування морозу нерідко супроводжувалося обрядовими пострілами: «Мороз, мороз! Іди кутю їсти! — І тоді вже з рушниць три рази вистрелює» [137]. Стріляли з метою створення шуму, як апотропеїчного засобу відлякування нечистої сили.

Подібне здійснення ритуального шуму зафіксоване нами й на Рівненщині, у с.Балашівка Березнівського р-ну. Вивернувши кожух, взявши під руку буханець хліба та в руки довгу качалку, знадвору підходили до місця, де знаходилася покуть, молилися Богу, а тоді тричі стукали в кут качалкою і три рази кликали мороз: «Мороз, мороз! Іди вечерять! Не зморозь бульби, квасолі, гарбуза і всякої пашні!» Тоді ж на святкову вечерю запрошували й померлу рідню [87]. Інший інформатор із с.Балашівка розказував, що кли-

кати мороз потрібно з їжею, яку наготували на вечерю, а саме — з хлібом, варениками слід було вийти на двір і гукати: «Морозе, морозе! Не морозь мене! Зара ни поморозиш, то й в Петрувку не морозь!». Били по «штахетах» палицею й вигукували: «Агув!» [86].

Ритуальне биття при гуканні морозу згадують і в сусідніх селах, зокрема в Білці. На «Щодруху» тут також брали в руки кутю, хліб, ковбасу, обходили з ними хліви, садки, стукали «довбешкою» й кликали: «Мороз, мороз! Іди кутю їсти!» [96]. При звертанні перераховували господарські потреби: «Мороз, мороз! Ни зморозь мене, ни теляти, ни ягняти, ни корови, ни бичка...» З мискою обходили хату, підходили до кута, де покуть, та стукали по ній качалкою; тоді йшли в садок, до «товару», обходили двір і тільки тоді розпочинали святкову вечерю [97]. У с.Вітковичі, вивернувши кожух та одягнувши рукавиці, мороз також гукали на дворі: «Мороз! Ходи, ходи до нас вечерать! Як сьогодні не прийшов, то не йди ніколи!» [127]. Обов'язково «лякали мороз», тричі вдаряючи палицею; часом стріляли з рушниці [129]. На думку М. Толстого та І. Морозова, головною метою магічного ритуалу биття палицею, товкачем по стінах будинку, воріт, парканів, що супроводжував закликання морозу, було запобігання холоду влітку [43, 180].

Вечір напередодні Нового року (або Різдва), як час найтіснішого взаємопроникнення двох світів — «свого» та «чужого», — використовували для пізнання майбутнього [11, 13]. З цієї точки зору цінними є записи, зроблені в с.Голицівка Корецького р-ну. На всі три Вілії тут виходили дивитись на зорі: «Перша Вілія була на людей, друга — на врожай, а третя — на худобу» [148]. У сусідньому с.Невірків розподіл був дещо інший: велика кількість зірок на Різдво — «на худобу», на Щодрик — «на врожай», а на останню «Терпуху» — вже «на людей» [237].

З огляду на таку функцію різдвяно-новорічних ворожінь, як визначення долі, яка, за народними повір'ями, наперед визначена, розглянемо магічне використання куті з ситою.

Вибір страви для атрибуту ворожіння є не випадковим. Нагадаємо, що назва «кутя» поширюється не лише на поминальну страву, але й на саму вечерю напередодні трьох святкових днів, а також на пору дня, коли відбувалася вечеря [52, 191].

Одна з груп ворожінь з кутею типу «годування-умилостивлення», участь у якій бере вся родина, стосується з'ясування вічного питання життя-смерті (найкраще збережена та найчастіше вживана сьогодні). Як правило, вона здійснюється з метою визначення тривалості життя її учасників. У такому ворожінні з кутею використовуються ложки, що набувають магічної сили в результаті дотику до обрядової страви. Виділяємо два суттєві моменти: перший — зв'язок ложки з актом «годування» померлих душ; другий — уособлення за допомогою ложки конкретного члена родини. Дослідження, проведені в Рівненській області, свідчать, що такого роду ворожіння є досить поширеним явищем. Відомості про ворожіння з ложками знаходимо в матеріалах В. Доманицького 90-х рр. XIX ст.: кутю, яка залишалася після вечері на «Вілію» [польська назва свята Різдва. — Т.П.], насипали в миску, куди вкладали ложки,

а поверх накривали «паляницею». Вважалося, що той, чия ложка впаде, цього року помре [82, 60]. Л. Виноградова наводить запис з с.Сварицевичі Дубровицького р-ну: напередодні першої Коляди всі члени родини встромляли ложки в кутю (горщик та хліб знаходилися на покуті). Чия ложка за ніч падала, тому віщувалася смерть [11, 30]. Подібні ворожіння були записані нами в сс.Немовичі Сарненського, Весняне Корецького й Кисоричі Рокитнівського р-нів Рівненської обл. У перших двох селах ложки притуляли до миски таким чином, щоб вони стояли «ниці» — опуклим боком були повернуті назовні, а внутрішньою частиною торкалися країв миски [240], [242], [125]. Остерігалися, щоб ложка не перекинулася, адже це віщувало власнику ложки близьку смерть [189].

Друга група ворожінь з кутею передбачає зустріч з майбутнім нареченим, судженням-рядженням, а тому його учасники — тільки дівчата. Дівчина має непомітно вкрасти за вечерею щіпку куті, заховати її в хустинку та покласти на ніч під подушку (Білоруське Полісся). Окремі дослідники (Л. Виноградова, П. Шейн) зазначають важливість використання саме першої ложки куті [11, 15]. Згідно із записами К. Кутельмаха, подібним способом ворожили на заміжжя й на Житомирському Поліссі [38, 205]. Обов'язково дотримувалися вимоги потайки вкрасти щіпку куті під час новорічної вечері, так само потайки заховати її під голову і в жодному разі ні з ким не розмовляти до самого ранку. Таким чином сподівалися побачити уві сні майбутнього чоловіка. З точки зору концепції перерозподілу долі ритуальна крадіжка тлумачиться А. Байбуриним наступним чином: ділячись їжею, яка була взята потайки, а тому й наділена сакральною силою, учасник ворожіння вступав у контакт зі сферою «чужого» [4, 126]. Як жертва, кутя відігравала роль частки благ, дарованих духам-предкам. Відбувався своєрідний перерозподіл долі: в обмін на страву учасник ворожіння очікував на вирішення життєво важливих для нього питань, звістки про свій талан.

Третя група ворожінь, у якій використовується обрядова страва — кутя, пов'язана із достатком, врожаєм, приплодом і, як правило, участь у ній беруть люди старшого віку.

У с.Сновидовичі Рокитнівського р-ну переважно в спогадах інформаторів зберігся звичай передбачати майбутній врожай та, відповідно, статки за допомогою дубового листа, яким накривали кутю: коли виймали кутю з печі, горщик з нею накривали дубовим листям, а під час святкової вечері в залежності від того, з якого боку листа було мокрим (з півночі, півдня, заходу чи зі сходу), віщували дощі влітку [297]. Подібне ворожіння з використанням покришки від горщика з кутею побутує на Київському та Житомирському Поліссі: «Якщо покришка мокра — значить мокре літо; якщо покришки половина мокра — значить, половина доща, половина суши; а якщо зовсім суха — значить, доща не буде» [287], [307].

В окремих селах Рівненської обл., зокрема в с.Борове Рокитнівського р-ну, життєдайна волога на дубовому листі над кутею віщувала велику кількість меду: «Батько накідає кутю, і кутю першу скідає, і дивіліса: якшо мокра кутя, якшо листячко дубове мокре, — то буде мед, сухе — то не буде меду» [116]. Неда-

ремно, для того, щоб бджоли носили мед, і він був щедрим, на «Щодруху» частували гостей медом у родинах пасічників у с.Бережниця Дубровицького р-ну [89]; з кутею відбувався ритуальний обхід вуликів у с.Михайлин Березнівського р-ну [229].

Зв'язок куті з родючістю «пашні», городини, худоби засвідчує примовка з с.Біловіж Рокитнівського р-ну: «Ході, кутя, на покутя! Роді цілий год і пшеницу, і хліб, і бульбу, і огурки, і капусту — все, що ми маємо, щоб Господь нам все родів, а та кутя нас спасала, сохрняла і добром набавляла! І так, як кутя росте, щоб у нас все росло в полі і в хліві!» [100]. Продукувати врожай мав і ритуальний діалог з кутею, зафіксований у кін. ХІХ ст. на Чернігівському Поліссі. Відбувався він на Голодну кутю [так могли називати вечір перед Водохрещами, рідше — перед Різдвом. — Т.П.]. Господиня несла кутю на стіл, приказуючи: «Іде кутя на покутя. Чуєте, діти?» Діти відповідали: «Чуємо!» — а господиня продовжувала: «Дай, Боже, щоб усі чули!» Сівши на лаву, вона рухала горщик по столу, стогнучи: «Ох! Ох! Ох!» [54, 20]. На думку М. Толстого, такі вигуки мали на меті показати, якою важкою є кутя, тобто виконувані дії, вигуки мали сприяти тому, щоб на наступний рік вона стала ще важчою.

Щоб дізнатися про майбутній врожай зернових — буде збіжжя в полі густим чи рідким, — першу ложку куті було заведено підкидати до стелі [14; 295, 332].

Окрема низка ворожін з кутею пов'язана із культом тварин, де вона використовувалась у якості жертви. Давність звичаю відвідування «товару» з кутею засвідчує традиція одягати вивернутий кожух, ховати руки в рукавиці тощо. За допомогою таких ворожін віщувалися час отелення «тільної» корови, стать худоби, а також погода влітку. Наші експедиційні записи фіксують різний час навідування «товару». Згадується Перша кутя, Багата кутя, Кутя перед Водохрещами, однак найчастіше подібне ворожіння відбувалося напередодні Нового року. У с.Федорівка Сарненського р-ну, перш ніж іти у хлів, господар вивертав кожух, надягав рукавиці, брав до рук миску куті, пиріг та засвічував свічку. Він вітався з коровою: «Добрий вечір!», — залишав їжу на «вишках» і вгадував, у яку пору дня вона буде телитися [319]. Те саме дійство перед вечерею відбувалося і в смт Клесів Сарненського р-ну. Інформатор зазначає, що заходили у хлів після того, як покликали мороз. При ворожінні використовували ті самі атрибути: кожух, рукавиці, кутю, паляницю, свічку [195]. Звичай відвідувати «товар» під Новий рік зафіксований нами і в селах Березнівського та Корецького р-нів. Тут придивлялися, в який бік головою стоїть корова: «якщо на полноч — уночі отелиця, на захід — маєця сонце заходить буде телитьца, на сход — раненько, на пувдень — удень» [84], [86], [87], [148]. Подібне ворожіння відоме і в семи селах Рокитнівського р-ну: Борове, Томашгород, Залав'я, Біловіж, Блажове, Глинне, Старе Село [116], [314], [316], [169], [100], [107], [142], [306]. Проте в с.Познань та частково в с.Борове «товар» [корову. — Т.П.] відвідували на третю — Голодну кутю і вже після вечері [272], [117]. Взявши свічку, «булку» хліба, сіль, ішли дивитися, в який бік стоїть «тільна» корова [117]. Різновид ворожіння на приплід худоби відомий і на території Овруцького Полісся [14, 334].

Значно рідше згадується інформаторами віщування погоди на літо. Одне

з них, яке відбувалось на «посну кутю», було записане в с.Клесів Сарненського р-ну: у залежності від того, чи худоба лежала чи стояла, відповідно очікували на сухе або дощове літо [195]. Таке уявлення знайоме й мешканцям сс.Борове, Глинне, Старе Село Рокитнівського р-ну [116], [142], [306], [302].

Рідко зустрічається віщування на стать майбутньої худоби. Тільки одне з них було зафіксоване в с.Томашгород Рокитнівського р-ну: якщо тільна корова повернена рогами на південь, то вродить «телушку», якщо на північ – бичка [313]. Натомість найбільш поширеним у всіх селах Рівненщини є віщування по першому «полазнику» (гостю): якщо першим на свято заїде чоловік – корова приведе бичка, якщо жінка – теличку. Маловідомим є звичай, якого дотримувались мешканці с.Обсічі Рокитнівського р-ну: щоб дізнатися про стать майбутньої худоби, напередодні Нового року «під настільник» ховали «чоловічу» та «жіночу» ложки. Якщо господар витягав «чоловічу» ложку – чекали на бичка, якщо «жіночу» – на теличку [251].

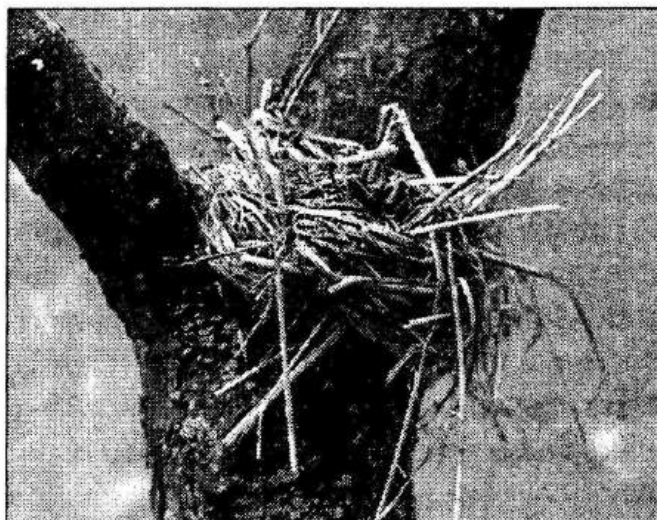
Щоб воли були паровані, на святкову вечерю перев'язували ніжки стола мотузками [107]. Так само ввечері, щоб кури добре неслися влітку, їх ходили «колотати» кочергою в сс.Кураш Дубровицького, Старе Село Рокитнівського р-нів [207], [302]. Магічні дії супроводжувало замовляння: «Цукочите – не чукочите, а по три копи яєчок ізнесіте!» або «Курки, цокочите – не цокочите, по копій яєчок ізнесіте!» [121], [207].

З культом тварин та землеробськими обрядами пов'язаний зафіксований у селах Зарічненського р-ну звичай рядження в коня та козу (Старі Коні, Серники) [232]. Аналогічне театралізоване дійство – «водіння кози» – побутувало на Київському Поліссі: «Ну-ка, панове господарове, / Постаньте в ряди: я козу веду, / Недавно з Москви, з довгими косми. / Косами зв'яжу, рогами сколю, / Хвостом-бородою да й кров замету...» [200]. Головним моментом ритуалу був танець «вмирання» і «воскресіння» Кози, що означав циклічні зміни в природі, початок нового року: «В том селце одніє стрелци, / Там раду радят, щоб козоньку вбіті. / Козоньку вбіті і шкуру влупіті, / Шкуру влупіті – солі купіті, / Соль дорогая – мера скупая, / А в нашої козонькі шерсть золотая» [216]. Після того, як Коза падала додолу, її треба було спільними зусиллями оживити: «Устань, козонько, да й поклонимся / Пану-хазяїну ще й хазяйонці. / Ще й хазяйонці, нашої панноці, / Що добра була да й сала дала, / Шоб наша коза на мєстє стала» [199]. Інший варіант пісні співали в с.Красно Чорнобильського р-ну: «Дай, хазяйко, козе овса, / Шоб коза ногами пошла. / Дай козе сала, шоб коза встала» [216]. З найдавніших часів коза вважалась символом багатства й доброго врожаю. Не випадково хлопець, який виконував роль кози, рядився у вивернутий кожух, а на голову чіпляв обкручені житньою соломою роги.

Ще одна група новорічних ворожінь пов'язана з аграрною обрядовістю. Дотепер у сс.Купель Рокитнівського, Заозір'я Зарічненського р-нів зберігся звичай, щоб хліб родив та зав'язувались гарбузи, напередодні Нового року обкручувати ніжки стола житньою соломою чи сіном [206], [172]. Проте більш поширеним на Рівненському Поліссі залишається звичай обв'язувати в цей вечір

житніми перевеслами неродючі стовбури дерев, щоб вони були щедрими на яблуні та груші (приклад контактної магії) [172], [166]. В окремих населених пунктах Рівненської обл., зокрема в сс. Глушиця Сарненського та Перекалля, Сенчиці, Заозір'я Зарічненського р-нів, у цей вечір до дерев ходили не лише з перевеслом, але й обов'язково з хлібиною або окрайцем хліба [266], [290], [172]. Паралельно, очевидно, як символ родючості та жертвну страву, в такому обряді використовували млинець у вищезгаданих сс. Сенчиці, Заозір'я, а також у с. Острівськ Зарічненського р-ну [290], [172], [262], [260].

У селах сусіднього Дубровицького р-ну обряд з перевеслом був ще архаїчнішим. Спочатку, за місцевим звичаєм, прикладали до дерева обрядовий млинець, а поверх перев'язували перевеслом [89]. У Рокитнівському р-ні Рівненської обл. сприяти зав'язі груш та яблук мав новорічний обхід садка з макітрою вареників (приклад застосування магії подібності) [186].

*Перевесло на яблуні,
с. Зелене Дубровицького р-ну.
Фото О. А. Нагорнюка, 2004 р.*

Типовими є замовляння до неродючих дерев, записані нами в с. Старе Село Рокитнівського та в с. Перекалля Зарічненського р-ну: «Щодрий вечор, добрий вечор, наша грушечка (яблунька)! Щоб ти була щодренька і добренька, як етой вечор щодрий, да й нам, грушечка (яблунька), роділа!», «Грушечко, грушечко, дай мні грушок цілий мішок!» [302], [266]. Інші замовляння виконувалися із сокирою, відповідно й тексти примовок значно відрізнялись: «Роди, бо я тебе зрубаю! (три рази)», «Скажи, грушко, як будеш родіти, то я не буду топоріти!», «Як не зародиш яблук, то я тебе на той рік зрубаю!» [132], [129], [269], [262]. Якщо обряд виконували з коцюбою, то примовляли: «Не будеш родить — буду коцюбою біть!» [186]. Давнішим є той варіант звичаю залякування дерева, за яким розігрувати діалог між господарем саду та неродючим деревом мали дві особи [283].

У с. Старе Село Рокитнівського р-ну, щоб забезпечити родючість садових дерев — отримати в новому році стільки плодів, скільки назбиралось сміття від Першої до Другої куті, на «Щодруху» присипали коріння неродючих дерев сміттям [302].

Мешканці с. Дермань Здолбунівського р-ну вірили, якщо гарбузи долежать до Багатого вечора, то вони відповідно гарно родитимуть і в новому році [154].

Велике значення в житті селянина мав урожай льону, від нього залежав сток оселі: чи матиме родина новий одяг, чи багате буде придане в доньок, чи буде, чим прикрасити образи. На Багату кутю в селах Народицького (Перемога, Любарка), Овруцького (Червоносілка), Лугинського (Рудня-Жеревці) р-нів врожай льону передбачали за довжиною соломинки, вийнятої з-під «настульника». У 30-ті рр. ХХ ст. така традиція побутувала на Щедрий вечір і в 15-ти

селах Рокитнівського р-ну Рівненської обл.: Борове, Березове, Блажове, Вежиця, Глинне, Дроздинь, Кам'яне, Карпилівка, Кисоричі, Купель, Мушні, Обсічі, Переходичі, Старе Село, Томашгород [116], [92], [106], [121], [142], [157], [182], [184], [194], [186], [206], [236], [250], [251], [269], [306], [316], [315].

Відомий цей звичай і в селах Дубровицького та Березнівського р-нів Рівненської обл. [207], [87]. Дивилися: чим довшою буде витягнена соломину (сінина), тим вищими будуть стебла посіяного льону. У с.Кураш Дубровицького р-ну за довжиною витягненого стебла сіна визначали тривалість життя [209].

Під час етнографічних експедицій селами Сарненщини, Кореччини був зафіксований стародавній звичай, пов'язаний із вибором вдалого місця посіву для льону. Характерно, що ритуальний діалог між господарями та гостями-сусідами відбувався біля вікна — місця, де проходив символічний кордон між світом живих та світом предків: «А де будем льон сіять? / — Казала Богородиця: «Де посієш — там уродиця!» [170], [320]. У залежності від потреб господарства, тематика ритуального діалогу видозмінювалась. Наприклад, у с.Кисоричі Рокитнівського р-ну, щоб кури не неслись у городі, тричі гукали: «Дядько, дядько, де ваші кури несуща?» — «На кублє» [189]. Загалом у селах Рокитнівського р-ну зафіксовано 10 варіантів подібного діалогу. Наприклад, у с.Томашгород, щоб льон зародив у доброму місці, кури не ходили нестися в город, а рої сідали на пасіці, відразу після запрошення морозу тричі гукали: «Де кури будуть нестися? — На вишках (у хліві). — Де льон будем сіяти? — На Козани (на городі). — Де будуть рої сядати? — На дубі в лісі» (зауважимо, що магичне замовляння виконували, тримаючи в руках ложку з кутею) [313]. До магії першого дня вдавалися тільки після запрошення морозу й у с.Біловіж: «Морозе, морозе! Ходи куті їсті! Як не йдеш тепер, то не йді в Петровку, бо будем залізним батоном біть!» Тоді, згідно з особливостями господарських потреб, гукали: «А де ваші кури несуща? — Там по дворі. — А де ваша корова пасеца? — Там на лузі» [100].

Менш збереженим є обрядовий комплекс у с.Дроздинь. Тут після гукання морозу («Мороз, мороз! Ході куті їсті! А влітку не йді, а зара ході!») загадували на курей: «А де кури сядуть? — Нехай у чужий город не летять да в свойом сядуть» [159]. Або: «Добрий вечор! Где ваші кури несуща? — В хлівчику (на вушках). — Де корови пасеца? — На траві» [157].

Аналогічний короткий діалог про вибір вдалого місця, де б кури неслися, та вирішення не менш важливого питання захисту свого господарства притаманний мешканцям сс.Купель, Кисоричі, Кам'яне, Познань: «Добрий вечор! — Добрий вечор! — Скажіть мені, де ваші кури несуща? — В одрині, на вишкі, не знаєш, де несуща?» [272]; «Добрий вечір! — Добрий вечір! — А де ваші кури несуща? — У свому дворі (у свойом курятнику), щоб в чужий не ходили» [205], [182]. Тільки один раз у с.Блажове був зафіксований випадок, коли обряд виконувався не біля вікна знадвору, а в хаті під столом. Діти залазили під стіл і запитували матір, яка знаходилась за святковим столом: «Де наші кури несуща? — У хлівчаку. — А де корова наша пасеца? — На хуторі, да й додому бежить» [101]. Своєрідним винятком із правила є й діалог-замовляння, що побуває в с.Купель Рокитнівського р-ну, адже виконувався він не на Другу — Багату

кутю, а на Першу кутю напередодні Різдва: «Де кури несущца? — На сидилі, там, ди сидять. — Де корова пасеца? — На паші. — Де рої сядают? — У вулях» [206].

Наведені вище експедиційні матеріали з сс.Томашгород, Дроздин, Біловіж Рокитнівського р-ну дозволяють узагальнити, що в минулому новорічний ритуал гукання морозу та магичні діалоги через вікно були не лише органічними, але й найбільш поширеними складовими одного обряду.

Особливо різноманітними на Щедрий вечір були дівочі ворожіння на заміжжя. Окремі з них побутували в Гоцанському р-ні: «Йде под вокно і слухає, шо каже, чи то до кого діти, як у хаті є, то «йди», чи «тікай», чи «сиди»... як скаже, шо «сиди», то в дівках буде сидіти того року. А як скаже, шо «йди», то того року замож підє» [263]. Іншою популярною формою ворожіння в селах Володимирецького й Зарічненського р-нів було обіймання штахетів та огорож. Ворожіння супроводжували приказки: «Вдовец-молодець, вдовец-молодець...» або «Кіл-колець, кіл-колець...» [202], [245]. Закінчення «плота» на слові «кіл» віщувало дівчині жениха-хлопця, тоді як на слові «колець» — удівця. Паралельно виконувалося ворожіння з дровами: дівчата вносили до хати оберемок полін і рахували, чи буде їхнє число парним. Якщо так, це означало, що в новому році дівчина зустрине нареченого — свою пару. Недоброю прикметою вважалося вийняти сучкувате поліно, адже, за народним повір'ям, майбутній чоловік такої дівчини буде сердитим [237].

Характерно, що життя свійських тварин, птахів у народному світогляді віддзеркалювало життя людей. Своєю поведінкою вони пророкували майбутнє заміжжя дівчині, вдачу її свекрухи: «Тьотко, де ваші кури несуться? — На поліці, щоб до году були молодиці!» (с.Рудня Повчанська Лугинського р-ну); «Свиня, свиня, яка буде моя сім'я?» (с.Любарка Народицького р-ну, с.Рудня Повчанська Лугинського р-ну) [165].

У с.Острівськ Зарічненського р-ну напередодні Нового року дівчина йшла в хлів, де напмацки ловила першу тварину. Бажаним було потрапляння до рук барана, адже, на відміну від овечки, саме він уособлював зустріч з женихом; у протилежному випадку дівчині судилося ще один рік ходити в дівках [260]. В інших поліських селах, зокрема в сусідньому с.Сенчиці, під час дівочих ворожіннь неодноразово використовували півня. Дівчата насипали по жмені пшениці на долівку й, затамувавши подих, спостерігали за його поведінкою. Вважалося, що першою з-поміж дівчат вийде заміж та, зерно якої півень склює найперше [289].

Ще одна форма ворожіння побутувала в сс.Кухче, Сенчиці, Старі Коні Зарічненського р-ну. З першим випеченим млинцем дівчина виходила на двір, щоб почути свою долю: «І першого млинца вхоплю і бежу бегом на вулицу — де собака забрехає. А я жила в Пінську. І я вибігла на вулицу, стала на вуглі: далеко-далеко собака забрехав в мою сторону. І мій чоловік за мною ходив чотири роки до Пінська пішки і забрав мене» [210], [289], [232].

Особливістю дівочих ворожіннь у селах Березнівського р-ну є використання пагонів дерев. За словами інформаторів, на «Щодрик» дівчата ламали вільце верби, вишні і ставили його у воду: якщо вільце зацвіте, «отоді дівка замож і

пуйде» [131]. Ще однією поширеною формою ворожіння дівчат було перекидання постолів через стріху [131].

Локальною традицією щедрувальників Володимирецького та Рівненського р-нів була ритуальна крадіжка речей господарів: «На Маланку прийде, там, чи сусід, з старіших прийде, і те обично до вечері, і то так примудрица, шо щоб ложки забрати. А тоді ж увечері вже сідають вечеряти, да ложок нема, а потім приносили да вже викупляли» [202], [152]. У с.Дорогобуж Гощанського р-ну та Бережниця Дубровицького р-ну на Багатий вечір парубки знімали в сусідів двері та хвіртки [156], [89]. Вигадливими були парубочі бешкетування у Володимирецькому р-ні: «Ото перед Новим роком то завжди ходили хлопці... Як у кого хата низька — вилезуть на горищ, аж на стріху, да положать стікло по комині. А як тьотка вранці затопить — дим ни йде, шо таке? Подивица — вроді ж видно все, нико нима (а комини колись прами були)... То візьмут перину [пір'їну. — Т.П.] на нитку да на хату, да перина в комині да вона ж махає, дим тоже збиваєца» [202]. Як правило, робили такі витівки хлопці там, де жили дівчата.

На свято Василя (Нового року) у домівках здійснювали ритуал посівання зерном. Нерідко до приходу хлопців-посівальників його виконував сам господар. З рукавиці він посівав долівку хати зерном жита, пшениці, ячменю, проса, гречки, вівса, насіння конопель [41, 186]. Пізніше імітували весняний засів поля хлопці-посівальники. Обряд супроводжував магичний речитатив: «Сійся, родися, жито-пшениця, всяка пашниця! / Льон — по коліна, коноплі — під стелю, щоб вашим хрищенням голова не боліла!» [154]. Порівняємо з варіантами примовок, які нині супроводжують обряд у селах Корецького р-ну: «Сєю жито, пшеницю, всяку пашницю, щоб коноплі росли под стріху, а льон — за коліна, щоб хрищенням головка не боліла!», «Сію, сію, посіваю, з Новим роком поздоровляю! / На щастя, на здоров'я, на Новий рік, / Щоб краще вродило, як уторік: / Коноплі — под столу, а льон — по коліна, / Щоб всім хатнім головка не боліла!» [322], [148]. Проте найбільш яскраво магія першого дня представлена у примовках, зафіксованих нами в Березнівському та Здолбунівському р-нах: «Сію, сію, посіваю, з Новим роком вас вітаю! / Щоб ваші коні брикали, / Щоб ваші корови молоко давали, / Щоб ваші кури яйца несли, / Щоб ваші дівчата замуж ішли!», «Щоб були щасливі, щоб були багаті, / Щоб були здорові всі у вашій хаті, / Посипаю від печі до груби, щоб не боліли зуби, / Від печі до стола, щоб не боліла голова!» [87], [154].

Інша народна традиція свята Василя — це виконання щедрівок. Як і в новорічних примовках посівальників, типовим мотивом щедрівок є побажання щедрого врожаю: «Гиля-гиля, пуд Василя! / А в Василя — шапка сива, / А сіточка — портяная, / А шапочка — волосняная. / Зароді, Боже, жито-пшеницу, / А нам дайте паляницю, / Хоч сирую — то жирую. / Батько сваривса, щоб не баривса, / А мати казала, щоб дали сала, / Не багато і не мало, щоб криз торбу виглядало!» [250].

За своє новорічне величання посівальники, як і щедрувальники, очікували на винагороду. Згідно з обрядовими текстами, ігнорування щедрувальників могло спричинити шкоду мешканцям оселі: «Щедрик-ведрик, дай, бабо, варе-

ник, / Котрий бульший — то мені, / Котрий меньший — то тобі. / А ще дайте ковбасу, бо хату розтресу!» [85].

Водохреща

ВОДОХРЕЩА (Хрещення, Крищення, Богоявлення, Йордан) — свято, яке завершує собою 12-тиденний період Коляд, відзначається 19 січня або 6 січня за старим стилем. Відоме також під назвою «Йордан», адже за Євангелієм, у віці 30 років Ісус прийшов на річку Йордан, щоб бути охрещеним Іоаном Хрестителем та вийти до людей зі своїм вченням. Інша назва свята — Богоявлення — пов'язана з тим, що під час хрещення Ісуса відбулося явлення Пресвятої Трійці: Бог сповістив з неба про Сина, Син прийняв хрещення від святого Предтечі Господнього Іоана, Дух Святий зійшов на Сина у вигляді голуба.

*Ікона «Хрещення Христа».
Кін. XVII ст., РОКМ.*

Напередодні Водохреща, 18 січня, святкують Голодну кутю, або «Терпуху», Другу Вілію.

Народна назва вечора — «Терпун» — пояснюється тим, що впродовж цілого дня кожен змушений терпіти голод, доки не буде посвячена вода [195]. Обряди Другої Вілії багато в чому нагадують Першу Вілію, проте святкування відбувається в більш стриманій формі. Віруючі дотримуються суворого посту, не сідають до столу, доки не з'явиться на небі вечірня зірка.

На останню кутю — «Водянуху», так само, як і на Першу кутю перед Різдвом та Другу кутю напередодні Нового року, і нині запрошують мороз у сс.Сніжкове, Познань Рокитнівського р-ну: «Морозу, морозу! Ходи куті їсти — не зморозь ячменю! Морозу, морозу! Ходи каші їсти — не зморозь проса! Морозу, морозу! Ходи борщу їсти — не зморозь капусти!»; «Мороз, мороз! Ходи куті їсти! Влітку не бувай, хвостом не кивай, бо вусніще [кийок. — Т.П.] заробіш!» [292], [270]. Подібної традиції дотримуються і в сс.Сенчиці, Морочне Зарічненського р-ну: «Мороз! Ходи вечеряти з нами!»; «Мороз! Ходи до нас на вичеру! Ни морозь моїх нивок, ни моїх городув! Ни морозь, ни губи, да роди, Боже!»; «Мороз, мороз! Ходи кутю їсти! Не морозь ни ягнучкив, ни тилючків, ни пшиници! Зароди, Боже, а ти, мороз, не морозь!» [288], [291], [231].

Із запрошенням морозу на кутю взимку безпосередньо пов'язують стан нив на полі влітку мешканці с.Борове Зарічненського р-ну: «У мене раз одна нивка

померзла, а дві ні змерзло, то я вже, кажу, два рази варила кутю да зовала [мороз. — Т.П.], третій раз ні пузивала — то третя змерзла» [111]. На Голодну кутю до морозу звертаються з особливим проханням: «Муроз, муроз! Ходи кутю їсти! У Петривку ні приходь, типир твоя пора!» Або: «Мороз! Ходи кутю їсти! Оно не морозь, як буде цвісти!» [111], [110].

На кожду кутю гукають мороз у селах Сарненського р-ну: «Мороз, мороз! Ходи куті їсти! Ми цілий рік ждали, щоб тебе позвали! Ходи зараз нашу кутю поїж, тільки літом нічого нам не морозь!» [195]. Щоб здійснити ритуал годування морозу, господар виходив на подвір'я, тримаючи в рукавицях горщик з кутею, «паланицю» зі свічкою.

Головним обрядом свята залишаються два великі водоосвячення. Перше велике водоосвячення відбувається напередодні Водохреща в храмі, а друге — у саме свято на річках, ставках, біля криниці. За народними віруваннями, у ніч з 18 на 19 січня річкова вода набуває особливої сили, адже вважається, що в цей час у ній купається сам Ісус Христос. Ознакою купання Господа є хвиля, що рівно опівночі проходить по всіх річках та озерах світу. Народний переказ про чудесну «гру» води на Водохреща був зафіксований нами в с.Сенчиці Зарічненського р-ну: «На Крищення вночі, в 12 годин, встане і біжить хутчій на ріку по воду — вже вода грає на Крищення. Да, каже, пошов чоловік один, побіг по воду, да приносить води (да тею вже водою хутчій вмивалися), а подивився — да вино, вино! Переробилася вода на вино. Да взяв друге відро да побіг: ой, як вино, то й ще наберу... да забіг, а вже не тєє. Отак попав на ту мінуту, а вже водица чистая» [289].

Особлива увага до води в це свято притаманна дівочим ворожінням. У навечір'я Водохреща дівчата ворожили на заміжжя. Вони підвішували кухоль чи відро до колодязя, замикали його та загадували на віщій сон: хто прийде увісні просити води, той і стане майбутнім чоловіком [210].

Переважно на Голодну кутю в сс.Заозір'я, Нобель, Сенчиці, Острівськ, Кухче Зарічненського р-ну ворожили на врожай льону: після святкової вечері витягали сінину з-під настільника та по ній визначали, якої висоти виросте льон [171], [172], [245], [289], [260], [210]. Є відомості, що таким способом ворожили у святковий вечір не тільки на врожай льону, але й пшениці, картоплі [290]. Пізніше сінину розділяли й виготовляли з неї хрестики. Кожен з родини мав покласти хрестик на свою ложку та поставити її в горщик з кутею: «кілько душ — тільки ложок» [290]. В окремих селах горщик з кутею накривали хлібом, а зранку віддавали його вівцям чи курам [172], [171]. На ранок родина йшла дивитися, чи всі хрестики залишились на своїх місцях, пильнували, чи часом який із них не перевернувся, що, за народним повір'ям, віщувало близьку смерть його власнику [210].

На «Водянуху» подібні хрестики, що робили з сінини, яку витягали з-під настільника, клали не тільки на ложки з кутею, але й на піч, вікна, кидали на воду у відра (сс.Сенчиці, Заозір'я). Вони так само мали переночувати в хаті.

Як і в інших областях України, на Рівненщині на останню Кутю окрема увага приділялася захисним обрядам із крейдою (глиною), свічкою, водою (не остання роль у них належала символіці хреста). На прикладі експедиційних мате-

ріалів із Зарічненського та Рокитнівського р-нів розглянемо очисні обряди вечера перед Водохрещами.

Так, у с.Задовже Зарічненського р-ну на Голодну кутю існував звичай малювати хрести за допомогою свічки і глини: на печі, дверях, шалівках вікон (з трьох боків), обводити білою рисою хату, хлів, колодязь [166]. Так само в цей вечір малювали хрести глиною на горщику з кутею, комині, вікнах, дверях у с.Борове Зарічненського р-ну, тоді як обводити хату білою лінією слід було на «Крищення» [110], [111]. Такий звичай зафіксований і в с.Кухче того ж р-ну, де увечері на «Водянуху» малювали крейдою хрести всередині хати на дверях (+ † +) та вікнах (+ + +), а зранку на Водохреща обводили крейдою хату й «хороми» (холодні приміщення: хлів, клуню) знадвору [210]. Як правило, на Водохреща відбувалось освячення господарства в с.Заозір'я Зарічненського р-ну: рано на «Крищення» господар брав горщик з кутею, буханку хліба, свічку, посвячену воду, крейду та освячував своє господарство сіном, яке виймав з-під настільника. Він робив хрести на дверях, ішов до хліва, де віддавав їжу коровам, вівцям, волам, коням, святив їх водою та обходив хлів і хату [173].

Аналогічна традиція побутувала в с.Перекалля Зарічненського р-ну, де на Водохреща обходили хату і двір з хлібом та крейдою, малюючи хрести на печі, вікнах, колодязі, «хоромах» [266].

Своєрідної форми звичаю дотримувались мешканці с.Старі Коні Зарічненського р-ну: щоб упродовж року не лізли змії на подвір'я, на «Водянуху» обводили білою лінією хату і хлів, а зранку на Водохреща малювали хрести на вікнах та дверях, рідше — ялинку на дверях [232]. На Голодну кутю обводили крейдою або глиною будівлі в сс.Біловіж, Блажове Рокитнівського р-ну. Місцеве пояснення звичаю: «від нечистої сили» та «щоб погань не лізла» [100], [107].

Урочисто відбувався Богоявленський хресний хід у с.Бережниця Дубровицького р-ну. Чоловіки заздалегідь вирізали на річці Бережанка льодовий хрест, поруч ставили ялини, а жінки, щоб надати хресту гарного кольору, обливали його буряковим квасом. Під час освячення води — занурення хреста у воду — чоловіки тричі стріляли з рушниць, а власники білих голубів тричі випускали їх у повітря [89].

Ще урочистіше відзначали це свято у 20-30-х рр. ХХ ст. у смт Рокитне свято Водохреща було ще урочистішим. На річці вирубували льодовий хрест, купальню, а на мосту вишиковувався оркестр. У той час у Рокитному знаходились військові казарми тож під час найурочистішого моменту водосвяття солдати тричі стріляли з рушниць. Упродовж дня грав військовий оркестр [228].

Свято Водохреща в м.Дубровиця.
40-ві рр. ХХ ст. РОКМ.

Нерідко занурення священником хреста у воду супроводжувалося пострілами мисливців. За народним уявленням, таким способом вони розганяли вовків, щоб ті не збиралися у зграї. У сс.Борове, Старе Село Рокитнівського р-ну цей звичай отримав назву «розстрелювати вовків», тоді як у с.Обсічі того ж р-ну — «розстрелювати кутю» [116], [302], [251]. На Київському Поліссі водохрещенська лляна пакля з вогнепальної зброї-«пістановки» використовувалася для лікування вроків.

Традиції вирубувати з льоду зображення хреста та фарбувати його буряковим квасом на річці Льва та річці Вирок дотримувалися мешканці сс.Великі Озери Дубровицького, а також Борове, Стохід Зарічненського р-нів [269], [110], [166]. Біля річки Льва на водосвяття збирались і мешанці с.Старе Село Рокитнівського р-ну. Напередодні Водохреща вони вирубували льодового «крижа», обливали його буряковим квасом, оздоблювали сосновими гілками. Мисливці три рази стріляли в повітря, а власники голубів пускали пару птахів [302]. Звичай випускати на Йордань голубів був зафіксований і в с.Борове Зарічненського р-ну [266].

Особливістю святкування Водосвяття в с.Березове Рокитнівського р-ну було освячення води біля криниці. Біля неї також ставили великого хреста з льоду та хустками-«шиліновками» прикрашали сусідні ялини [92]. І сьогодні в селах Рокитнівського р-ну пам'ятають, як на поч. ХХ ст. на Водохреща святили не лише воду та свічки, але й губку для викрешування вогню [92].

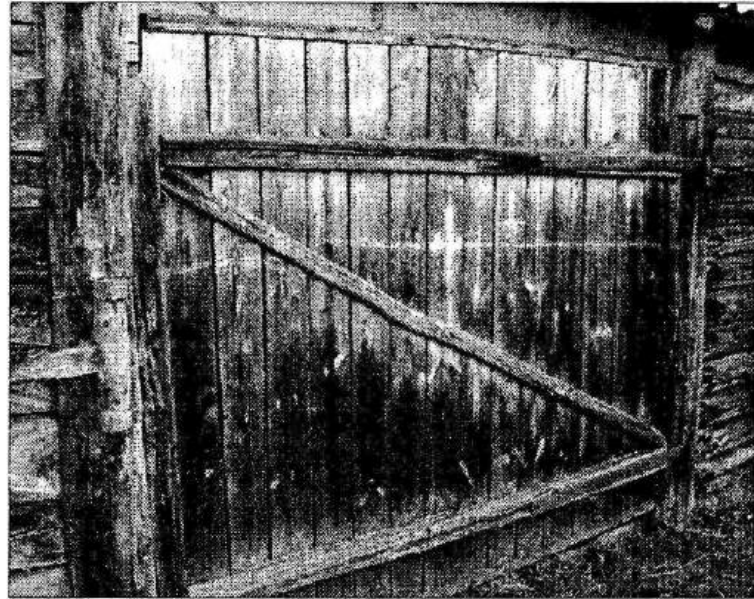
З Йордану до хати приносили посвячену «хвуйку» в сс.Переходичі, Борове, Дроздинь Рокитнівського р-ну [269], [116], [157]. Як оберіг від грому та бурі, її клали на покуть за образи або застромлювали в чотирьох кутах хати. Щоб вівся «товар» (корови), галузки «йолкі» встромляли в «одрину» (хлів) у сс.Березове, Дроздинь [92], [157]. Подібний звичай характерний і для мешканців сс.Кухче, Сенчиці, Борове Зарічненського р-ну, де галузку ялини встромляли в «хороми» (хлів), «щоб Господь оберігав од бури» [210], [289], [110]. За народним уявленням мешканців сс.Задовже, Заозір'я Зарічненського р-ну, якщо галузка ялини буде в хаті чи хліві, «вітьор не поломить будівлі» [166], [172].

Коли приходили з Водосвяття, дотримувались традиції «записувати коляду», що мало знаменувати собою закінчення святкування різдвяно-новорічного циклу Коляд. З такою метою могла використовуватися посвячена на Водохреща свічка, крейда або глина. У с.Лісове Дубровицького р-ну хрести малювали на дверях хліва та хати, а в с.Берестя того ж р-ну — не тільки на дверях, але й на віконних рамах [52, 182]. Згідно з нашими записами, свічку використовували переважно при «писанні» хрестів на балці (сволоку). Так, у сс.Кисоричі, Масевичі Рокитнівського та Бережниця Дубровицького р-нів, якщо крейдою обводили хату, то нею ж «писали» хрести на дверях хати, хліва, а на «бельку» хрест викопчували свічкою. Пояснювалося це тим, що «тут крейди не видно» [189], [228], [89]. У с.Борове Рокитнівського р-ну традицію обводити хату крейдою, малювати хрести на хаті, на хліві пояснюють, як звичай «розписуватись» за свято [114]. Як правило, призначення намальованих хрестів — захищати оселю, господарство від грому й ширше — від усього злого та нечистого. Архаїчним вважаємо народне уявлення, що побутувало на території Овруць-

кого Полісся: висмалювання хрестів свічкою, так само, як і їх «писання» крейдою на стінах, дверях, одвірках і лиштвах хати та господарських будівлях, захищає людей не лише від грому і всього нечистого [209], але й від чуми [14, 295]. На думку етнографа А. Байбурина, зображення хреста над різноманітними отворами (вікнами, дверима) призначене зміцнити дію реальних замків-перепон [4, 166]. У с.Бережниця Дубровицького та с.Вежиця Рокитнівського р-нів при вході в хату, окрім хреста, на дверях малювали ялинку (порівняймо з аналогічним звичаєм малювати ялину на Водянуху у с.Заозір'я Зарічненського р-ну) [89], [121], [172].

З апотропеїчною метою в Дубровицькому р-ні на Водохреща підпалювали волосся свічкою: «Як приходем із Йордані, то кожне несе хто свічку, а хто губку (губка – вона росте в лісі на березі). Скільки служица коло ричкі, як сватить воду, то й губки горять, свічки. То приносим додому і роздуваєм з тоєї губки вогонь, запалюєм свічку і тоді так [підпалюємо волосся. – Т.П.]: на лобі, на потилиці, на одному боці, на другому – кожному, щоб не боліла голова» [88], [89].

Обведення хліва крейдою в с.Малий Черемель Дубровицького р-ну.
Фото О. А. Нагорнюка, 2004 р.

Свічкою підпалювали волосся в цей день і в сусідньому Сарненському р-ні [146].

Як і під час попередніх свят, особлива увага приділялася худобі. На «Крищення», щоб корова трималась свого пасовища, їй давали вершечок куті в обручі від діжки [166]. Сіно, яке впродовж свята лежало під «настільником», турботливо зв'язували у в'язочку і тримали, доки господар не поїде орати поле. У перший день оранки різдвяне сіно віддавали коням або волам [146]. «Смеття» [сіно. – Т.П.], що знаходилось під горщиком з кутею, нерідко використовувалось як засіб від ляку [184].

У 20-х рр. ХХ ст. у с.Дермань Здолбунівського р-ну після свята Водохреща відбувалось ритуальне обмолочення Дідуха – першого зажинкового житнього снопа, що впродовж усіх Коляд стояв на покуті. 20-21 січня двоє-троє поважних господарів обходили всі оселі своєї вулиці. Один з них обов'язково мав бороду й вуса, у руках носив ціп, а другий за плечима тримав череп'яну «баньку». Обмолотивши «дідуха», учасники процесії отримували платню – «кручок» (по 100 гр. могоричу) та йшли у другу хату. Увечері мешканці вулиці відзначали обмолочення «дідуха» спільною вечерею [154].

Про завершення зимового циклу календарно-обрядових свят свідчили примовки: «Іди кутя, з покутя», «Іван Предтьок поїв кутю та втюк» [292], [189].

Ікона «Стрітення».
XVIII ст., ОІКЗ.

Стрітення

Стрітення вважається одним із перших весняних свят, яке відзначається 15 лютого за новим стилем, коли, за народними уявленнями, зима зустрічається з літом. Не випадково цього дня особлива увага приділялася восковій свічці. М. Грушевський вважав: «Обрядовість сього моменту мало

досліджена; можливо, що вона розгубилась, коли ся боротьба літа і зими переносилась на християнське свято. Значення, напр., «громничної» свічки (!), що святилася в сей день, і води — стрітенської води... потребувало б іще ближчого розбору» [19, 194].

Тож розглянемо цей аспект проблеми детальніше. Походження народних назв свята — «Громиця», «Громовиця», «Громнична Богородиця» (під такою назвою Стрітення відоме в Західній Україні та в Польщі) — пов'язане з «громничними» свічками [26, 281]. Саме в цей день їх запалюють по всіх церквах України, адже в церковному Требнику знаходимо розділ: «Чин благословення свіщ на Стрітеніє Господнє». У ньому ж зазначається, що свічки цього дня будуть у «здравіє душ і тілес» [26, 280-281]. Спеціальну стрітенську молитву згадує інформатор із с.Нетреба Рокитнівського р-ну Рівненської обл.: «є така молитва-одправа, шо вони на Стрітення світять: як у церкві правіца три рази, засвечують свечкі, а четвертим разом вже батюшка святить... то вони, кажуть, і од грому, і як йде туча, то запалювать в хати» [243].

Як зазначає відомий російський етнограф С. Толстая, серед ритуальних предметів, що застосовуються з обрядовою, обереговою, магічною і т. п. метою, чи не найперше місце належить восковій свічці [53, 27-30]. Дослідниця класифікує функціональне призначення свічок за їх використанням: 1) як оберіг від грому (запалення під час грози; обходи хати, хліва й викопчування хрестів на вікнах, дверях, балках; хрестоподібне підпалювання волосся); 2) для припинення пожежі; 3) використання в поминальній обрядовості; 4) як засіб від вроків, хвороб, усього «нечистого». Виділяються чотири види свічок у залежності від часу їх виготовлення та освячення: різдвяні, стрітенські, великодні, троєчні. Із власних польових записів відзначимо, що на обстежуваній території Рівненщини про троєчні свічки майже не згадують. Якщо свічки й використовувалися

на Трійцю, то тільки як атрибут поминальної вечері у «Троєшну» п'ятницю.

На думку С. Толстої, у поліській народній обрядовості найчастіше використовуються свічки, посвячені на Стрітєння (15.02) й у Чистий четвер перед Пасхою. Перша пошановувалася переважно на Західному Поліссі, друга — на Східному; на пограниччі західного і східного ареалів спостерігається або чергування вшановування стрітенської і страсної свічки, або їхнє паралельне вживання в однакових функціях. У наведеній дослідницею карті під назвою «Среденская и четверговая свеча» знаходимо територію Рівненської області, на якій зафіксоване переважне вшанування стрітенської свічки [53, 29]. Інша карта під № 2 ілюструє побутування назв посвяченої на Стрітєння свічки [53, 29]. Так, у селах Рівненської обл. — Берестя Дубровицького р-ну, Совпа Корецького р-ну, Хіночі Володимирецького р-ну — це *громніца* [курсив наш. — Т.П.]; Нобель Зарічненського р-ну, Озерськ, Сварицевичі Дубровицького р-ну, Невірків Корецького р-ну, Борове Рокитнівського р-ну — *громнічная свічка*; у смт Володимирець Рівненської обл., Ст. Мощаниця Здолбунівського р-ну — *громова*; Омеляна Рівненського р-ну — *громовіца*; Берестя Дубровицького р-ну, Борове Рокитнівського р-ну — *стрітенська*; Крупове, Берестя, Лютинськ Дубровицького р-ну — *стрітенна*; Колки Дубровицького р-ну — *стрітна* [53, 30]. На цій же карті за № 2 позначені села, де вживають календарний термін *Громніци*, мн. (с.Нобель Зарічненського р-ну, с.Сварицевичі Дубровицького р-ну) та *Громніца* (с.Озерськ Дубровицького р-ну).

Наприкінці ХІХ ст. в Острозькому повіті «громничну» (посвячену на Стрітєння) свічку використовували як засіб впливу на явища природи (для захисту від грому), а також як атрибут похоронної обрядовості (казали, що такою свічкою освітлюється дорога на «той світ») [63, 11-12]. За матеріалами О. Воропая, прийшовши в день Стрітєння із церкви, з метою, «щоб весняна повінь не пошкодила посівам і щоб мороз дерева не побив» відразу запалювали «громичну» свічку [15, 198]. Згідно з нашими експедиційними записами, зробленими в с.Олександрівка Рокитнівського р-ну Рівненської обл., стрітенська свічка — перш за все засіб від грому. За свідченням інформаторів, посвячену на це свято свічку могли просто тримати в хаті, не засвічуючи її, або ж випалювати нею хрести [253], [254]. Традиційно хрест викопчували над дверима хати й на середньому «обельку». Ідентичний звичай побутує і в с.Білка Березнівського р-ну: «На бальку чорним сім димом запалюєм її, і цім димком тако хрестика» [96, 4]. Звичай випалювати хрест у хліві не зафіксований. Як оберіг від грому «стрічена» свічка відома в сусідньому с.Балашівка. Там на «Стріченне» святять свічку, воду; кроплять хату, хлів, садок — «щоб родив добре», а «як гриміть, о, то сьо ставляєш на вокно свечку, во, і водичку свячону, сульку свячону, ще й скаралюща є свячона» [85]. За народними віруваннями, особливу силу має свічка, посвячена сім разів: «...гінше то вешає на дворє ту свечку (ну, якщо багато раз святєна, сємь раз треба, шоб була посвятєна свічка), о, її вішають на покуті і на двурі, на ціле літо там тако пуд горою — шоб як грим гримів, шоб обходить» [85]. Запалюють свічку під час грому, при великій хмарі в сс.Федорівка, Клесів Сарненського р-ну Рівненської обл. [319], [320], [195]. У наш час подібної традиції дотримуються й на території Київського Полісся,

де розказують: «Як ідеш у церкву на Стрітєння або у Страсну п'ятницю (з четверга на п'ятницю), то несуть свічку з церкви. Як велика гроза, буря — треба запалить» [310].

*Хмельницька Г. К.
зі «стріченою» свічкою,
с.Бовсуни Лугинського р-ну.
Фото Т. П. Пархоменко, 2005 р.*

Ще одне функціональне застосування «громничної» (стрітенської) свічки пов'язане з лікувальною магією, коли нею та льоном лікують «рожу». Такі засоби народної медицини поширені в сс.Білка Березнівського, Клесів Сарненського, Бережниця, Кураш Дубровицького р-нів [96], [195], [88], [209]. «Ну, да з цєю свічечкою ідуть, трошки беруть льон третій, в кого інший, — позичає, бо ж нема того льону тепера... да обматує будто би таково сю свечечку, то сьо як рожка може в кого, то спалюють рожу отим льонком святим, будто би свячоним уже» [96]. Щоб позбутися рожі, хворе місце накривають червоною ганчіркою, а освячений на Стрітєння льон ділять на дев'ять жмуточків та спалюють стрітенською свічкою [195]. Важливого значення ритуально-очищувальним функціям «громничної», як і різдвяної, свічки надає дослідниця української народної медицини З. Болтарович [19, 165]. В останньому випадку також фігурує прядиво:

«Святовечорову свічку, наприклад, і прядиво, яким обв'язували «керечуна» [обрядовий хліб, який колись стояв у кожній хаті на столі протягом усіх зимових релігійних свят. — прим. З.Б.], застосовували при «спалюванні рожі» [6, 177]. На території Березнівського р-ну Рівненської обл. магічні дії спалювання рожі супроводжує типове замовляння: «Болячка шумова, болячка осьцєна, болячка ветряна, болячка синя, болячка солодка, болячка смертенна, болячка прислана, болячка приспана! Годи колоти — пороти, жовтої кости ломати! Тоді ти колола-порола, як я тибє ни знала, Господа Бога ни прохала. Типер шепчу, Господа Бога прошу, вишипчю, вимовляю на бістриє води, на густіє лози, на росхудні дроги одсилаю! Сядь собі на мєсті, на золотому креслі! Запий, загуляй, хрищену, молитвену (як називаєца) Божий покуй дай!» [83]. Сакральну силу стрітенської свічки використовували від ляку, від «пригод» у с.Федорівка Сарненського р-ну [319]. Від кашлю стрітенською свічкою обкурювали себе або корову мешканці Рокитнівського р-ну [112].

Залишки культу вогню чи не найбільш яскраво відобразились в обрядовому підпалюванні волосся свічкою. Цінними є наступні свідчення поліщуків: «Було, що дитині в год підрізали волосся, то як принесуть свічку на Стрітєння, то єю підсмалювали волосся» [254]. Звичай хоча й реліктовий, але такі свідчення непоодинокі. Стрітенською свічею підпалювали волосся не тільки дітям, але й усім членам родини в сс.Кисоричі, Залав'я Рокитнівського р-ну: «...над чолом, потом ззаду і по боках, як хрестимся, так хрестом і робітца» [188], [192], [168].

Подібний обряд виконували й у с.Кураш Дубровицького р-ну [209]. Таким чином намагалися захиститися від грому або від хвороби — «шоб голова не боліла» [168], [209]. Функцію апотропею, але вже напередодні Нового року, виконувала стрітенська свічка в с.Клесів Сарненського р-ну: перед Багатою вечерею «стрітенною» свічкою батько підпалював волосся кожному члену родини навхрест (над чолом, на потилиці та з обох боків) [195]. Народне пояснення звичаю — «шоб не кусали комари». Описані магичні дії зі свічкою своїми витоками сягають часів язичництва, коли в міфологічному світогляді наших предків вогонь, полум'я сприймалися як благодатна, захисна сила.

Як і раніше, поліщуки продовжують вірити, що запалена стрітенська свічка сприяє пробудженню природи, є оберегом від грому, вроків, всього «нечистого», допомагає позбутися хвороби та супроводжує людину в потойбічний світ. Досліджуючи функціонування стрітенської свічки в обрядах, близькі паралелі знаходимо в різдвяній і великодній ритуалістиці.

Благовіщення

Свято Благовіщення — одне з великих християнських свят, яке відзначають 7 квітня за новим стилем. У цей день, як і напередодні найбільшого весняного свята Великодня і найбільшого літнього свята Івана Купала, «грає сонце» [247]. За переказами, Бог на Благовіщення благословляє всі рослини. У цей день забороняється турбувати землю (працювати в полі, городі), а особливо — розпалювати піч (Рокитнівський р-н). В окремих регіонах України саме від свята Благовіщення дівчата починали «гукати весну» — співати веснянки.

Традиційна обрядовість свята Благовіщення пов'язана з землеробським календарем, уявленням про повернення лелек («буськів») із вирію, їх урочистою зустріччю обрядовим печивом — «буськовою лапою». Урочиста зустріч весняного птаха зумовлена повір'ям, за яким до свята Благовіщення лелека обов'язково має звити своє гніздо. І сьогодні в багатьох селах Зарічненського р-ну доброю прикметою вважається вперше навесні побачити летючого лелеку — тоді сам будеш здоровим, так само бігатимеш, літатимеш, а якщо ж сидячого — то й сам сидітимеш [210]. Подібне уявлення про зв'язок лелеки із здоров'ям людини побутує і в с.Борове: якщо вперше навесні побачиш летючого лелеку — не болітимуть ноги, якщо стоячого — хворітимуть [110]. В інших селах Рівненщини, щоб бути здоровим

Благовіщення (фрагмент ікони)
XVII ст., РОКМ.

Лелека, Рівненський р-н.
Фото Д. В. Наумова, 2005 р.

упродовж року, при першій зустрічі з лелекою радили тричі присісти, обхопивши ноги руками, або ж покачатись по землі (Сарненський р-н).

За народними переказами, лелека — це чоловік, який ослухався слова Божого, за що і був покараний — перетворений на птаха й змушений усе життя збирати плазунів: «Кажуть, що колись Бог позбирав всі вужі, гадюки і все таке недобре і дав чоловіку, щоб заніс десь там його (він йому сказав куди), оно щоб не розв'язував, щоб не дивився, ну, а він же ни видиржив — розв'язав, подивився — і вони розлізлися усі. А Бог сказав, що будеш усю жизнь їх збирати, і назвав його Іваном — і то бузька зовут Іван» [210]. У селах Дубровицького р-ну лелека відомий під іменем Тадей, у с. Заозір'я Зарічненського р-ну — Василь [50, 206], [173]. Не випадково на Благовіщення з'являються не лише лелеки, але й

вужі, змії та інші плазуни, адже, за місцевими повір'ями, це день, коли відкривається земля (порівняймо з народними уявленнями про свято Воздвиження, коли птахи відлітають до вирію, а вужі ховаються в землю).

Дохристиянським є звичай випікати на Благовіщення обрядове печиво у формі буслової лапи в Рівненському, Гоцанському, Корецькому, Дубровицькому, Зарічненському р-нах (умовною межею традиції є лівий берег Горині). У с.Сварицевичі Дубровицького р-ну таке печиво роблять із відбитками пальців

Поліський бусько, Рокитнівський р-н.
Фото Т. П. Пархоменко, 2006 р.

руки [50, 205]; у сс.Борове, Сенчиці, Нобель Зарічненського р-ну спосіб його приготування полягає в тому, що шматок тіста надрізають у двох місцях («на три пальці») [110], [289], [246]; тоді як в інших селах, наприклад, Острівськ Зарічненського р-ну, печиво роблять «на 5 пальців» [262]. Головними учасниками обряду з «буськовою лапою», як правило, були діти. Вони вибігали з печивом на подвір'я, щоб там зустріти першого «буська». Коли птах з'являвся в небі, буськову лапу піднімали догори й приказували: «Бусько, бусько,

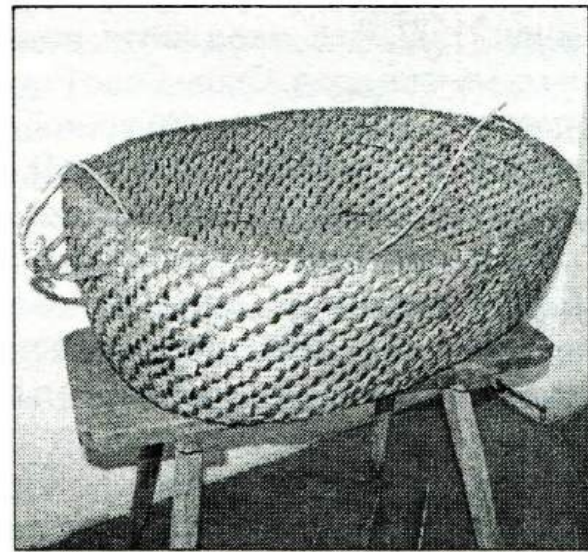
на, твоя лапка!» [289]; «Бусечко, бусечко, он де твоя лапка!» [266]; «Бусько, бусько, ходи, я тобі лапку несучу!» [110]; «Буську, буську, оно твоя лапка, шо спекла нам мамка!» [210]; «Бусько, бусько, оньо твоя лапка, шо спекла Гапка!» [262].

Для окремих районів Рівненщини типовими є благовіщенські приказки з про-

ханням обміняти печиво з минулорічного борошна на зерно майбутнього врожаю: «Бусько, бусько, на, тобі лапа, дай мені бочку пшеници!» [231]. Такою ж аграрною символікою вирізняється благовіщенське ворожіння, що побутує в с.Крупове Дубровицького р-ну: якщо на Благовіщення бусько викине з гнізда яйце — це віщує багатий рік (за яйце можна купити хліб); якщо ж пташеня («дитя») — то на неврожай (бо дитя просить хліба) [50, 205].

Первісні міфологічні уявлення притаманні й мешканцям с.Нобель Заріченського р-ну. Тут вірять, що лелека не лише оберігає подвір'я, на якому поселився, від пожежі, але й може вплинути на весняний дощ. Тримаючи буськову лапу, діти гукають: «Бусько, бусько, скинь колоду: чи на дощ, чи на погоду!» [246]. Часто в піснях і приказках із закличками дощу присутні згадки про борщ, зокрема в благовіщенській приказці із сусіднього с.Заозір'я: «Бусько, бусько, на твою лапку! Бусько-клекотун поймав бабу за ковтун. Волочив, волочив і в борщ умочив!» [172]. У цьому ж селі існує повір'я, пов'язане з весняними дощами, — не вбивати кілки в землю — «не городити плотів до Благовіщення» (Рівненське, Житомирське, Київське Полісся). Етнографічні матеріали засвідчують: якщо в селі довго не було дощів, такі огорожі розбирали.

Свято першої борозни та першого засіву

*Сіванька, снт Клевань
Рівненського р-ну. Поч. XX ст. РОКМ.
Фото Т. П. Пархоменко, 2006 р.*

Традиційна трудова обрядовість поліщуків зумовлена календарним циклом сільськогосподарських робіт. Особливо важлива роль в отриманні майбутнього врожаю належить весняним обрядам і звичаям, що супроводжують початок оранки та засіву поля. При їх виконанні вдавалися як до раціональних, так і до ірраціональних дій. Так, виходячи перший раз навесні в поле, плугатар, так само як і сівач, обов'язково мився, одягав чисту святкову сорочку, в якій ходив до сповіді, нерідко дотримувався посту [232]. За народними уявленнями, ці дії мали запобігти росту бур'яну на полі. До важливого дня першої оранки господар готував не лише себе, але й основну орну тяглову силу — волів (коней). Їх він кропив посвяченою водою, благословляв посвяченою вербою, хрестив пужалом [200], [92].

У посівну коробку-«семник» («сіваньку») додавали зерно з першого зажинкового або останнього обжинкового снопа, часом — з посвяченого на Спаса обжинкового «вінка» («бороди»), з різдвяно-новорічного снопа — «коляди»

(«дідуха»), а також те зерно, яким хлопчики посівали на свято Василя (звичай, якого окремі господарі дотримуються й нині).

Особливістю звичаєвої обрядовості засіву поля мешканців Гощанського, Березнівського, Корецького р-нів Рівненської обл. є використання Спасової «бороди», «вінка». Так, у с.Поліське Березнівського р-ну під час волочіння бороною в землю встромляли сім посвячених на свято Спаса колосків [275]. Натомість у с.Пашуки Гощанського р-ну, «щоб не падав грім та не лягало жито», посвячений на Спаса «вінок» слід було розтерти та обсіяти по колу поле [263]. У с.Щекичин Корецького р-ну житню або пшеничну «бороду» насамперед виминали в посівну коробку [322].

Обряди першого засіву поля пов'язані як з календарно приуроченими примовками посівальників на Новий рік, так і з магією достатку Багатого вечора. На останній господар виносив зажинковий сніп на ніч на двір, а зранку заносив до хати й дивився: з якого боку буде більше інею, з того розпочинатиме засів поля [93].

Ще донедавна і під час оранки, і під час засіву поля використовували низку предметів, які наділяли магічними властивостями. Насамперед, на ниву брали хліб та обрядове печиво, що у формі хреста випікали в середині Великого посту. Нерідко до зерна додавали й окраєць паски (с.Дроздинь Рокитнівського р-ну) [157]. Як символ життя, родючості до посівної коробки клали сире яйце в сс.Томашгород, Старе Село Рокитнівського р-ну Рівненської обл. і в с.Жовтневе Поліського р-ну Київської обл., с.Путиловичі Лугинського р-ну Житомирської обл. [313], [302], [224], [278]; посвячену крашанку – у с.Дроздинь Рокитнівського р-ну Рівненської обл., а також у с.Путиловичі Лугинського р-ну Житомирської обл. [157], [280]; шкаралупи посвячених яєць – у с.Старе Село Рокитнівського р-ну Рівненської обл. [306].

І на території Рівненського, і на території Житомирського Полісся у першій пол. ХХ ст. поширеною була традиція брати в «сівник» воскову свічку (сс.Дроздинь, Старе Село Рокитнівського р-ну; с.Путиловичі Лугинського р-ну Житомирської обл.) [157], [302], [280], [278]. Перед початком роботи свічку запалювали, хрестилися; після молитви її гасили та вкладали назад до посівного зерна [38, 201]. Згідно з матеріалами В. Доманицького, наприкінці ХІХ ст. подібні обрядодії відбувались у с.Яполоть Рівненського повіту. У коробку з насінням льону разом з яйцем тут вкладали й воскову свічку. Як вважає дослідник, «свічку через те, що з льону роблять гноти для свічок: сим ніби просять, щоб уродив льон» [82, 55]. Однак, на нашу думку, таке тлумачення не є повним. Свічка має магічну силу, перш за все, через свій зв'язок із вогнем. Тобто наявна очищувальна символіка вогняної стихії, а також похідний взаємозв'язок з ідеєю багатства. Тут доречно згадати про поліську назву вогню – «богач» – та й саме поняття «багаття»; про окремі застереження позичати вогонь на великі свята, щоб разом з ним не позбутися статків. Цей звичай варто розглядати саме з такої точки зору.

Перед оранкою, як і перед початком засіву поля, повернувшись обличчям на схід сонця, господар знімав головний убір, клав у першу борозну зораної землі хліб (окраєць хліба з сіллю) і проказував молитву «Отче наш». Нерідко шма-

ток паски або хліба закопували на полі: «Як йшли орати, щоб ніхто не бачив, баба одріже кусочок хліба й закопає в полі» (див. «Великодній цикл свят» про виготовлення «хрестів») [93]. У с.Буда-Варовичі Поліського р-ну Київської обл. на поле клали печево-«хрестець», у якому було запечене зелене жито чи пшениця (нерідко «хрестець» давали волам і коням) [310]. Перші жмені зерна сівач кидав навхрест.

Маловідомі звичаї з посівним зерном побутували в селах Житомирського Полісся. Зокрема, у с.Любарка Народицького р-ну, висіваючи першу жменю зерна, вдавались до засобів імітаційної магії. Сівач заплющував очі й приказував: «Як не бачу я засеват, щоб миши і горобци не бачили мого зерна клюват» [257]. За відомостями іншого інформатора також із с.Любарка, сівач засівав поле не лише заплющивши очі, але й тримаючи в роті зерно пшениці [258]. Порівняймо його із новорічним звичаєм запрошувати горобців на обрядову кутю: «Мороз, мороз, ходи куті їсти, і ви, гороб'ї! А як будете літом зерно піти, то будем залізними пугами біти!» [279].

Під час експедиційних обстежень Рокитнівського р-ну Рівненської обл. до обряду першого засіву поля було зафіксовано 15 варіантів аграрних примовок. Сказане в добрий час на полі слово мало сприяти доброму врожаю на спільну для всіх людей долю: «Роди, Боже, на всіх долю, і на мою!», «Зароді, Боже, миру Божому і мнє!», «Роді, Господі, на всякого долю: бідному і багатому, щоб малі собі і ніщому дать!», «Господі, благослові і зароді: і жидам, і панам, і попам, і дякам, і циганам, і мнє, грешной!» [90], [306], [302], [269]. Як правило, за допомогою у примовках звертались до самого Бога або Божої Матері: «Господі, зароді на кожного долю: на панську і на циганську!», «Зароді, Боже, на всякого долю: і на панську, і на циганську, і на жидовську!», «Свята Богородица, пріступі і поможи мнє пахаті та собіраті!», «Господи, Мати Божа, роди мені і всьому миру!» [142], [157], [306], [313]. Замовляння, до яких вдавалися під час засіву поля, за тематикою часто перегукується з новорічними щедрівками: «Бичкі рогати пошли горати / На довгу нивку, на паросливку. / Божая Мати їсти носила, / Бога просила: — Роди, Боже, / Жито, пшеницю, всяку пашніцу. / А з колосочка — жита коробочка, / А з снопочка — жита бочка...» [126]. Такий зв'язок є не випадковим, адже впродовж багатьох століть свято Нового року зустрічали навесні, коли особливо актуальною була турбота про польові роботи та новий урожай.

Головні засади народної етики — взаємодопомога, співчуття, опіка — відобразились у тих народних замовляннях, у яких згадуються найбільш незахищені та знедолені верстви суспільства: діти, каліки, немічні, паломники, бідні. Це ті люди, що без сторонньої допомоги не спроможні забезпечити себе власним хлібом. Виходячи в поле, сівач згадував і про їхню частку врожаю: «Роди, Боже, на всякого долю: на бідних, на дітей, на проходящих і на нас!», «Зароді, Боже, і людям, і циганам, і всім просящим, і собі щоб було!», «Роди, Боже, на всякого долю: на ходячого, на просящого й на лежачого!», «Зароді, Боже, на всякого долю: на сліпого, на кривого і на глухого!» [206], [92], [102], [272]. Один із варіантів останнього замовляння був записаний у Зарічненському р-ні: «Господи, поможи, зароди

на всякого долю: на старого, на сліпого, на калік!» [110].

Водночас у примовках відображена ідея всепрощення й добра, тому в них пробачаються заздрісники та злодії: «Роди, Боже, на всякого долю: і на просящого, і на завідящого, всьому міру Божому да і мнє!» [121].

Г. І. Денищиць з «сіванькою»,
с. Дроздинь Рокитнівського р-ну
Рівненської обл.
Фото Т. П. Пархоменко, 2006 р.

На нашу думку, особливої уваги заслуговують ті магічні примовки, в яких врожай розподіляється не тільки на людей, але й на тварин. Порівняємо замовляння, характерні як для Рокитнівського, так і для Зарічненського й Гоцанського р-нів Рівненської обл.: «Господі, зароді на всякого долю: і на ходячого, і на просящого, і на собачу, і на котячу, і мні зароді!», «Зароди, Боже, на бідного, на багатого, і на животне — і котам, і собакам!», «Роди, Боже, на всіх долю: на панську, на циганську, на мишачу, і на котячу, і на свинячу — на всіх!», «Роди, Боже, на кожного душу, і на пташок, і на бідних!», «Роди, Боже, жито для всього роду і для всеї пташки!» [159], [232], [262], [106], [263].

На суміжній з Рівненщиною території Житомирського Полісся була поширена інша низка примовок: «Роди, Боже, на всякого долю: жито, пшеницу і кождому паляніцу!», «Вроди, Боже, із корца — три мешка!», «Зароди, Боже, на всякого долю і на того гомоля!», «Роди, Боже, на всякого долю: на сліпих, на кривих, на хромого, і на того долю, шо подимає льолю!», «Вроди, Господи, на всякого долю: щоб було кому дати і собі було!», «Роди, Боже, на всіх долю: на тих, шо просять, і на тих, шо крадуть, і на нас усіх!» [136], [257], [178], [278], [321], [318].

Не дивлячись на закономірні зміни традиційного укладу життя, навіть за часів колгоспів, коли на полі широко використовувались механізовані сівалки, окремі селяни продовжували дотримуватися традицій своїх батьків. Ось що згадує мешканець із с. Любарка Народицького р-ну: «За колгоспу, як севалку встановляли, там у нас один сівач вийшов да взяв торбу з дому, да насипав себе пшеницу в ту торбу, став, перехрестив да каже: «Роди, Боже, на всякого долю, а я свою зара возьму!» А там лановий, агроном, голова колгоспу. Да він за ту ношку да на плечі, да й пошов додому» [258].

Народний переказ про залежність врожаю на полі від прихильності Бога до сівача був записаний нами в с. Червона Волока Лугинського р-ну: «Єден хазяїн гною навозив багато так, а єден бідний — немає в нього гною. Оре поле да й, каже, йде дід старенький до цього, шо багато гною навозив. Каже: «Шо — вродит?» «Я, ка, й без Бога знаю, шо в мене вродит: кульки гною навозив. Чи в того вродит, шо оре й нема гною ни капелинки?» Прийшов [дід. — Т.П.] до того бідного, каже: «Шо — вродит?» Ка: «Як Бог дасть, то, мо, вродит». То тульки де той дід пройшов в того, де гною багато, тульки й по следах і зійшло

жито. А в того [бідного. — Т.П.] таке було, як стина!» [321]. Інший переказ, за яким сівач як розплату за жадібність та егоїзм отримує поганий урожай, побуває в с. Великі Кліщі Народицького р-ну. Замість традиційного замовляння «Роди, Боже, на всякого долю!» зарозумілий сівач згадує тільки про свою частку: «Роди, Боже, на мою долю: от цурки до цурки, от корца до корца!..» [211].

Типовим для Київського Полісся є обряд, що відбувався в перший день засіву поля в с. Красне Чорнобильського р-ну: «От наші батькі, ну і я тоже вже тіпер, ото так вийду на поле, возьму кусочек свєченого хліба і крашанку ту, і полотєнце постєлю. Перехрищу... й кажу: «Господі, поможи, благослові в добрий час, в добру пору, щоб зароділо на всякого долю: і на бідного, і на багатого, і на злодія!» [214]. Існують й інші варіанти аграрних примовок, що побутують у згаданому регіоні: «Господі, поможи і природі на всякого долю, щоб усім було доволі хліба й солі!»; «Роди, Боже, на всякого долю: на малого, на сліпого, на старца кривого!»; «Роди, Боже, на всякого долю: на старого, й малого, й на злодія молодого!» [216], [256], [312].

Сприятти доброму врожаю влітку мали очищувальні ритуали з зерном, що в першій половині ХХ ст. були описані В. Кравченком [36, 268]. Так, на Волині до того часу, поки не буде засіяно ячмінь, до закінчення сніданку, навіть при сонці, у хаті обов'язково мав горіти «лучник». Обряди з «лучником» безпосередньо пов'язані із початком сільськогосподарських робіт — із сівбою. Вперше після Великодня «лучник» запалювали тоді, коли господар мав розпочати сівбу. За прадавнім звичаєм, селянин здобував «живий» вогонь з кресала та передавав його жінці, яка сипала зерно на «лучник» таким чином, щоб воно пролітало через вогонь. Згодом тим же зерном господиня обсіпала хлібну діжу. Усе зерно, яке очистилось через «лучник» і яким була обсіпана діжа, використовували для засіву поля [36, 268]. Зауважимо, що ареал поширення зафіксованої обрядодії не обмежується суто українським регіоном, аналогічні звичаї, але з використанням воскової свічки, притаманні різним слов'янським етносам [45, 268], [54, 56].

Продовженням обрядових дій святкового початку сівби було «женіння» коми-на з діжею в с. Ласки Народицького р-ну Житомирської обл. (20-30-ті рр. ХХ ст.). На нашу думку, основна ідея обряду — продукування родючості поля, щоб забезпечити достаток хліба в оселі; саме тому значна увага приділялася «пikній діжці» — діжці, в якій вимішували тісто на хліб. Коли господар приїжджав з поля, в хаті готували святкову вечерю з півня, обмотували хмелем комин та обсіпали його гарбузовим насінням. «Женять коми-на з діжею, щоб росло гарне жито» [38, 202]. На Житомирському Поліссі аналогічні дії відбувались і на «досівки» — свято з нагоди закінчення засіву поля, а також після обжинків, коли в пікній діжці вперше замішували тісто на зимовий хліб [38, 202], [14, 321]. За даними К. Мошинського, «женіння лучника» було відоме й на території Східного Полісся [44, 161].

Можемо узагальнити, що у зв'язку з тривалим існуванням колгоспної системи господарювання, комплекс обрядів і звичаїв першої оранки й засіву поля поступово втрачає свою актуальність. На противагу іншим народним обрядам землеробського циклу, зокрема обжинковим, атрибути яких запозичила й ак-

тивно використовувала нова влада у стилізованому святі врожаю, звичаєвість свята першої оранки та першого засіву поля стає зайвою в колективній механізованій праці колгоспників. Відзначаємо фрагментарну збереженість давніх традицій. Окремі звичаї засіву поля трансформувалися, перенеслися на іншу важливу галузь землеробства — городництво, що за часів радянської влади було більш розвинене, ніж індивідуальне рільництво. Подібні до обрядів засіву поля магичні дії та примовки і сьогодні супроводжують садіння картоплі, капусти тощо.

Ікона «Воскресіння Господнє».
XVIII ст., РОКМ.

Великодній цикл звичаїв

Підготовка до найважливішого річного свята — Воскресіння Христового (Пасхи) — починається ще за сорок днів до Великодня. Згідно з церковно-християнським календарем, сім тижнів Великого посту дають можливість очищення й оновлення. Це час для молитов, обмеження в їжі, заборони веселощів.

«ПОЛОСКОЗУБ» — під такою назвою відомий перший день Великого посту в селах Дубровицького р-ну Рівненської обл., адже його особливістю є звичай полоскати зуби від скоромних страв. У цей день з хлібом-«пирогам» було заведено відвідувати бабу-повитуху [285]. Для того, щоб усі були здоровими («дужими») і могли зустрітися з рідними в іншому світі, у кожній родині випікали на всіх членів сім'ї круглі пісні коржі-«дужики» [183], [270], [142]. Варіант цього звичаю побутує в с.Купель Рокитнівського р-ну Рівненської обл. Тут «дужики» змащують медом, випікають як «на людей», так і «на худобу» [206]. Щоб упродовж року «не бачити гадини», два «дужики» з попелом випікали в с.Томашгород Рокитнівського р-ну [313]. «Дужики» заборонялося різати ножом, як і в прадавні часи, їх розламували руками.

Наприкінці XIX ст. у суботу першого Великого посного тижня, взявши коливо (поминальна страва, складовими якої є мед та хліб), селяни йшли на літургію. Як зазначає П. Чубинський, до церкви коливо і мед приносили у великих, загорнутих у папір посудинах, до стінок яких були приліплені свічки; на прохання жінок над поминальною стравою відправлялася вели-

ка панахида [57, 12]. У наш час освячення колива здійснюється ще в п'ятницю. Споживання меду в період Великого посту обумовлене його особливим ритуальним призначенням, зв'язком великодньої обрядовості з поминальними мотивами, вшануванням предків, використанням меду як страви-пожертви.

СЕРЕДОХРЕСТЯ. Особливе значення в народному календарі надавалося четвертому тижню Великого посту — «Середохресному», на якому в середу відзначається свято «Хрестя» («Середохрестя», «Середопустє»). Згідно з нашими експедиційними записами, цього дня на території Київського Полісся заведено було випалювати восковою свічкою хрести: «в хаті хрести на дверях, на столє свічкою» [164], «хрестик на траму на Хрестя і в Чистий четвер» [308], «свічкою хрестики батюшка малював» [277], «на Хрестя хрести випалювал (і перед Пасхою тоже йдуть — 7 км запалену свечку несли): у хаті на дверях, на трамках, в хліві на дверях всередині випалювали» [138].

Там же зберігся й дохристиянський звичай підпалювання волосся посвяченою в церкві свічкою (аналогічно до новорічних та стрітенських). Як свідчать інформатори, свічкою «на Хресті волосся дітям пудпалювали взаді» [308], «роблять хрестики свічкою і дітей пудсмалюють, де попало» [309], «діткам хрестика робили, коски випалювали, щоб грому не бояліс» [138]. Як бачимо, на відміну від стрітенської обрядодії, у зазначеному регіоні на «Хрестя» волосся підпалювали тільки дітям.

На всій території України, і на Рівненщині зокрема, на «Хрестя» побутував аграрно-магічний звичай випікати обрядовий хліб-печиво. На думку Л. Артюх, вірогідно, що в дохристиянський період цей хліб був іншої форми і мав таке функціональне призначення: 1) для вкладання в посівне зерно; 2) закопування на чотирьох кутах межі; 3) загодовування худоби (коней, волів) [2, 111-112]. Сьогоднішні ж інформатори поліського регіону розповідають про різновид прісного печива, випеченого у формі хреста, освячення якого в церкві не зафіксовано.

*Боронування в с.Городок Рівненського р-ну.
Поч. XX ст. РОКМ.*

За нашими спостереженнями, як правило, випікали три хрести («хресці», «хрестяники»), рідше — по хресту на кожного члена родини або по одному на кожне поле [209]. Виготовляли їх із житнього чи пшеничного борошна, а в с.Дермань Здолбунівського р-ну вони були з капустою, квасолею, горохом [154]. Якщо для Київського Полісся було характерне вкладання в обрядове печиво начинки із зеленого жита, то в селах Рівненщини начинка

була переважно з квасолі [202]. У с.Красносілля Володимирецького р-ну на «хресці» робили символічне зображення борони, адже його брали з собою на оранку [202]. Наші польові записи не лише підтверджують призначення хрестів, зроблені Л. Артюх, але й доповнюють їх.

Кожен хрест брали з собою для зачину важливої господарської справи: під час оранки у Володимирецькому, Березнівському, Дубровицькому, Сарненському, Рокитнівському р-нах [202], [97], [207], [145], [292]; при засіві поля, садженні картоплі в Березнівському, Заріченському р-нах [87], [86]. У с.Балашівка Березнівського р-ну випечений хрест клали на дно коробки, коли вперше йшли сіяти ячмінь, просо, садити картоплю. Згодом його приносили додому, ламали на шматки таким чином, щоб скуштувала вся сім'я [87]. У коробку-«лазбень» клали «хрестець» і в с.Сновидовичі Рокитнівського р-ну. Тут обрядове печиво використовували при засіві яровини [296]. Подібний звичай вкладання хреста в коробку до посівного зерна був зафіксований нами і в с.Заслущя Дубровицького р-ну [174]. Менше поширеною була традиція зберігати обрядовий хрест у скрині. Ось що згадує інформатор із с.Пашуки Гоцанського р-ну: «Як були бендери, то моя свекруха розказує, що не було хліба, то каже, пішла в скриню да взяла того хрестика да й дала їм, бо не було хліба» [263]. Реліктовим є звичай закопувати хрестик у зораному полі [86], [209] або, як у с.Дроздинь Володимирецького р-ну, запікати в це печиво зернятка [158]. За принципом симпатичної магії, вкладання в печиво зерна так само, як і закопування «хреста» в полі, мало сприяти родючості.

У селах Вітковичі Березнівського, Біловіж Рокитнівського р-нів хрестик брали з собою, коли їхали засівати льон. Після повернення з поля його ділили між всіма членами родини та з'їдали [130], [99].

Переважно в першій третині ХХ ст. обрядове годування худоби відбувалось у селах Кореччини — Голичівці, Великій Клецьці, Весняному, Щекичині, де хрестик давали коням, коли їх вперше запрягали в плуг [237], [123], [125], [322], або, як у с.Буда Рокитнівського р-ну — волам [120]. Майже в кожному селі брали хрестик при «запасуванні» товару [292], [281], [125], [263].

У селах Рокитнівського та Дубровицького р-нів бортники брали хрестик до «вуллів» при першому «глядінні» бджіл [228], [207]. В останньому районі обрядове печиво у формі хреста називали «піруг» і мастили медом. З відповідними примовками та «піругом» тричі обходили бортне дерево, пізніше «піруг» ділили на всіх членів родини [207]. Типовою є розповідь про традиційне використання трьох хрестів: «То колись казали їхать в поле засевать, то одного брали; товар пасти — запасувать перший раз; на мед ідуть перший раз (навесні виглядають пчолі)» [228].

Вербна неділя

ВЕРБНА НЕДІЛЯ (або Вхід Господа до Єрусалима) відзначається в останню неділю Великого посту — день, коли в церкві урочисто освячуються зелені пагони верби. Перші згадки про свято датуються 11-12 ст. Відомості про Вербну неділю знаходимо в «Ізборнику Святослава» та «Іпатіївському літописі» [34, 22], [26, 286].

Ікона «В'їзд Христа в Іерусалим». XVIII ст., ОДІКЗ.

В українській обрядовості верба — це рослина, яка уособлює весняне пробудження природи, сили вегетації, росту, здоров'я, а тому застосовується в багатьох народних звичаях. Так, повернувшись з церковного богослужіння, селяни б'ють один одного галузками верби, щоб звільнити себе від хвороб, вроків, лихих помислів. Варіантність сучасних супроводжуваних приказок засвідчують записи, зроблені нами в семи селах Зарічненського р-ну. Зокрема, у сс. Морочне, Борове текст приказок вирізняється лаконічністю: «Не я б'ю, верба б'є! Якая? Святая! За тиждень — Великдень!», «Вербка б'є, не я б'ю! За тиждень — Великдень! Суди, Боже, дождати і красне яєчко держати!» [231], [111]. Довші примовки були зафіксовані у сс. Сенчиці, Нобель: «Не я б'ю, верба б'є! Якая? Святая! За тиждень — Великдень! Будь здорова, як верба, будь весела, як вода! Слухай батька, слухай мати!», «Вербка б'є, не я б'ю! Якая? Святая! За тиждень — Великдень! Слухай батька, слухай матер, слухай всіх святих! Будь здоров, як вода, а рости вгору, як верба!» [289], [246]. Головний символ Великодня — червона крашанка — залишається улюбленим атрибутом народних примовок у сс. Перекалля, Кухче, Заозір'я: «Вербка б'є, не я б'ю! Якая? Святая! За тиждень — Великдень! Позволь, Боже, дождати, в руці красне яйце держати!», «Вербка б'є, не я б'ю! За тиждень — Великдень! Слухай батька, слухай матер! Недалечко — червоне яєчко!», «Вербка б'є! Якая? Святая! За тиждень — Великдень да недалечко червоне яєчко! Будь здоровий, як вода, а високий, як верба!» [210], [267], [171].

Подібні примовки, де перераховуються основні великодні атрибути (посвячена верба, червоне яйце, Великдень), відомі і в селах Рокитнівського р-ну. Наводимо варіанти примовок з народною символікою здоров'я й багатства: «Вербка б'є, не я б'ю! За тиждень — Великдень! Не вмірай, Великод-

ня дожидай! Будь здоровий, як вода, а багатий, як земля!», «Верба б'є, не я б'ю! Великдень - за тиждень! Суді, Боже, дождаті красне яйце держаті! Вийді, Іванко, за ворота, тягни гутви із болота (шоб качки брав)», «Верба б'є, не я б'ю! Красне яєчко недалечко, за тиждень – Великдень! Не вмірай, не канай, Великодня дожидай!», «Верба б'є, не я б'ю! За тиждень – Великдень! Суді, Боже, дождаті красне яйце держаті! Будь здоров, як вода, рости скоро, як верба, будь багатий, як земля, а будь ситий, як свиня!», «Не я б'ю, верба б'є! Не вмирай, не конай, Великодня дожидай! Великдень – за тиждень!», «Верба б'є, не я б'ю! Суді, Боже, дождаті красне яйце держаті! За тиждень – Великдень! Будь багатий, як земля, будь здоровий, як вода, скорей рости, як верба!» [205], [269], [313], [91], [184], [116], [92].

Зауважимо, що ритуальне биття вербовими гілками відбувалось і на свято Юрія або в інший день, коли вперше виганяли корову на пашу. У с. Сенчиці Зарічненського р-ну такі дії супроводжувала приказка: «Будь здорова, як верба, іди на пашу!» [289]. У сусідньому с. Заозір'я в день «запасування» корови на пасовиську ламали гілки верби, а згодом, разом із гілкою сосни, зберігали у хліві [171].

Посвячена на Вербну неділю вербова гілка є провісником Великодня – свята оновлення природи, символу перемоги життя над смертю. А тому й нині мешканці Зарічненського р-ну несуть її на могили рідних [246]. Стійким залишається народне уявлення про вербу як оберіг від грому (блискавки, пожежі): щоб захистити свій хлів від стихії, селяни тримають посвячену галузку під стріхою. Ще донедавна в с. Мушня Рокитнівського р-ну як оберіг від граду посвячену вербу закопували біля городу, а під час негоди викидали на двір [234]. Як і раніше, традиційним місцем збереження посвяченої верби є покуть.

Особливим чином сакральну силу верби використовують у сс. Морочне, Кухче, Острівськ Зарічненського р-ну [231], [210], [260]. Тут вербою загнітають піч під час випікання великодньої паски. Широко використовується верба і в народній медицині.

Чистий четвер

На сьомому тижні Великоднього посту важливе значення надається очищувально-апотропеїчним обрядам Чистого четверга. Здавна в цей день білили та обмітали хату [293], [92]. Виконання останнього ритуалу мало захистити подвір'я і хату від вужів, плазунів, мишей, нечистої сили (насамперед, відьом); а город — від бур'янів [92], [269], [234], [186]. За традицією до сходу сонця три рази обмітали хату у сс.Купель, Познань Рокитнівського р-ну [206], [272]; проти часової стрілки мели в сусідніх селах — Обсічі, Березове [251], [92]. Зі сміття розклали очисний вогонь.

Проте більш реліктовим є звичай, зафіксований нами в с.Томашгород Рокитнівського р-ну (побутував у 40-х рр. ХХ ст.). Тут на Чистий четвер до сходу сонця виходили на двір і навпроти місця, де знаходилась в хаті покуть, з осикових трісок розпалювали вогнище. На вогонь ставили горщик («горнець»), поруч — глечик з водою, вивішували рушник. Пізніше, щоб плазуни не вповзли до оселі, осиковими вуглинами обсипали хату [316], [314].

Неабиякі лікувальні та магичні властивості приписувалися й воді. За народними уявленнями, особливо цілющу та очисну силу на Чистий четвер має ранішня вода. Відомо кілька форм очищувальних обрядів з водою, найпоширеніші з яких: вмивання, купання, качання по росі. У с.Купель Рокитнівського р-ну існував звичай іти до сходу сонця до живої криниці та вмиватися «непочатою» водою [206]. У північно-західній частині р-ну, щоб позбутися захворювань шкіри, до сходу сонця йшли митися до річки [269].

Щоб хліб вдавався, в усіх селах Рівненщини на Чистий четвер дотримувалися правила мити «пikну» діжку і хлібну лопату [99], а в окремих із них, зокрема в сс.Кисоричі, Блажове, Обсічі, Купель, Мушні Рокитнівського р-ну, до перших променів сонця «пikну» діжку не лише мили, але й виносили на двір, де ставили навпроти покуті [194], [101], [251], [206], [234]. У с.Сновидовичі цього ж р-ну діжку з хати не виносили, натомість обкурювали її свяченим зіллям — материнкою, васильками, маком; запалювали посвячену свічку [297].

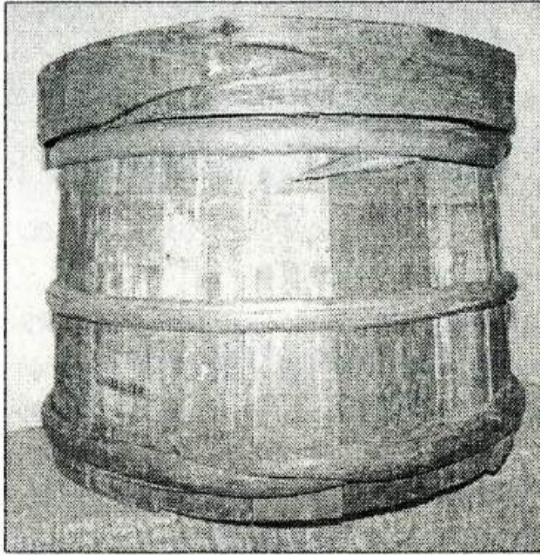
З цією ж метою «пikну» діжку виносили на двір у с.Голичівка Корецького р-ну. Тут, як і в селах Рокитнівського р-ну, діжку накривали святковим рушником, перев'язували крайкою, а на віко клали хліб і сіль [148]. Діжка мала сто-

Ікона «Тайна вечеря».
Кін. XVIII ст., РОКМ.

яти на подвір'ї аж до Великодня. Традиція миття та виносу діжки до сходу сонця на Чистий четвер існувала і в с.Заслуччя Дубровицького р-ну [174]. За місцевими віруваннями, дотримання ритуальних дій мало сприяти майбутньому врожаю хліба та чистоті зерна в полі. Згодом хлібну діжку заносили в хату і ставили на найпочесніше, святе місце — покуть, де вона знаходилась і в свята, і в будень. У зв'язку з поступовою заміною діжі сучасним посудом, а також з можливістю купувати готовий хліб, описані вище обряди назавжди відійшли в минуле.

Зазначимо, що світоглядні уявлення про хлібну діжку найкраще збереглися у прозовому фольклорі. У с.Заслуччя пам'ятають народний переказ про «сповідь» діжі, варіанти якого зібрав на сусідньому Житомирському Поліссі

Пікна діжа, Рівненська обл.
Поч. ХХ ст. РОКМ.
Фото Т. П. Пархоменко, 2006 р.

В. Кравченко. Подібні перекази про освячення хлібної діжі побутують і в п'яти селах Рокитнівського р-ну, один з них був записаний нами в с.Купель: «Кажуть, пеклі, да не мілі діжки, да нічого ни [робили. — Т.П.]. Да то було дев'ять буханцов, потом вийшло сім, а потом шість, п'ять, а потом одна. А дід баби питає: «Шо таке, шо вже одін бухан хліба?» А вона ж, діжка, заросла, ну, то вже ж кажуть: «Треба йти до батюшки, щоб висвятит!» Ну, да батюшка прийшов да каже: «Тут не поможе кадило, а треба вже якесь парило!» — ну, скребачка яка, щоб дежку вишкребті» [205]. Зменшення кількості хліба з десяти до трьох буханок згадується і в переказі з с.Зала-

в'я [169]. Тут, як і в сс.Познань, Глинне, поширений ще один варіант примовки-поради священика недбалій господині: «Зацвіла, пропала діжка, да вже, каже, треба батюшку звать, щоб святит. А вон прийшов, той батюшка, да ходів, да ходів своїм тим каділом коло тої діжки да каже: «Діжа, діжа, тобі треба віхтя і ножа!» [272], [142]. Аналогічним є сюжет переказу і в с.Блажове. Увага оповідача зосереджується на дивному вмісті хлібної діжки, допомогти прибрати який може тільки священик: «Була така неохайна баба — хазяйка, да була діжка веліка, то вона пекла хліб добре, а потім вже заросла та діжка тим тєстом, бо шо пече - то не міє, шо пече — то не міє, ну, да вже не вдававса хліб, вже не можна хліб спекті, так вона ну шо ж? Треба батюшку позвать. Той батюшка почав вже ту діжку очищать, аж там і сковорода, там і чиплія, то вон повикідав да пообдірав вже те тісто, да й співає, шо дежа, дежа, треба віхтя і ножа!» [103]. У переказі, зафіксованому в с.Познань, господиня даремно нарікає на знахарство сусідів, адже причиною нестачі хліба є лише її неохайність, зарадити жінці може також тільки священик: «Дежа, дежа, треба тобі ножа й деркача!» [270]. Такі зразки фольклору поширені і в селах Зарічненського р-ну: «Не вдававса хліб в хазяйки, а вона вже пошла до знахора. Ничо ни помагає той знахор. Шо робити? Той знахор каже: «Іди до попа, нехай він тобі

посватить». Пішла до попа, а він як глянув у ту діжку, а та діжка вся заросла вже тим-о мулом, він каже: «Святі, діжа! До етой діжі треба доброго ножа!» [171].

Центральне місце в сучасній обрядовості Чистого четверга займають обряди із свічкою. Наприкінці XIX - поч. XX ст. особлива увага в цей день приділялась виготовленій власноруч «страсній» свічці: «Трудова свічка лучче Богу вгодна» [57, 15]. Серед побутових назв четвергової свічки на території Рівненської області зафіксовані кілька варіантів: домінуюча назва — страстная свеча; всеночна (всенощна) свеча (с.Берестя Дубровицького р-ну), великодна свеча (с.Чудель Сарненського р-ну), пасхальна свеча (с.Сварицевичі Дубровицького р-ну) [6, 30]. З такою свічею ввечері йшли до церкви на відправу «Страстей», де її 12 разів запалювали та гасили. Після богослужіння свічку намагались нести додому таким чином, щоб вона ні в якому разі не згасла. З цією метою воскову свічку вміщували в ліхтарик, виготовлений із кольорового паперу, фарбованого скла. Його форма була подібною до зірки, місяця, звичайної лампи. Сучасне пристосування для свічки — звичайна пляшка з вибитим дном [96], [119]. Найбільшу силу, як вважалось, мала страсна свічка, що горіла впродовж дванадцяти Страстей [15, 364-365]. На Київському Поліссі оберегом від русалок слугувала свічка, яка горіла на «Страстях» упродовж п'яти років [326]. Функцію апотропею виконувала страсна свічка й на Рівненщині.

Згідно з побутовими народними уявленнями, серед днів календарного циклу свят нечиста сила найбільш активна й небезпечна на Великдень (у Чистий четвер, на «всюночну»), на Юрія, на Трійцю, на Купала, на Петра, на Різдво, на Новий рік, тож не випадково саме в ці дні селяни особливо піклувалися про «товар» (корів). Щоб уберегти худобу від відьми, страсною свічкою висмалювали хрести димом на хліві у с.Кисоричі Рокитнівського р-ну [188], [192]. У селах Київського Полісся з подібною метою частину страсної свічки зберігали під покрівлею: «А на хлів я іду, док я од свечкі одрезаю кусочок і пріхожу, і отак на одліво застрикаю пуд кришу, корові ложу» [214]. Сховавшись за осиковою бороною, вірили, що з допомогою страсної свічки можна побачити відьму: «Також по четвергам, у Великій піст, роблять борону з осики, а в Великий четвер її закінчують. Повернувшись з церкви із запаленою свічкою, йдуть в сарай та сідають за бороною. Тоді можна побачити відьму» [57, 13]. Аналогічні уявлення пов'язані й зі святом Івана Купала: «На Івана Купала ідуть ведьми доїть корови, до борону клалі туди спиною, а сюди вже зубами (щоб коровки не подоїла)» [285]. У с.Берестя Дубровицького р-ну Рівненської обл., тримаючи запалену свічку в руках, у Чистий четвер сподівалися побачити домовика [53, 28].

Залишки культу вогню відображені у світоглядних уявленнях про помічну силу свічки під час тяжких пологів, захворюваннях людей і худоби. У народі вірили, щоб позбутися пропасниці, свічку «...потрібно поміряти ниткою три рази в довжину, спалити нитку, попіл змішати зі святою водою і в Четвер випити натщесерце» [63, 21]. Зі страсною свічкою пасічники навідувались до вуликів [40, 55]. Страсну свічку вкладали до рук померлого [218].

У великодніх традиціях знаходимо паралелі із зимовими святами: кутя з ме-

дом на Чистий четвер та на Коляди; приготування 12 пісних страв, серед яких обов'язковими були млинці, каша, борщ [272], [297]; спільна вечеря; обов'язкова присутність усіх членів родини [7, 21]. Зі свого боку можемо відзначити спільний для великодньої та різдвяної обрядовості звичай писати (випалювати) хрести, а також уявлення про свічку як оберіг від грому, страху, нечистого.

У Чистий четвер полум'ям страсної свічки викопчували хрести в сс.Борове та Рокитне Рокитнівського р-ну [113], [281]. Ймовірно, випалювання хреста на сволоці бере свій початок від іншої давньої традиції — вирізування його на тому ж місці, про що свідчать українські й польські дослідники та музейні етнографічні колекції [22, 62]. Вважається, що після «обкопчування» полум'ям страсної свічки вирізьбленого на ньому хреста, сволок оберігає оселю від злих сил, а також від блискавки [22, 61]. На думку А. Данилюка, обряди зі сволоком мають безпосереднє відношення до уявлень про світ предків [22, 61]. Нерідко, як у с.Масевичі Рокитнівського р-ну, хрест випалювали на дверях [228].

У п'ятницю на «плащаницю», у суботу на «діяння» та в перший день Пасхи до церкви йшли з тими самими свічками, що носили на «Страсть». За народними віруваннями, свічка, посвячена на Страсному тижні в п'ятницю, сильніша від посвяченої у четвер [214]. На Пасху донести додому запалену свічку намагалися на Київському Поліссі [138], [219].

І нині у с.Перекалля Зарічненського р-ну побутує повір'я, що в п'ятницю перед Великоднем можна побачити, як «пересушується» закляте золото. Мешканці села вірять, що свідками дивного вогню можуть стати тільки люди набожні — ті, хто цього дива «достойні» [265].

Волинські писанки. Поч. XX ст. РОКМ.
Фото Т. П. Пархоменко, 2006 р.

Красна субота

У кожному селі Рівненщини традиційно до Великодня фарбують крашанки, а в окремих — розписують й писанки [296], [150]. Адже весна, свято Великодня — це час пробудження природи, її оновлення,

воскресіння, яйце ж у багатьох народів світу виступає джерелом життя, світла і тепла, є зародком усього Всесвіту. Звичай виготовляти писанки, так само, як і фарбувати крашанки, відомий з дохристиянських часів [49, 217]. Фрагмент

давньоруської язичницької писанки з м.Дорогобуж та вапнякове яйце-дряпанка з м.Степань Сарненського р-ну зберігаються в Рівненському обласному краєзнавчому музеї [75], [74]. Тільки з IV століття церква була змушена змиритись із язичницьким звичаєм, запровадивши ритуал великоднього посвячення яєць під час святкування Воскресіння Христового.

З метою отримати крашанку червоного кольору мешканці Рівненщини зазвичай застосовують «цибульник» (лушпиння цибулі). Щоб зробити жовту крашанку, використовують воскобоїни в с.Яцьковичі Березнівського, сс.Сніживе, Рокитне Рокитнівського р-нів [327], [292]; зелений колір добувають із омели в с.Дроздинь Володимирецького, с.Біловіж Рокитнівського р-нів [158], [99]. Окремі кольори крашанок пов'язані з поминальною обрядовістю. Якщо в родині були померлі, то крашанки переважно фарбували в темний, найчастіше синій колір (с.Кухче Зарічненського р-ну), жовтий (с.Острівськ Зарічненського р-ну) або ж залишали яйця білими [210], [262]. Для виготовлення писанки необхідно вміти виготовляти писачок: «з бляшкі, така шо гнетца, мальовничок загнут, і на патичок заткнетца, і так воску трохи на палець, на те — на огонь, притух, прогріє да пише» [296].

Червона крашанка як символ родючості, здоров'я та краси відома в с.Бережниця Дубровицького та сс.Борове, Карпилівка Рокитнівського р-ну. Тут на Пасху заведено вмиватись водою з крашанок, щоб бути такими ж круглими і червоними, як червоне яєчко [89], [116], [185]. Писанці приписувалася навіть магична здатність гасити пожежу: її обносили навколо палаючого будинку, кидали в середину полум'я [46, 112]. Чим пояснюється цей, на перший погляд, не зрозумілий зв'язок вогню і писанки; вогню і яйця? За припущенням А. Голана, яйце — це відомий багатьом народам символ змія, який і є володарем підземного світу та вогню [17, 33].

Магічною силою наділялось не лише посвячене яйце, а й шкаралупа від нього. З охоронною метою та як символ родючості свячені шкаралупи закопували на куті межі пшениці в с.Голичівка Корецького р-ну [148], викидали на поле в с.Рокитне Рокитнівського р-ну [281], закопували в полі ціле яйце в с.Сновидовичі також Рокитнівського р-ну [293]. Щоб не ріс колючий осот, свячені шкаралупи залишали в полі в с.Масевичі Березнівського та сс.Блажове, Дроздинь Рокитнівського р-ну [228], [103], [160], а щоб не було будяків, викидали на город у с.Острівськ Зарічненського й с.Обсічі Рокитнівського р-ну [260], [249]; разом з льоном висівали в с.Біловіж Рокитнівського р-ну [99]. У посівну коробку клали шкаралупи великодніх яєць у с.Дермань Здолбунівського р-ну [154], закопували під яблуню в с.Голичівка Корецького р-ну [239].

Не лише страсна четвергова свічка, але й великодня шкаралупа наділялась здатністю відводити грім у с.Балашівка Березнівського р-ну: «Як гримить, то сьо ставлеш на вокно свечку і водичку свячону, сульку свячону, ще й скаралюща є свячона — усе на вокне... Якшо топіца в печі, то сью скаралющу кідаєш, шоб не гриміло, у комін да шоб обходило» [87]. Відомості про зв'язок свяченої шкаралупи з громом доповнюють матеріали С. Толстої [52, 213]. Інший варіант використання свячених шкаралуп ще архаїчніший, адже він пов'язаний з культом предків, поминанням померлих. За записами П. Чубинського, шкара-

лупа «попливе до рахманів і скаже їм Великдень» [57, 24]. У І пол. ХХ ст. шкаралупи свячених яєць пускали на воду в сс. Заозір'я, Борове Зарічненського та с. Карпилівка Рокитнівського р-нів [171], [110], [185]; кидали в піч у с. Дроздинь Рокитнівського р-ну [160]. Часом свячені шкаралупки віддавали пташкам, примовляючи: «Пташечки, пташечки, поїжте кришечки! Як самі не з'їсте, то Богові отдасте!» [154].

Загальновідоме використання писанки як лікувального засобу. Навіть хустину або ганчірку, якою витирали писанку, зберігали, використовуючи під час хвороби для підкурювання [57, 24]. Як ліки застосовували й шкаралупу свяченого яйця. Поклавши на вогонь, нею підкурювали хворих на пропасницю та курячу сліпоту. У дослідженнях З. Болтарович зафіксоване таке повір'я росіян: «Якщо важкохворому дати з'їсти писанку, яку одержав при христосуванні від священика і протягом трьох років зберігав її на божнику під іконами, він одужає» [6, 178]. Поліський метод лікування наведений в матеріалах С. Толстої: як запорошиш око та не зможеш виийняти порошини, то згадай, із ким ділився свяченим яйцем [52, 213].

Тобто великоднє яйце як обрядовий атрибут насамперед було символом родючості, здоров'я, оберегом від грому, граду, а також ритуальною стравою, пов'язаною з ушануванням предків.

Ікона «Воскресіння Господнє».
XVIII ст., ОДІКЗ.

Великдень

ВЕЛИКДЕНЬ, або ПАСХА, — свято, що відзначається на честь воскресіння Ісуса Христа і є найбільшим християнським святом серед церковного кола річних свят. Настає в період з 4 квітня по 8 травня й святкується упродовж трьох днів (неділя, понеділок, вівторок). За народними повір'ями, з першого дня великоднього тижня і до свята Вшестя, як і на різдвяні свята, відкриті небеса: Бог та померлі родичі відвідують селянські домівки. У с. Сенчиці Зарічненського р-ну побутує повір'я, що в великодню ніч Ісус Христос заходить в оселі, щоб з усіма привітатися, проте не кожний гідний його побачити. У цю ніч не можна гасити світло, не можна й замикатися [289]. Приуроченим до Великодня є повір'я, що хто не буде спати на всеношну, той навесні знаходитиме качині яйця [293], [234], [106].

Великдень — це день, коли, радіючи воскресінню Христа та приходу весни, переливаючись барвами, «грає» сонце [106]. Щоб допомогти приходу весни,

перемозі життя над смертю побутував звичай розкладати на всеношну багаття у с.Вежиця Рокитнівського р-ну [122]. З метою очищення подібної традиції дотримувались і в с.Дроздинь Володимирецького р-ну; щоправда, тут запалювали не колективне багаття за селом, а індивідуальні вогнища на окремих подвір'ях [158]. Зауважимо, що в останньому селі розкладали вогнище і на Чистий четвер. Локальний варіант святкування Великодня в с.Нобель Заріченського р-ну полягав у розпалюванні вогнів з клубків лляного валу-«каганів», які жінки зносили до церкви. Чоловіки намочували їх у бензин, кріпили до довгих палиць і прив'язували до дерев навколо церкви [246], [171].

На Рівненщині, зокрема в с.Дермань Здолбунівського р-ну, вірять, що таємничі вогні на всеношну можуть вказати місцезнаходження скарбу [154], [15, 394], [4, 184]. Схожі вірування у XVIII ст. побутували й на Слобожанщині, де стали приводом для відкриття судової справи проти двох селян, звинувачених у відкопуванні скарбу на землі поміщика. Згідно записів В. Антоновича, ця подія відбувалась у Великодню ніч 1749 року, коли на одному й тому самому місці тричі з'являвся таємничий вогонь [56, 439].

З береговою метою посвяченою на всеношну свічкою висмалювали хрести на центральній балці у сс.Березове, Вежиця, Познань [91], [121], [270]; на дворах — у с.Борове Рокитнівського р-ну [114].

Посвячене на Великдень яйце як символ життя, воскресіння природи є важливим атрибутом обряду христосування, а також першою стравою, якою розговляється родина. Проте, як свідчать інформатори, у великодньому кошику традиційно освячували й інші страви: паску, сіль, поросю, ковбасу, хрін, мед [292], [156]. Усі намагались якнайшвидше (а бажано й першими) принести посвячене додому: «Як батюшка посвятив, то вже кажний со своєю сумкою да й хутчей додом стараєтца. Одрезалі ту горбушку да вже кладуть до Вшестя» [112]. У с.Переходичі Рокитнівського р-ну перш ніж занести до хати посвячену паску, було заведено три рази обходити з нею всі будівлі. Згідно місцевого повір'я, це мало захистити подвір'я від всього нечистого (насамперед, вужів) [269]. У с.Купель того ж р-ну з святим хлібом заходили до корови, вітались: «Христос воскрес!» [206].

У сс.Балашівка, Вітковичі Березнівського р-ну до Пасхи спеціально тримали поросю, яке попередньо запікали в печі та разом з паскою, яйцями клали до кошика [86], [128]. На думку інформаторки із с.Дорогобуж Гоцанського р-ну, то не Пасха, якщо немає печеного поросяти, як не буде свого — обов'язково слід купити. У цьому селі в кошик обов'язково клали шмат сирого та вареного сала, хліб, паску, ковбасу, крашанки [156]. У с.Борове Рокитнівського р-ну згадують: «Колісь паску пеклі таку довгу, яйця такі ще крашення, поросю жарілі — навіть ціле поросю, да хран кладуть йому в зуби там, а типер того ни роблять уже» [114]. Зазначимо, що церквою такий звичай не підтримується, місцеві священники забороняють святити сало [228].

Під час Великодня писанки використовуються в обряді волочіння, про який згадує П. Чубинський: «В понеділок Пасхи селяни ходять один до одного, христосуються та обмінюються писанками. Від цього той день називається «волочинником» [57, 28]. Ще у I пол. XX ст. три дні, тиждень Пасхи, а то й до самого

Вшестя чоловіки грали в «навбитки» [292], [249]. Щоб вибити більше биток, у сс.Вітковичі, Яцьковичі Березнівського р-ну, с.Борове Рокитнівського р-ну середину яйця наповнювали воском, рідше – смолою, «щоб моцне було» [129], [327], [112]. Така ж ритуальна гра побутувала й на Київському Поліссі: «Спочатку б'ють ніс в ніс, а коли з двох носів один залишається цілим, то тоді б'ють кушку. Пробують яйця на зуби і дивляться на вагу. Щоб обдурити свого товариша, то поливають воском, кладут раніш в яке-небудь місце задля того, щоб висохло, і потім його засмалюють смолою, щоб було важче» [68, 3]. Детальний опис «смолянки» вдалося зафіксувати в с.Бережниця Дубровицького р-ну: сире яйце випивали, у середину заливали теплий віск, а через папірець сипали попередньо розтерту на борошно живицю; зверху яйце фарбували [89]. Звичайно, що за таку «смолянку» могли й поплатитись.

НАВСЬКИЙ ВЕЛИКДЕНЬ – четвер на Великодньому тижні, поминальний день у сс.Нобель Зарічненського та Борове Рокитнівського р-ну [52, 206]. За записами Д. Зеленіна, у «Навській великдень (світлий четвер) пригощають убогих на могилах своїх родичів» [52, 206]. Традиція ділитися зі знедоленими – каліками, бідними – побутувала в с.Яполоть Рівненського повіту. Цікавий звичай з використанням великоднього атрибуту - яйця був зафіксований на Білоруському Поліссі: «Навській великдень – пробуджують покійника. Беруть яєчко. На кладовище приїжджає сліпий, і він відправляє, йому віддають. Якщо сліпого немає, то несуть яєчко додому. Не чепають. А потім ходить сліпий, і йому віддають. Він знає спеціальну молитву... [Це називається] подарувати сліпого» [52, 206]. Звичай обдаровування пов'язує великодні свята із різдвяними, коли певна категорія людей виступала в ролі посланців предків. У даному контексті можна розглядати й поширену на Рівненщині традицію обдаровування крашанками, паскою пастуха.

ПРОВОДИ. Після Пасхи поминали померлих. Загалом Проводи – це день, який завершує великі свята: Різдво, Великдень, Трійцю; таку ж назву отримав наступний після Великоднього та Троєчного тиждень. Не дивно, що згаданим Проводам властиві спільні риси, зокрема домінування поминальної семантики (приготування колива), часом – мотиви проводів зими. Зокрема, у с.Заозір'я Зарічненського р-ну Рівненської обл. батьки зверталися до дітей, щоб вони виганяли зиму: «Вигоньте, діти, зиму з хати, щоб не мерзли весною!» Діти брали постолі, віники, деркачі і, починаючи з кінця села, вимітали зиму на гору Березинку: «Іди, зима, до Бучина, бо ти нам надокучила! Іди, зима, до попа, бо ти нам допекла!» На пагорбі, де збиралось усе село, колективно розкладали багаття. У вогонь кидали постолі, віники, деркачі – спалювали зиму [173].

У залежності від місцевості, у різних селах Рівненського Полісся Проводи могли припадати на неділю, понеділок чи вівторок. Для прикладу, у межах одного р-ну – Рокитнівського – у с.Борове Проводи відзначають у неділю, у сс.Кисоричі, Карпилівка – у вівторок; у с.Чудель Сарненського р-ну – у понеділок. Згідно з народною традицією, поминають померлих за обідом на цвинтарі. Із собою на могили несуть коливо, яйця, квас тощо. На думку дослід-

ників, цей звичай бере початок з прадавньої язичницької посмертної тризни [2, 89].

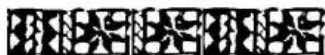
Перед тим, як розпочати «обід», кожен з присутніх мав скуштувати три ложки «колива» (на Правобережжі й півночі Лівобережжя), або «кануну» (на Лівобережній Україні) [2, 89]. За звичаєм, поминальна страва варилася з пісної ячної або пшеничної крупи, охолоджувалася і заливалася ситою. У кін. ХІХ ст. і на Рівненщині, і на Кременеччині «братчиками» подавалося коливо, мед для якого приносили поминаючі. Коливо їли натщесерце [57, 28]. Несли ситу на Проводи й на Житомирському Поліссі: «...только спитиває і дає другому, третьому. Ліне під хрест три рази...» [52, 238]. Уже на початку ХХ ст. у деяких селах України коливо почали виготовляти з рису, а в переважній більшості сільської місцевості його робили із печеного білого хліба, булки, бубликів (остання традиція поширена й до сьогодні). Коливом називали хліб, покришений у миску та политий медовою ситою, рідше — водою з цукром. У наш час інформатори вказують на бідність своїх статків, а тому найчастіше до колива додають переварену воду з цукром, аніж мед [2, 90].

Ритуальне значення у зв'язку з поминанням мертвих мав звичай «катати» на могилах яйця та грати в «навбитки». Така ритуальна гра на могилах зафіксована нами в с.Борове Рокитнівського р-ну та в с.Бережниця Дубровицького р-ну [117], [89]. Часом великоднє яйце клали на могилу та котили, щоб воно зробило коло (звичай, поширений в українців, білорусів, росіян та інших слов'янських народів). У певних регіонах під впливом християнства яйцем окреслювали хрест [7, 76]. Як свідчить Л. Артюх, ритуальний обмін великодніми писанками, крашанками відбувався таким чином: «після «катання» яйце цілували, ніби христосуючись з померлим, і віддавали комусь із присутніх» [2, 76]. Як обов'язковий атрибут поминальної обрядовості, яйце згадується в різних селах Рівненського Полісся. Зокрема, в с.Борове Рокитнівського р-ну на Проводи померлим несли такі гостинці: «Яйця кладем под хрестом, стограмовочку воді поставим, перев'язуем хреста рушником» [52, 239]. У с.Чудель Сарненського р-ну слід було засвітити свічку, простелити на могилі настільник та розкласти на ньому свячені яйця, пиріг, поставити буряковий квас [52, 238].

Як сакральний великодній атрибут червону крашанку використовували в с.Томашгород Рокитнівського р-ну. Зокрема, на Проводи, коли виганяли корову на пашу, коло хліва розстеляли рушник, по якому крашанкою три рази окреслювали хрест. Корова мала переступити через рушник, а господиня при цьому висловлювала побажання, щоб вона була такою ж круглою, здоровою, як великоднє яйце [314], [316].

Кладовище с.Неньковичі
Зарічненського р-ну.
Фото О. А. Нагорнюка, 2006 р.

Ікона «Юрій Змієборець».
Кін. XVII ст., РОКМ.

Юрія

СВЯТО ЮРІЯ — день пам'яті святого великомученика Георгія Побідоносця (6 травня за новим стилем) займав важливе місце в житті селянина. Переважно в цей день по всій Україні, і зокрема на Рівненщині, було прийнято вперше після зими виганяти худобу на пашу. Як пише Г. Шаповалова, початок травня, — це час першої трави, першої роси, першого приплоду, першого молока, першого посіву [64, 127]. Немає сумнівів, що церковне свято нашарувалось на давнє язичницьке, від якого залежали добробут та статки всього року. У свідомості слов'янських народів великомученик Георгій Побідоносець став покровите-

лем хліборобства, домашньої худоби та диких звірів. Найбільш збережений комплекс обрядів та обрядового фольклору цього дня в південних слов'ян (сербів, хорватів), а серед східних слов'ян — в українців і білорусів [64, 125].

В окремих селах Рівненського Полісся, так само як і Київського, на Юрія з метою спостереження за прорістю жита відбувалися ритуальні відвідини поля. Інколи, як у с. Тайкури Рівненського р-ну, на поле вирушала церковна процесія для здійснення молебня з освяченням води [311]. Тут же проводилась спільна трапеза. Освячення живої криниці відбувалось і в с. Томашгород Рокитнівського р-ну [316]. Про традиційне освячення на Юрія води та солі для корови повідомляє інформатор із с. Буда Рокитнівського р-ну [120]. Щорічні спостереження за сезонними змінами в природі та їх зв'язком з нагальними потребами селянина знаходимо у прислів'ї: «До Юр'я - сіно і в дурня, а вже на Миколи подавай да й вили похавай» [316]. У с. Купель Рокитнівського р-ну на Юрія уважно дивилися за тим, на скільки піросло жито: якщо ворон сховається в житі — очікувати на врожай, якщо ж жито буде горобцю по коліна — рік буде неврожайним [205]. Подібні юріївські ворожіння, але зі спеціально спеченим пирогом, відбувались і в сс. Борове, Перекалля Зарічненського р-ну: «пирожка» клали в жито й дивились, чи він заховається в «пашні», якщо так, то це є гарною ознакою, можна очікувати на добрий урожай жита. Магічні дії супроводжувала примовка-замовляння: «Господи, зароди!» або «Роди, Боже, миру і нам коло миру!» [110], [111], [264]. Зауважимо, що в с. Борове такого звичаю дотримуються й сьогодні.

Вінших селах, зокрема в с.Щекичин Корецького р-ну, урочистий обхід поля приурочувався до весняного Миколи: «Брали з церкви цех, і батюшка йде, і хор йде, і всюю; туди — паринина, а сюди — овес, а сюди буде зими́на, жито й пшеница, ...прийшли на поле — то на полі кладе хліб, кожний на своєму. І се цього на цьому отпра́вилося, то там — на другом, ...так як сьо пар сєй єдного, сьо другого, сьой треть. Хліб забирали додому» [322].

За нашими експедиційними записами, ще в першій третині ХХ ст. аграрний характер мала традиція брати на Юрія в поле обрядову страву — крашанки. Нерідко, як у с.Тайкури Рівненського р-ну, у цей день господарі виходили в поле з усією родиною, щоб здійснити там спільну трапезу [311]. Зв'язок ритуального весняного атрибуту — яйця — з родючістю поля підтверджують і звичаї Корецького р-ну, де в с.Голичівка шкаралупки зі свячених великодніх яєць носили на поле, щоб закопати на куті межі своєї пшениці. Обрядовою стравою на Юрія в цьому селі була яєчня [148]; крашанки брали в поле на Юрія і в с.Невірків Корецького р-ну [237], [238]. У с.Поліське Березнівського р-ну на Юрія не лише спеціально фарбували крашанки, з якими відбувалась обрядова трапеза в полі, але й ходили качатися по житю, щоб росло великим [275]. Переважно ці дії виконували діти, коли ж їх не було, то сам господар [275]. У сс.Весняне, Крилів Корецького р-ну про крашанки як обов'язкову страву цього дня вже не пам'ятають, проте більш стійкою виявилась місцева традиція качатися по житю, що залюбки виконували діти [126], [204]. Качання по житю, щоб було поле врожайним, та споживання в полі обрядової сити відбувались і в сс.Старе Село, Томашгород Рокитнівського р-ну [302], [314]. У с.Кураш Дубровицького р-ну серед обрядових страв на Юрія називають яєчню, ситу, кашу: «На самого, наприклад, Юрія у нас.., як сіяли жито, пшеницу, то пеклі яєчню... Якшо нема в кого сити, так доставалі у другого.., сусіди так недалеко мали пчоли, так уже баба каже: «Вже я сити достала, бо завтра треба на Юрія йти качацца». То ето завжди в кажнаго була сита з меду... І кашу брали: каша молочна пшоняна. Гарілки не брали (!). То йшло старе — так, старше — і менше з ним ішло, шоб воно покачалося по житі. Старше не качаєца, а менші то геть скачають жито» [209].

Ще в 1896 р. згадку про споживання на Юрія меду зафіксував В. Доманицький. У тому ж Рівненському повіті, у с.Яполоть, побутував звичай варити на свято напій з меду — «канун». У селі на Юрія було храмове свято, готуючись до якого кололи свиней, фарбували яйця, пекли млинці (язичницькі обрядові атрибути). За звичаєм, «канун» починали варити за декілька днів до Храму біля церкви, а вже продавали його на саме свято. Прибуток з «кануну», а також з продажу воску, отримувала церква. Після закінчення відправи дехто з селян йшов у поле, де снідали та качалися по житі — «щоб хороше росло» [82, 58]. Зауважимо, що в наш час описані вище аграрні обряди більше не виконуються та лише частково зберігаються в пам'яті їхніх колишніх учасників.

Інша частина обрядів Юрієвого дня пов'язана із доглядом за худобою. У с.Старі Коні Зарічненського р-ну зберігся звичай, щоб худоба не хворіла, ставити головному покровителю худоби — святому Юрію — оброчного хреста-«фігуру» (два з них і сьогодні можна побачити в селі). Дерево на дубовий хрест

заготовляли чоловіки, а жінки пряли, снували та ткали рушник, який до сходу сонця необхідно було встигнути повісити на хрест. Пізніше жінки приносили й індивідуальні «оброки» — заволокані фартушки [232]. У всіх селах Рівненщини в день святого Юрія за традицією підрізали хвости коровам, волам, гриви коням [302]. На свято Юрія відбувалось і відлучення теляти від матері: «Те телятко об ушак головкой натовкуть, натовкуть, то вже воно корови не чепає, не ссе корови за товаром» [189].

*Романюк Л. М. годує теля,
с.Н.Мощаниця Здолбунівського р-ну.
Фото Г. Д. Данильчук, 2004 р.*

Донедавна в багатьох селах Рівненської обл. зранку до сходу сонця посвяченою на Вербну неділю вербою було заведено вперше виганяти «товар» (корів) у поле, на Юрієву росу. На Юрія вона набувала особливої сили, адже, за народним уявленням, юріївська роса має безпосередній зв'язок із молочністю корів. Не випадково, щоб збільшити надої молока в корови, ще до випасу «товару» в загальній череді, кожен господар прагнув першим вигнати корову на юріївську росу. Проте відоме й інше народне повір'я, за яким на Юрія на межі

можна зустріти і відьом: збираючи росу до сходу сонця, вони відбирають у корів молоко. Знаючи про особливу силу юріївської води, окремі господині просили: «Вода, божая помошница, / Ни прийшла до тебе брати — / Прийшла до тебе просити, / Шоб було шо в тих дойонках носити» (Житомирське Полісся) [94].

Як до покровителя, захисника худоби, до Юрія звертались із замовлянням: «Святий Юрій, Святий Спас, запаси худобочку для нас!» [116]. Переважно на Юрія вперше виганяли на пашу корів у с.Невірків Корецького р-ну. Тут піклування про «товар» полягало, насамперед, у тому, щоб символічними предметами захистити його від злих сил. Корова мала переступити через покладену на порозі хліва посвячену вербу, сокиру, ключ [237], [238]. У с.Балашівка Березнівського р-ну для корови так само перед порогом рекомендовалося покласти посвячену гілочку верби, а з металевих предметів — серп, а також ткацький нит. Вербичка — для того, «шоб нічого не зашкодило корові», серп — «шоб відьма не могла подступити до худобіни», а нит — «шоб корова плелася до дому із паши» [87]. У селах на півночі області, зокрема с.Вежиця Рокитнівського р-ну, від відьом, які начебто на Юрія забирають у корів молоко, у хліві застромлювали кропиву [121]. Під час першого випасу корів з обереговою метою застосовували ткацькі знаряддя в с.Кисоричі Рокитнівського р-ну: «Кладуть бердо, нити скелі ворот, шоб перейшов товар усьой разом; замка ще кладуть, шоб вовк не чипав» [189]. Підтвердженням того, що покладений замок мав захищати корову від вовків, є замовляння, зафіксоване нами в с.Зелене Володи-

мирецького р-ну: «Божая Матінка, пріступи, / Рабу Божу (як звеца) рабу ко-
рову храни. / Од лева, од вовчиці, / Од змія, од бед вовчици / Замкни їм зуби
замком, / Шоб йому видалося пиньком» [175].

Уявлення щодо особливої активності на свято Юрія нечистої сили притаманні мешканцям Житомирського Полісся. В одному з переказів розповідається про відьму Мар'яну з с.Буда, що часто шкодила чужим коровам. Коли ж її застали у хліві, вона перекинулась на собаку й зникла з села. Сюжет переказу ускладнений присутністю ще однієї дійової особи — дочки відьми, котра дуже любить матір, хоча й не схвалює її вчинків. Дочка відьми розшукує господарів, яких скривдила мати, та просить їх сходити до церкви. За народними віруваннями, тільки молитва здатна допомогти відьмі знову стати людиною та повернутись до люблячої сім'ї [165].

Звичайно, обрядовий комплекс Юрієвого дня на Рівненщині відрізняється від традицій Гуцульщини або Лемківщини, де особлива увага приділялась обрядам очищення худоби вогнем, водою, що пояснюється важливою роллю тваринництва в господарській діяльності цього регіону. Натомість звичаєвість Юрієвого дня в Рівненській області переважно пов'язана з аграрним способом життя її мешканців.

Трійця

ТРИЙЦЯ, або ЗЕЛЕНІ СВЯТА, відзначається на 50-й день після Пасхи, звідки ще одна його назва — П'ятидесятниця. Основні обряди свята пов'язані з дохристиянськими віруваннями, з ушануванням культу рослинності й культу предків. Перші відомості про Русалії, Русальний тиждень, починаючи з XI ст., неодноразово знаходимо в рукописних джерелах Київської Русі (Початковому, Іпатіївському літописах, «Слові...» Кирила Туровського) [26, 291-292]. Пізніше, у 1551 р., Стоглавий Московський собор осудить гучні бенкети, що відбувались у Троїцьку суботу на могилах [26, 292]. До культової практики православної церкви свято введене лише у XIV ст. [62, 461]. У народному календарі цей день є перехідним між весняним та літнім циклами календарної обрядовості.

Серед важливих днів троїцького циклу свят виокремлюємо: суботу напередодні дня Святої Трійці — т.зв. «Троєчні деди» (один з головних поминальних днів у річному календарі), понеділок (День Святого Духа) і четвер («Сухий день», «Кривий четвер») Троєчного тижня. В українців, як і в білорусів, особ-

Ікона «Старозавітна Трійця».
Кін. XVII ст., РОКМ.

лива увага приділяється Русальному тижню, «Розиграм» («Проводам русалок»), які часто поєднані з понеділком петрівчаного посту. В окремих випадках, зокрема в селах Житомирського Полісся, троїцький цикл свят завершується святкуванням дня літнього сонцестояння — найбільшого дохристиянського свята влітку — Івана Купала.

Починаючи від «Троєчних дедів» і закінчуючи «Проводами русалок» на могилки, святкування Трійці пов'язане із культом предків: на Зелені свята (переважно в п'ятницю, часом у суботу), як і на Коляди, було заведено запрошувати померлих родичів на вечерю.

«В п'ятницю поминальніє Дєди — вечера: свечку запалююм і молимоь Богу, і помінаєм своїх родітелєй, і пріглашаєм їх до вичері — і блізкіх, і родних, і суседєй, і далєкіх — і всіх. То становім вичеру вже посну, ну, душа їхня пітаєца парою, і так на столе оставляєм до суботи до ранку, бо будут же і здалєку пріїзжати, і зблїзку — всі ж должни буті. І лішніє ложкі ложат. І сільно нам, молодим, хотілоє поглядіть от туди за ікони, гдє тїє Дєди сидят, бо кажут, шо за іконами Дєди сидят...» [214].

На поч. ХХ ст. на честь «дідів» у Рівненському повіті у Клечальну суботу готували сім страв ритуальної трапези [19, 215]. Крім капусняка, печені, вареників або налисників, макаронів з яйцями, піріжків з сиром, локшини чи гречаної каші з курячою юшкою, холодця, обов'язковими були або коливо з медом, або каша також з медом [29, 353]. У селах Київського Полісся на «Троєчніє Дєди» ставилася каша з пшона або кутя [137], [138], звар [138], [124], [197]. Традиційні пісні страви: сита (мед, вода, білий хліб покришений), борщ з грибами, вареники з чорницями, квасоля з олією, млинці. Головна вимога такої вечері — не менше, як три страви [285], [308].

Присутність на Зелені свята поминальної страви з медом — сити, куті, колива [9; 379, 386, 408], а також звару, поєднує обрядовість троїцького циклу свят із різдвяно-новорічним комплексом обрядів [124], [197]. Спільними є й інші звичаї названих календарних циклів, зокрема заборона впродовж троєчного й різдвяного тижнів свят виносити сміття з хати [214]. Це табу пов'язане з народним уявленням про перебування в оселі душ померлих родичів.

Поширеними є народні розповіді про покарання живих за зневажливе ставлення до троїцької поминальної трапези, окремі з яких були записані нами на Київському Поліссі.

***

От на Троєчніє Дєди колісь, я не знаю, а покойна матка розказувала да казала, шо, ну, вже наварили да повичерали ж, а батько вже да каже: «А-а, видумали, видумали Дєди, Дєди: наєвса, наварив да налупив себе, да й Дєди.» А тоже ж такіє-то були п'ятри [балки. — Т.П.], на яких горщики сушили, а там лижало полотно (ну, поклати матка, щоб ни валялосос долі, бо сим'я ж, дєті), дак тєго, уже показав да наче поспорили з маткою ще на Троєчний. Колі встали — аж було полотно такімі кусками воно порозорване, так обосланє кругом, ще одін конєц і до порога. Дак а матка туди на уже ж на батька: «Устань! Ти казав, шо Дєдов нема! Встань, побач!» Встали, встав, то вже матка, [як. — Т.П.] корови вигонілі жонкі, да при-

воділа, да показувала тоже, да цо вже розка, да це таке було у нас [212].

***

А то в одного тут тоже уже чоловік да: «А-а! Ми тоже із жонкою вже поспорим наче. — А, — каже на є, — наготовіте да наїмоса, да й усе.» Да став це, поспорив за вечерею, став вилазить, да його наче хто піхонув — упав серед хати. А вони тоди вже встає да: «О, це я знаю, шо вже, вже Деди були» [212].

***

Да вже баба матчина розказивала, шо калісь оце на Русалном тижні хто вмирає, то вже зовьоца он русалкою, і йоні хаділі отак, шо й бачилі тиждень люди їх, і шкоду вже рабілі людям. А це ж Тройца вже в неділю, а йані в п'ятніцу пріходять на вичеру — то Деди, і воні мє прійдут уже у п'ятніцу, і це яні аж до понеділка вже сідят. А там одна баба у нас прішла із роботи да не наваріла нічого, казала: «Так ноч стукало да так уже кідало, шо попало, здаєца мнє, побіло в хаті все, шо є». А вранці встала — все на мєсте стоїть, і нічого, дак да тоди каже (а її фамілія Шпак була): «О, Шпак, мі тобі наробім, раз ти вичери нам не дала!» Єна ж не наваріла нічого на столі. Да од тих пор усім людям каже: «Кідайте всяку роботу да варіть вичеру, бо русалкі і вам так дадуть, як міне!» [216].

У давні часи напередодні свята Трійці було заведено білити хату, червоною глиною підводити долівку, вікна, двері, впорядковувати город. А в с. Попружна Ставищанського р-ну до Трійці необхідно було пообсапувати всі овочі по три рослини: 3 цибулини, 3 капустинки, 3 кущі картоплі [198]. Не випадково культ рослинності супроводжує всі обряди троїцького циклу свят. І нині в Клечальну суботу заготовляють обрядове «зілля»: Так званим «клечанням» — гілками клена, липи, в'яза — прикрашають образи, вікна, двері, стіни, кути хати, хлів, колодязь, ворота та й усе господарське подвір'я. Часом у хвіртку, де ходить корова, застромлюють дві гілочки клена або липи. У селах Київського Полісся поширене повір'я: якщо такими гілками вигнати корову на пашу, то вона «скоро спаруєтца» [223]. У с. Кисоричі Рокитнівського р-ну Рівненської обл. з метою покращення родючості — «щоб огірки в'язались» — на перший день Трійці в грядки затикають зламані коло церкви гілочки в'яза [194]; старші інформатори пам'ятають звичай кидати гілочки в'яза в посаджену картоплю, посіяне просо, будь-яку «пашню» [193].

*Троїцькі берізки,
с. Сварицевичі Дубровицького р-ну.
Фото О. А. Нагорнюка, 2004 р.*

За нашими спостереженнями, у багатьох селах Рівненської, Київської, Жи-

томирської області у Клечальну суботу вкопували на подвір'ї молоді берізки (на жаль, у наш час цього звичаю дотримуються лише в окремих родинах). Саме з берізкою пов'язане народне уявлення про душі передчасно померлих дівчат, що в подібні русалок відвідували своїх рідних на Зелені свята: три берізки ставили коло дверей у сс.Щекичин, Невірків Корецького р-ну Рівненської обл. [322], [323], [237], у с.Паришів Чорнобильського р-ну Київської обл. [220], перед вікнами в с.Млини Овруцького р-ну та в сс.Рудня-Жеревці, Червона Волока Лугинського р-ну Житомирської обл. [230], [282], [321]; по два деревця вкопували з обох боків порога в сс.Кисоричі Рокитнівського р-ну, Весняне Корецького р-ну Рівненської обл. [193], [126], а також у сс.Кошівка, Опачичі Чорнобильського р-ну Київської обл. [219], [255]; гілки берізки втикали по всьому подвір'ю у с.Паришів Чорнобильського р-ну Київської обл., 3 берізки — у с.Путиловичі Лугинського р-ну Житомирської обл. [221], [280]. Такої традиції, насамперед, дотримувалися ті батьки, у родинах яких дитина померла на Трійцю. Якщо ж берізки не поставити, то, за місцевим повір'ям, не буде де русалкам колихатись [219]. Подібне уявлення побутує і в селах Овруцького р-ну Житомирської обл.: «орелі [гойдалки. — Т.П.] такіє з берези зв'язували, у берези гілки то такіє довгіє, вони [русалки. — Т.П.] зв'язували і гуляли там» [118].

*Богослужіння в церкві,
с.Сварицевичі Дубровицького р-ну.
Фото О. А. Нагорнюка, 2004 р.*

У Клечальну суботу запашним зіллям, квітами, такими як лепех («татарка», «ягір»), м'ята, шовкова трава, рута, бобовник, «рамон», «плюшняк», любисток, традиційно встеляють долівку хати, а також доріжки, по яких ходять по подвір'ю.

На перший день Трійці в окремих селах Дубровицького та Зарічненського р-нів, зокрема у Сварицевичах, Старих Конях, Морочному, виконувався обряд «Водіння Куста» (окремі кустові пісні відомі і в с.Лісове Дубровицького та сс.Іванчиці, Сенчиці, Чернін, Омит, Комори, Мутвиця Зарічненського р-нів) [32], [284], [232], [231]. Нині найбільш повно збережений обряд «Водіння Куста» побутує в с.Сварицевичі. Упродовж трьох днів свята Трійці в селі відбуваються ритуальні обходи дворів із віншувальним співом, участь у якому беруть різновікові групи дівчат та жінок-молодиць. Головною особою обряду є найгарніша, найпрацьовитіша дівчина-«Куст», яку дівчата — учасники гурту обирали з-поміж себе. У лісі дівчину-«Куст» рядять зеленими шатами таким чином, щоб вона нагадувала справжній кущ. Обов'язковим головним убором є вінок із кленового листа (нерідко до 10-ти вінків), щільну спідницю утворюють, затикаючи за червоний пояс листа лепехи, а гілками з листям берези, липи оздоблюють сорочку. Роль дівчини-«Куста» в дівочому гурті є статичною: його потрібно

не лише супроводжувати, підтримуваючи під руки, але й охороняти від сусідніх гуртів «Кустів». З метою самооборони до гурту долучаються і хлопці. Під час зіткнення двох гуртів «Куста» нерідко в головній кустянки розривали вінок та пояс. Кустові побажання господарям перегукуються з різдвяно-новорічними колядками та щедрівками: «Шоб ваші коні водились і овечки плодилились!», «Водимо Куста, шоб була сочевинька густа!», «Водимо Куста, шоб ішов дощ і все було зелене!» [60, 15], [284]. Завершується обряд «Водіння Куста» за селом на полі, де обрядова зелень дівчини «Куста» розбирається, розривається на частини та, як символ родючості, викидається «на врожай». Окремі гілочки з «Куста» приносять додому й розкидають по городу. Свято продовжується в хаті, куди зноситься зібране обдарування; раніше винаймали й троїстих музик.

*Фестиваль «Трійця то усьо Куста»,
м.Сарни Рівненської обл.
Фото Т. П. Пархоменко, 2004 р.*

За нашими експедиційними матеріалами, у перший день Трійці, після святкового богослужіння в церкві, водили «Куста» і в с.Морочне Зарічненського р-ну. В обряді брали участь старші дівчата, які, обравши з-поміж себе найгарнішу дівчину, вбирали її у вінок з лепехи, стрічки-«косники»: «...у косничках вся, ведуть її, вона ледь бачить». Головна кустянка була вдягнена в полотняний одяг, її спідниця була оздоблена лепехом і гілками клена [231].

Головна особливість троїцьких обрядів с.Сварицевичі Дубровицького р-ну – відвідування на перший день Трійці кладовища. З першими променями сонця мешканці села вирушають на могили «возбудіті» рідню. З собою несуть лепеху, клечання, квіти, пов'язують нові рушники на хрести. Потрійний обхід могили з обрядовим голосінням нагадує потрійний обхід кладовища з русальними піснями під час «Проводів русалок» на Київському Поліссі.

Не останнє місце в троїцькій обрядовості займають шлюбні мотиви та пов'язані з ними ритуальні бешкетування молоді. З особливим нетерпінням першого дня Трійці чекали парбуки с.Опачичі Чорнобильського р-ну. Напередодні свята вони посипали дорогу від хати дівчини до хати хлопця піском чи тирсою, переорювали її або переставляли місцями хвіртки [255].

РУСАЛЬНИЙ ТИЖДЕНЬ. По завершенні Трійці наставав Русальний тиждень. У цей період у с.Діброва Поліського р-ну Київської обл. татарку збирали в пучок та встромляли у хліві біля корів, свиней [200], а в с.Старе Село Рокитнівського р-ну Рівненської обл. кидали на капусту, щоб гусінь не їла [306]. Сакральний статус троїцького «зілля», «клечання» у поєднанні з народними знаннями про їх цілющі властивості відобразився у способах їх застосування. Троїцький чебрець клали під подушку, щоб добре спати, м'ята лікувала голов-

Жінки з троїцьким клечанням,
с.Сварицевичі Дубровицького р-ну.
Фото О. А. Нагорнюка, 2004 р.

ний біль, любистком мили голову [138]. Як ліки від наривів гілочки липи зберігали в хаті під кроквою в с.Дермань Здолбунівського р-ну Рівненської обл. [154], з аналогічною метою використовували клен у с.Топільня Лугинського р-ну Жи-

томирської обл., з нього ж виготовляли відвар від ляку [317]. У с.Старе Село Рокитнівського р-ну Рівненської обл. свячені гілочки клену встромяли в полі [281], тоді як у с.Чистогалівка Чорнобильського р-ну Київської обл. їх кидали в погріб, щоб миші не їли картоплі [325]. На березові деревця накладали сіно. Реліктове вірування було записане нами в с.Возлякове Овруцького р-ну Житомирської обл.: якщо через три дні берізка, вкопана на Трійцю, не зів'яне, слід очікувати мокрого літа [136]. Таким же давнім є і обряд з берізкою, що виконувався в сс.Пу-

тиловичі, Червона Волока Лугинського р-ну Житомирської обл. [280], [321]. Тут три берізки, що вкопували у Клечальну суботу на подвір'ї, забирали та спалювали біля річки на свято Івана Купала, через багаття перестрибували хлопці, а дівчата відносили попіл на город в огірки. Знищення троїцької зелені в кінці святкового періоду зумовлене необхідністю позбутися русалок, адже термін їхнього перебування на землі закінчувався.

За спостереженнями В. Соколової, специфічною особливістю української та білоруської обрядовості є вірування в русалок [47, 390]. Так називають людей, що народились або померли на Трійцю, на Русальному тижні. Справжньою русалкою вважається та людина, яка водночас народилася, вийшла заміж та померла в період троїцького циклу свят (а насамперед на «Русальниці»). За народними віруваннями, русалками стають і ті, кого спіткала передчасна, насильницька смерть та самогубці-вішальники, потопельники. У с.Тайкури Рівненського та сс.Єльне, Познань Рокитнівського р-нів Рівненської обл. поширеними залишаються уявлення про русалок як про душі ненароджених та нехрещених дітей [311]. За одним із них, такі діти приходять і плакати-муть вночі на Русальному тижні. Щоб їхні душі потрапили до Бога, русалок необхідно охрестити, інакше через 7 років вони перетворяться на нечисту силу й шкодитимуть людям [162]. Типовими є народні перекази про хрещення русалок:

***

Зупінілі одного чоловіка їздового такі не взрослиє русалкі, а тіпа діти у червоної одежі. І вони зупінили його прямо й коня, конь, ну, став, як кажуть, дїба, зупінивса. Не то шо вони його зупінили, шоб залоскотать, а вони його просили: «Похристїть нас! Дайте нам імена!» Бо вони якісь безіменні русалкі. І каже він: «Якшо хлопчик — то Іван, дівчинка — Мар'я, бо якщо хлопчик Адам, а дівчинка — то хай дівчинка буде Єва.» І він їх Всєх

перехрестив, і вони його отпустили. І розказують через те, що то значить тіпа ті русалкі, які тільки безневинні, нехрещені, без імені, без нічого народилися, і вони пошли в русалки. І щоб їх душа пошла, куда треба, до неба, вони вимагають хрещення, і щоб до Бога, а не бути якось там лякалом, нечистою силою [162].

***

Кажуть, що до Восемнацатого году ето закляття такого не було. Араньше на Русалном, на Труйцу, таке було: дід казав, що я йду до коней, например, вечором, а ідуть через кладбіще, була дорога, і плаче дитя ночью, часов в двенацать, наче нехрищане плаче, вроді воно просить ім'я. І давали йому ім'я: як мальчик — то Адам, як дєвочка — то Єва. І вроді перехрестить — і перєстане, і перєстане воно, не плаче. І в етой день казали, що, вроді, русалки обновляюца, так дід наш казав [272].

В українській демонології русалками називаються не лише діти, але й дорослі. Як і за життя, вони продовжують носити свій звичний одяг: якщо дівчата — то віночки зі стрічками, якщо старі жінки — обов'язково намітки. «Вони ходили по житах саме в Петровку. Там танцювали, що хоч, моя баба бачила, каже, навіть стару мати познала. Вбируца, ка, так за руки, а колісь, бачте, так наметками голову заматували, побраліса за руки вони да пошлі танцювать. Вельми гелготалі — душили людей, лоскоталі, пока кончица. Потом началі вельми батюшки править да вельми стали люди плакать, обіжаца, да їх бачилі, вони геть стопчуть жито. Ніхто не поткнеца — чи дитя, чи хто ни є — догналі, зловілі і загилготалі» [193].

Особливо небезпечними вважалися русалки в четвер Русального тижня. У сс.Крива Гора, Красно Чорнобильського р-ну Київської обл. побутувало повір'я, що в «Сухий четвер» на Тросчному тижні русалки «пересушуються», тому в цей день господарі просушували на дворі одяг [216], [214]. У с.Сновидовичі Рокитнівського р-ну Рівненської обл. на «Сухий четвер» пололи просо, проте заборонялося обгортати картоплю [297].

Щоб захистити себе від русалок, упродовж тижня дотримувалися заборони на працю, носили при собі полин, любисток, на вікна клали кропиву тощо. Використання даного зілля як апотропею зафіксоване і в русальних загадках. Згідно записів М. Маркевича, В. Гнатюка, вдосвіта, коли дівчата йшли по воду, їх могли перестріти русалки. За повір'ям, вони зненацька нападали на дівчат, залитуючи: «Полин чи петрушка?» Якщо відповідю був «полин», русалки зникали, а якщо «петрушка», то русалки дівчину залоскочували і затягали у воду. При слові «полин», русалка з досадою відповідала: «Сама ти згинь!» (звертаючись до парубка: «Сам ти згинь, ти не мій!»). Якщо ж дівчина обирала неправильну відповідь — «петрушка», русалка відказувала: «Ти моя душка!» [40, 114], [16, 396]. Подібні загадки-випробовування найкраще збереглися в календарно-обрядовій пісні «Ой ти дівко-семилітко...»: «Ой біжить, біжить мала дівчина, / А за єю да русалочка: / Ти послухай мене, красна панночко, / Загадаю тобі три загадочки, / Як угадаєш — до батька пущу, / Не угадаєш — до себе возьму...» [19, 215], [160].

Стійкими залишаються народні уявлення щодо небезпеки Зелених свят, Русального тижня для дітей. Як і інша нечиста сила, русалки здатні завдати шкоди немовляті: залоскотати, перевернути в колисці, заховати, а то й викрасти. Ще в I пол. XX ст. в якості оберегу від русалок застосовували як зілля — полинь, часник, татарник, берізку, — так і металеві предмети — замок, серп, ніж. За спогадами мешканки с.Королівка Поліського р-ну Київської обл., щоб русалка не колихала дитя в колисці, від неділі свята Трійці до проводів русалок у понеділок у колисці лежали часник та «татарка» [286]. У с.Луб'янка того ж Поліського р-ну, якщо дитя залишали на Трійцю саме, то в колиску клали ніж [212], а в селах Народицького р-ну Київської обл. — посвячену тою [252]. Перевіреними рослинами-оберегами були шипшина та осика. Саме вони згадуються в обрядових піснях: «Проведу русалку, проведу / До зіленого мураву (двічі), / Да й шипшиною закалю (двічі), / Да й асіною заламлю» [324]. Існує чимало переказів, за якими русалка шкодить дитині, мати якої не шанує Трійці і працює в свято. Наведемо один із них: «Це вже я була дівчиною.., ну і там була жінка, Прищепа Валя, вона крива на ногу, на милицях ходила, і вона красиво шила костюми мужськіє, женськіє костюми, цеї козиркі, дуже красиво шила вона. Ну, і вона цього не соблюдала: в неділю вона могла, в празнік шить; после обіда отправіца в церкві — вона шиє. Ну, і вона на цьом Троєшном тижні уже пошила хлопчику рубашечку і наділа. А тоді ще не було того свету в нас, а на карасінці светили, на лампах. Як мінуло двінацять часов ночі — те дитя кричить, кончаєца. Вона засветит — нема нічого, ну, там його полюле, а люльки вісящі такі були. Знов як виключить свет, теї же потишуть лампу — дитя кончаєца, кричить. А її мати (бабка старенька) тоді догадалась да каже: «Ану зніми з його ту сорочечку і викинь на двор!» Ну, то вона тоді за ту сорочечку взяла да тако отчиніла двері, так як ми називаєм сінечки такі приходніє, ну, при хаті. Отчиніла двері да каже: «На! Да з'їжте її, ту сорочечку!» Божилась, що встала вранці, а та сорочечка порвата на ленточки і росчеплена на заборчику» [118].

Часто повір'я про появу русалок на Зелені свята, Русальний тиждень, пов'язані із поминанням передчасно померлих родичів. За народним світоглядом, у період троїцького циклу свят русалки відвідують своїх рідних. У різних місцевостях нами були записані такі перекази:

***

Казала усе, шо бачила у хаті. Ну, на Тройцу казала, шо в її умерла дівка, малою дівочка вмерла, а то вже на Тройцу да стояла серед хати. В синцах тако стояла в белом платті і тего, і хвата на йой і теї віночок. Але у свекрухи ще дна була. А вона: «Ганно, хто то прийшов до нас?» А вона: «А де воно?» — «А вон, серед хати стоїт.» А вона, та вже дочка, поглядає да: «Нема нікого!» І, ка, і де воно ділося, і немає. «Одо-го, — каже вона вже тоді, — одо-го стояло — і нема». А же чи вона, чи не вона, чи хто... [212]

***

Ну, але цьо таке було раз мені, от я його не забула. Я ще була мала, а із сестрою (на три роки сестра була старша), ще ми жили в Губкові. У хрещеної моєї матері умер син, такий вже парубок (і вельми ше боялись, шоб на Русалний тиждень ни вмерти, бо кажуть, буде русалка), і вун на

Русалний тиждень вмер. Як вун на Русалний тиждень вмер, а ми так на дорогу ходили гратца, да й ми так довго побули там. А, каже, вже ціївсі кажуть: «Отам русалка перейме, пере Петро.» Як ми йдем із сестрою, Господь його знає, я не знаю шо таке, — шось біле велике, вісоке стоїть, от Але я поз цього боку, а сестра — зтого, да й держить мене за руку, да вона вже переходить — мене вже туди. А я упіраюсь, каже, вона думала, шо я не бачу, каже: «Чого це ти?» — «Шось біле там стоїть.» Отаке велике, вісоке. / вона бачила, і я. То вона хтіла, шоб я повз їм ішла, то я товчуся — не. А вона каже: «Чого цьо ти?» — «Оняке біле стоїть!» Ми вертаємося назад, да там подружки моїмати, в єї було багато дітей... І ми йдемо, стукаєм. Вона відчиняє: «Шо там?» — «Шось бїле стоїть.» - «Яке біле стоїть?» А в ї маленьке дитя, і дитя якраз прокинулось, вона радюжкою білою напинаєца, і це дитя бере, і веде нас. Привела нас — ниццо ни бачила вона. А як ми прийшли додому, то як ми полягали спать, то, кажуть, шо шось крепко стукнуло два чи кілька рази, шось у вуглах стукнуло... [126]

Досить чисельною є друга група народних переказів, в якій розповідається про музиканта, котрого під час свого свята наймали русалки. Лише в одному Рокитнівському р-ні Рівненської обл. різні варіанти цього сюжету побутують у семи населених пунктах: сс. Біловіж, Кам'яне, Блажове, Переходичі, Купеля, Залав'я, Єльне.

***

А в нас чоловік Архип був, да гралі музики (колісь скрипкою гралі), і там в нас хата тако була, біля церкви, казали, і там збірались девчата і хлопці, тепер хлопці ж не танцюють, а полісь же краков'як да польку всяку то танцювали. Як приходять девкі в білом, з косами, позаплетені в ленточки, о: «Пограйте нам, — до того Архипа, — пограйте нам!» І далі грошей. І танцюють ті девкі, танцюють, вже наших нема, а ті девкі. Каже, стоко девок найшло! А вон грає. Грав, грав — і вуха заболелі. Колі вон кінувса, вже вони побеглі; вун до грошей — а то листе дубове [100].

***

Колісь казали, шо бігали русалкі. Моя маті розказувала, шо ті русалкі даже якісь ї був родіч — грав на скрипці, і вони прийшли, ті русалкі, і заставілі, шоб вун грав їм, і вун грав їм до дванацяті часов ночи, а вони танцювали. Як дванацять часов ночи чи час півень як заспіває, то вони вже ж розбігаюца, хто куди. То одна утекала в окно, да ше загубіла туфля, і туфель той оставса, і вона через год прийшла, забрала, ніхто й не бачив, отаке розказували [182].

***

Колісь, розказували, грає музикант, і вони наймалі, девкі, ну, та як сей час наймають його, і заводять у хату, і вон грає, петухи заспівали — девок нема вже. Вот он сидит на такой скамейци, ... Все гарно так, а як вони повтекали — а вун на камені сидит, тому, шо на кладбіщах ложат на могили. Далі гроши — а то ліст був дубовий. І одна забулас черевика, злєтїв

де, вун за його — забрав того черевика і приньос додом. В його стьобка така, столя така, і вун його туди положив, і вон лежав цілий год; на другу Трійцу прийшла — забрала [106].

***

Колісь моя маті казала, на Русальніцу да був такий музикант, я й знала, як той музикант звався, шо в скрипочку грав. То прийшли вночі і забрала його, і того, і бачили, шо гулялі, русалкі гулялі, а вон грав. То йому здалося, шо вун сидів на доброму сиденні, як вже Бог осветив вже рано, так мамонька казала, аж он так на пенечку сидім [269].

***

У нас там, в Сновидовичах, одін грав скрипкою — Петро Царик називався, і вони приходили до його перед циею Русалною, і візивали, і вон їм грав. Вун грав — вони танцювали; як перші півні заспівають — вони всьо зникають, а вун іде спать. Кажуть, тико вон їх бачив, люди ни бачили; люди бачили тільки траву витоптану, бо як ідем вже по ягоди, то кажут жонкі, шо то вони [205].

***

Одін чоловік грав на скрипці, прийшли до його девкі і повели, повели — вже ноч була. Завелі на поле Сікориха — отам у нас є, завелі на поле і гралі до самого дня. Да вже того, да вже йому пора кідать, а ще просять девкі да хлопци, шоб пограв. Грають — і вони йому платять, гроші дають, і вже стало розвиднять — вони розбеглися, а поле витоптали. Вун взяв вже ті гроші — а там тряскі. Ну то на том полі зроду нічого не росте [169].

***

Дід грав на сопілці, і вун йшов уже в вечорок, а вони, як зоря поднімаєца, ти русалкі, встають на той зорі. Просто повертавс додому, і вони його сцапали. І в той долині тії русалкі заставляют його, шоб вон грав. Каже, невимовної краси девчата: коси довгі, у веночках, одежа біла довга, ну до того хороші! І вони танцюют. Як тільки він перестане грать, то вони до його, хочуть злоскотат на смерть. Вун боїца, вун стомлений — оп'ять починає граті. І він, каже, грав до тих пір, поки півень не заспівав; як півень заспівав — всяка нечистота щезла. І він прийшов додому — не прийшов, а приповз, натомлений, мокрий. Отака легенда [162].

Упродовж святкування Трійці, Русального тижня регламентувалась уся робота не лише на городі, у полі, але й на пасіці. Особливою заборорою на працю біля вуликів виокремлюється Русальний тиждень, тобто тиждень після Трійці. На противагу поширеному повір'ю, що чекати добра від русалок не варто, у селах Рокитнівського р-ну Блажове, Березове, Дроздинь, Єльне, Кам'яне, Познань, Старе Село побутує сюжет про те, як одна з них рятує життя бортнику.

***

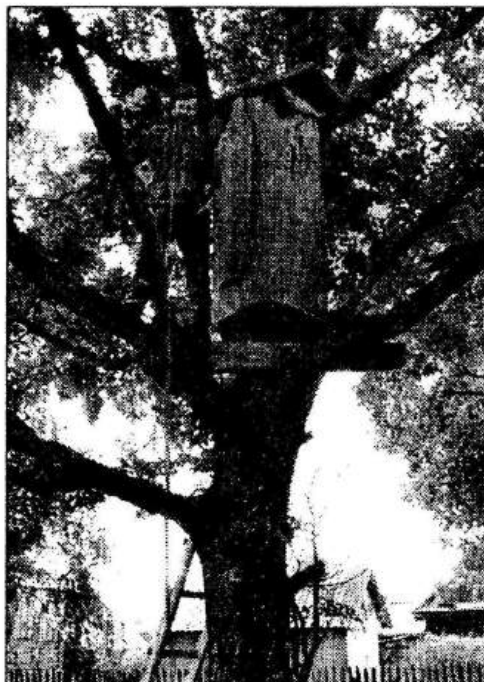
Колісь баба розказувала, шо на Русальніцу вмерла сестра така, да кривенька була, ну, а на Русальном тижні, кажут, нічого ни роблят, якщо є русалка, от вмерло хто з роду, то не треба нічого робить. Ну, а брат

пошов да вулля, там творив... А, каже, ідуть русалкі, а колісь булі русалкі ходілі, тепер же закляття на їх зробілі да не ходять. А то, каже, баче ідуть русалкі, ідуть, а веровка весить, а попереду така кривенька іде, іде так скоро, так скоро — ето його сестра. Сестра бежить попереду, така кривенька, а колісь, кажуть, русалкі як схоплять чоловіка, то залоскочуть. А вона іде попереду да каже: «Руд, піднімі повод!» То вон ту веровку і пудубрав вгору, а коб вун не пудтяг ту веровку, то залоскотали б [103].

***

Ще як ото моя маті була молода, то ще русалкі бачілі, булі, ходілі. Такіє само, як і ми, тільки в білому шматті... Даже одін дядько да на пчолах був, пчоли глядів, а вони йдуть, їх багато йде, тих русалок. А вун же ж там високо, а ето веровка то тут, жень казалі, долі... да, кажім, там було родня тому дядьку, таке, нач, невеличке дітятко і, нач, кульгає так, на одній нущці так бере да підходить под ту сосну і нач воть каже: «Руд, руд, пудимі пувуд!» То той догадався... пудубрав ту жень, і вони не злізлі туди... Де зробілі ж, зозвалі батюшков, да зробілі заклятье, да заклялі, да вон русалок от того не бачать [271].

Денищиць Г. І. на бортному дереві, с. Дроздинь Рокитнівського р-ну.
Фото Т. П. Пархоменко, 2006 р.

***

Як затворював чоловік — русалкі йшли. А в їх жила русалочка, ну, на ногу кульгала. І бегут русалкі, а вон — на вуллі, чоловік вже, батько, а вона бежит наперед да кричит: «Руд, руд, пудимі пувуд! Руд, руд, пудимі пувуд! Руд, руд, пудимі пувуд!» А вон учув уже третій раз да подняв жень, да подняв жень, то вони пришлі: бегалі, бегалі кругом хвойкі, да й не злізлі на хвуйку [92].

***

Колісь бачілі! Колісь чоловік на Трійцю першого дня пошов творить вулля в Вежицах. Зліз на сосну, аж, каже, йдуть поза горою, йдуть, да грають, да гуляють... А тоді три дні святкувалі Трійци... А жунка пришла до сосни — чоловік думає: «От уже йдуть да мене вже да заб'ють»... А тогді не можна було йті третього дня улья творить — святкувалі. А вун такі був розумний, шо я пойду. Не вже? А вона прийшла, нека одна з того світа, нека мертва, але нека родічка, да каже: «Руд, пудимі пувуд, в Єрусалім іде, то твою кусть поб'є!» Да вже, каже, пошла, усі пошли, іграють і танцюють поза горою. А я, каже, зліз, да ходу, ту віровку покинув, да ходу додому [161].

***

А знов один пчоляр вулик стягав на дерево, а в їх, кажуть, русалкою робіца та людина, хто в той Русальний тиждень вмер. Допустім, Трійця, перший день Трійци, — не русалка, а другий день, чи Духів день, чи як він називаєца, на зорі, як тоді вони як встають вже, другого дня, як помре того Русального тижня, то то вже русалка. Ну, в нього померла родичка — дівчина молода, і він, значить, подтягає вулля на дерево, ну, повід такій, поводок звисає аж до землі. Дивіца, сидить на голле — ідуть од могілок русалкі, ну, од могілки, там така дорога тудя, пуд лес, значить, ідуть русалкі, такі гарні! Ідуть і танцюють, і співають, і кажем, його родичка знає, шо вони ж його залоскочуть. І тиї співають, і вона собі, тіпа русалка, співає, але яку пісню? І вун послухав, бо сильно хороший в її голос, вона гарно, живая як була, співала. Вона співає: «Роде, роде, підтягни повод!» І він догадавса, шо повід можна підняти, щоб його не залоскотали [162].

***

Колісь якісь дед да глядів пчоли, а той жень весить долу, аж он, каже, бачить — іде якась девочка, кривая, крива ножка, накульгває. Прийшла да каже: «Род, род, подимі повод!» А вон ще ни знає, шо ж таке. Вона і знов каже: «Род, род, пудимі повод!» А то некій мертвий да калічка була, да вже русалкі ідуть, то вона прибїгла поперед, щоб вун пудняв повод, бо вони ж учеплюца да його скінуть. Аж вун, каже, як глянув, аж їх там страшно кулько йде вже, то вун скорей вже ту жень пудняв, да щоб вони ж не учепіліса да не скінупі [270].

***

Ето то на Розигри той дед і вулля творив, аж, каже, ідуть. А був одін якій родствєнник да каже: «Руд, пудимі повуд!» Бо на повод до землі, а чоловік же на хвоїні, бо, ка, русалкі йдуть. То вон пудняв того поводя да нищечко сидів, то казав, то то толькі таке казали, шо йдут, співають, гуляють, да тиї рази ми от где-нибудь — чи в полі, чи шо — да маніста збіраєм [306].

***

На Трійцу не можна іті в лес. Якийсь мужчина був пошов на Русальніци вулля творить, щоб пчоли сєлі. А там залізе на вулле, в нас називают жень — веровка така до землі, — аж гукає чує голос: «Род, подимі повод! Род, подимі повод!» А вун же ни знає, шо таке, а воно третій раз: «Род, подимі повод!» — а вон вже догадавса да за ту веровку, да пудтяг туди, Вісоко, там де сам коле вулля сидить. Аж ідут русалкі: хто вмер на Русальніцу, то то називают русалка. І вони давай танцевать коло хвойкі, кругом тої сосни, шо де той чоловік. Да вже танцева, ка, танцевалі, а вон сидит там, а вони лізті ни можуть хвойкою. Да танцевалі, танцевалі да й пошли — забралісь, а вун тоді зліз да пошов до хати [157].

***

А потом ше на том самом Русалном тижні чоловік пошов вулля творить, і вот бежать тиї русалкі, бежат тиї русалкі, і одна прибїгла, така кривенька була, прибїгла да каже, да кричить: «Руд, руд, пудтягні пувуд!» Якась була своя, от. То вон ету жень пудтяг туди, щоб вони не вчепіліса,

то вони прибїгли — жені немона. Вони як чоловіка побачать, то защипають, то вони ту саму русалочку защипали [182].

Ще одне місце, де, за народними повір'ями, можна було зустріти русалок, — це поле, на якому насамперед росте жито. Тут вони, начебто, полюбляють бігати, стрибати та качатись по полю. Часто, як істоти потойбічні, вони не залишають слідів своєї присутності: раптово зникають, у житі не побачити витоптаного місця їхніх розваг. У селах Корецького, Дубровицького, Рокитнівського р-нів були записані такі типові перекази:

***

Розказували колись так: сьо посіяни жита, сьо якраз перед Трійцею, називали Клечана субота, да й йшли [русалки. — Т.П.] — це вже називаєця Русалний тиждень. То сьо вже так, кажуть, не мона ж йти жать первий на межі корови, бо русалка буде. То казали, шо ідуть — то на межі в пашне спить, у лєнтах така. Кажуть, шо колись воно збудеця, шо будуть між нами ходить, осьо отакє [322].

***

У мене хлопец вмер на Русалкі, то я йшла, в ліс ішла. То йду - така мова, мова наперед мене, мова да смєх такій, шо просто... То, наведено [русалки. — Т.П.], о; жонкі вже мене ждуть, а вже сонце на заході, а мні треба було через жито перейті, аж воно пошло поза житом, смієца, сміюца і кричать, гомонять, да й пошли. А я як вийшла, да як зареву, да та, як муї синочок. Тож ти обовьол русалок, да шоб мене ни поймали... [92].

***

Колісь маті наша розказала, шо жито жала маті маті [баба. — Т.П.]. А виходіт русалка в портнуй сороці, ну, колісь в портнуй [полотняна. — Т.П.] ходілі, да коси роспущани. Да еті полякаліся, каже, вельми, да б'їгли матерой: «Мамочко, русалка! Ай мамочко, русалка!» Да й десь, кає, поділася — ни знаім де [174].

РОЗИГРИ. З останнім днем перебування русалок на землі — «Розиграми» — пов'язані народні перекази про змагання між живими й мертвими у співах та танцях, коли завдячуючи своїм подругам дівчина-русалка на рік може повернутися у світ живих до батьків. Проте вона не в змозі жити, як раніше — не говорить, не ходить, сидить у запічку, їсть лише гарячу пару від страв. У селах Рокитнівського р-ну Рівненської обл. було віднайдено три таких перекази:

***

Вже вони тоді танцюють, осьо запускі були, то вже вони танцюют вєчор той, грали ції музики, ну, хлопци живіє, девкі танцевали, а ж і ті приходять, ціх шисть було пар, і тих шисть прийшло девок. Танцовали, танцовали, — ну, вони хочуть на змагання: хто кого перемаже. Перемажуть живіє — то заберуть ту, вмершюю, як перемажуть вмершиє, то вони девку одну забирають до себе. Таке було, то сьо вже не при нашой пам'яті. А як сії вже переробілі живіє вмерших, то забралі дівчину, бо вона була тільки одна в батька, то привілі до хати. То вона цілий год сиділа,

пока той день, в которий вона [прийшла на Розирги. — Т.П.] — її забрالی [193].

***

Казалі раньше, шо в одної маті дочка померла, да маті якось-то з русалок її взяла, і вона тую дочку якось-то задержала, і вона не піла, не їла-сиділа. І та дочка сиділа в її цілий год, а тоди на Розигри пошла. І вельми плакала вже маті, то таке розказували [306].

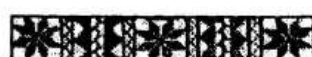
***

Колісь маті моя казала, шо були [русалки. — Т.П.]. Да дочка в їдної вмерла, була дненька, да вмерла на Русальніцу, ну, дак да таке кажут, шо приказували, шо того дєда зовуть граті [на скрипці. — Т.П.], а вона [мати. — Т.П.] не доспала ночі, да й як той дід йшов граті, та й собі була, да познала дочку, шо гуляє, да вхопіла дочку, да принесла, да принесла на припечок, да посадила. Да та дочечка сиділа днюв там до Русальніци, і вона, нешто та доченька, ні говорила нічого, оно той парочок [їла. — Т.П.]. Ну, вона нешто таке сказала матері., й вона знікла [269].

Проте найбільш повний варіант сюжету про переспіви русалок зафіксований нами від переселенки з Чорнобильського р-ну Київської обл. Він є своєрідним продовженням місцевого обряду «Проводів русалок», що відбувався на цвинтарі: «Це вже при моєй мати баба, це при юй було таке, при моєюй прабабі, в їхньому селі. Ну, дак ото калісь, каже, вже йоні хаділі і шкоду рабілі і все. І в одніх дівка вмерла, така здорова, на Русалном тижні, на цом же, і вона русалка. А йані вже вишли да кажуть: «Будіте проводіть русалкі, дак прійдіте до могілок, же от проводят, і будете спевать: хто кого; і ми будом. Ми будом стоят на могілках, а ви — по сєй бок дверей, і хто кого переспевает, тей тому дівку дасть». Дак йоні, каже, одну пєсню: «Не трі соль на прєстоль, / Бо грєх тобі будє. / Не мєсі дєжи в неділю, / Бо грєх тобі будє.» (Варіанти пісні: «Ні мей ніжки о ніжку, / Ні сій муке на діжку, / Бо виликий грїх будє, / Бо виликий грїх будє!» [20, 118]. А больш нічого. А наші вже всякіє пєсні спєвали — ну, переспєвали. Дак йоні ту дєвку оддалі їм, шо вмерла на Русалном тижні. І йоні, русалкі, кажуть: «Іді до дому!» — на її. Дак сєї дєвкі прївєлі її до хати да кажуть: «Іді о до батька й до маткі». Прїшли — тїї зрадєлі, алє ж ана нічого нікому не сказала. Прїшла — тут пєч, а то такій прїпєчєк, і вона на том прїпєчку сєла і сє год сїдєла. І тулькі, як матка поставіт там шо, ставіт варіть, дак ана нагнєцца да ковтне пари тие. Вже год виходіт, оцє в п'ятніцу вже приходят Дєди вєчєрять. Матка та вже готовітца все. Вона не говорила нічого, ну, сєділа, дак вона, каже, отако зирь в дєвєрь да: «Ох, наші вже йдуть!» — і всплєснула в ладкі, і пошла вже, і вже нєма знаку, гдє ділась. І, каже, так і ніхто не знав, гдє она дєлась. То йоні так ходілі, дак уже якєсь закляттє на їх було, да уже і батюшкі, і по церквях, і всюди вже якєсь закляття клалі, і так поклалі, казалі до 2000 году, а там вони будуть одчиняцца, алє ж пока ще ціхо» [216].

Обряд «Проводів русалок» в останній день троїцького циклу свят на Київському Поліссі перегукуєтьсє з «Водінням Куста» у перші 3 дні Трійці на

Рівненському Поліссі. Обидва пояснюються необхідністю вплинути на появу благодатних дощів. Такі народні вірування побутують у середовищі переселенців із сс. Чистогалівка, Крива Гора Чорнобильського р-ну. Учасники обряду «Проводів русалок» у II пол. 80-х рр. XX ст. згадують: «Ще так дощу не було, дак Бога просілі дощу: «Давайте проведем русалкі!» Дак оце кожне замічає, шо провєлі русалкі – пошлі дощі, народіло всього» [325]; «Кругом ішли дощі, а у нас мінало, і уже догарало все: це ж Тройца, це вже ще все молоде, і вже ізробіло прісок у сю землю. Ну, дак пріснілось одной, шоб провєлі русалкі, дак пойде дощ. Провєлі, наче толк дало – пошов дощик, двоє суток, так землю промочило, і после того вже йшли дощі. Таке літо було родюче!» [216]. Під час «Водіння Куста» на Рівненському Поліссі в с.Сварицевичі Дубровицького р-ну примовляють: «Водимо Куста, шоб ішов дощ і все було зелене!» [284].

*Дівчинка в народному одязі,
40-ві рр. XX ст. РОКМ.*

Зауважимо, що особливим багатством обрядодій «Проводи русалок» відзначались у тих селах, у яких не розвиненою була купальська обрядовість. Привертають увагу локальні варіанти «Розигрів», що побутували в сс.Крива Гора, Зимовище Чорнобильського р-ну, характерною рисою яких була масовість учасників обряду [215], [216], [213]. Незалежно від віку, статі, усі мешканці села з обрядовим співом збиралися біля річки, ставка, де дівчата виплітали вінки з осики. У воротах кладовища хлопці розкладали очисний вогонь, перестрибнувши через який, жінки тричі обходили могили, співаючи пісню: «Проведу русалку, проведу до ямки, / А сама пойду до мамкі. / Проведу русалку, проведу, / І ще осінкою заломлю» [215]. Удруге проходили через вогонь, коли покидали кладовище. Вінки з осики, як оберіг, несли на город та кидали на капусту або на картоплю, «шоб тучка не їла» [215], [216], [213]. Давніми є й традиції «Проводів русалок» у с.Чистогалівка Чорнобильського р-ну. Тут головна роль у ритуалі належала літнім жінкам, бабам – вони слідкували за дотриманням усіх складових обряду, були основними виконавицями русальних пісень. Молоді ж дівчата переважно займалися виготовленням обрядових атрибутів на хрести – віночків з волошок [326], [177]. У пам'яті інформаторів збереглися відомості про те, що в символічному вигнанні русалок із села були задіяні й хлопці: озброєні дубцями, вони наздоганяли дівчат, які поверталися із кладовища [324]. У с.Кошівка свято закінчувалось обливанням водою: хлопці набирали з рівчака воду, якою обливали дівчат (20-40-ві рр. XX ст.) [219]. Різновид обряду «Проводів русалок» побутував у с.Красно, де, окрім вогню, використовували очисну силу повітря: впродовж ночі хлопці й дівчата гойдалися на дубових «орелях»-гойдалках (50-ті рр. XX ст.) [214].

Добре збереженим у пам'яті інформаторів сусіднього Поліського району є фольклорний супровід обряду: «Просо, просо, болото, / Русая коса — золото. / Не раз я тебе чесала, / Не дин гребенец зломала (двічі), / Не дну ленточку порвала (двічі). / Проведу я русалочки до бору, / А сама втечу додому. / Проведу я русалочки в щирий бор, / А сама втечу в татов двор. / Нате вам, русалочки, по м'ятці — / Не сніцце мине й уранці. / Нате вам, русалочки, любову — / Не сніцце мине до году. / Проведу я русалочки, проведу, / Да й осичкою заломлю, / Щоб ви до нас больш не ходили, / Парубков наших не любіли» [310], [309]. У с.Буда-Варовичі рядки пісні співали, тричі обходячи цвинтар проти сонця. Там ламали гілки осики, щоб встромити в капусту від медведки або, зірвавши листя з гілки, кидали його на ніч у колодязь, у відро, щоб зранку дізнатися про свою долю (50-60-ті рр. ХХ ст.) [309]. У с.Жовтневе обов'язковими квітами, які несли на кладовище, були любисток та любобоб: «Нате вам, русалочки, любистку, / Да не сніцца нам в колыску. / Нате вам, русалочки, любову, / Та не сніцца нам на хворобу» [223]. У с.Шевченкове по дорозі до кладовища через голову кидали букети квітів із м'яти, рути, оксаминта, волошки тощо, а на зворотньому шляху — гілки дуба, сосни; на кладовищі водили Кривий танок, співаючи пісню про Василену (40-50 ті рр. ХХ ст.) [135], [134]. У Жовтневому, як і в с.Павловичі, після повернення дівчат із кладовища хлопці перетинали їм дорогу біля озера, де обливали водою. Ритуал вигнання русалок з ніг та плечей учасників «Проводів русалок» зафіксований у сс.Буда-Варовичі, Жовтневе, Павловичі. Якщо в першому селі з подібною метою використовували гілки осики, то в двох інших — дуба. Пізніше їх встромляли на грядки капусти та огірків [196]. Відзначимо, що, за народними віруваннями мешканців смт Поліське, Шевченкове, зламани під час «Проводів русалок» гілки берези, осока, дуба, сосни або будь-якого іншого дерева сприяли родючості капусти та оберігали її від гусені [225], [134]. З подібною метою, щоб не заводилася тля на городі, у с.Тараси використовували гілки верби та берези [226]. Інші варіанти обряду «Проводів русалок» побутували в с.Кливини. На хрести вішали сплетені з польових квітів (насамперед м'яти, любобобу) віночки — молодим, букети — старим. Поспівавши русальних пісень, тричі обходили могили, після чого ламали осикові гілки, якими били один одного, та вирушали до річки, де вмивалися червоними хустками. З мосту на воду кидали листя, вінок або пучок осики, щоб на ранок дізнатися, чи судилося довго жити; дехто ставив осику в капусту та картоплю (50-ті рр. ХХ ст.) [164]. У с.Весняне під час «Проводів русалок» прибирали поставлені на Трійцю коло хат берізки та возили на них дівчат. Серед очисних обрядів зафіксоване обливання водою (30-ті рр. ХХ ст.) [163].

Зовсім по-іншому обряд «Проводів русалок» відбувався на Білоруському Поліссі, в Гомельській обл. (30-40-ві рр. ХХ ст.). За традицією роль русалки виконувала дівчина-сирота, у якої голова, плечі, руки були вкриті зеленими вінками. «Русалку» дівчата вели на круглу галявину, де підводили до великого дуба. Усі зупинялись, а «русалка» ставала навколішки та цілувала дерево. Вінки з русалки знімали й закидали на гілки дуба, після чого «русалка» наздоганяла дівчат, щоб їх залоскотати. На околиці села, біля хреста, хлопці розкладали

багаття, першою через яке перестрибувала дівчина-«русалка». Того, хто оминав вогонь, хлопці пекли кропивою [196].

На Рівненщині обрядовість понеділка першого дня петрівчаного посту менш розвинена, ніж на Київському або Білоруському Поліссі. У Здолбунівському р-ні на «Розигри» жінки вбиралися у старий одяг, адже в цей день вони розривали одна одній сукні, спідниці (50-ті рр. ХХ ст.) [154]. Найбільше дня проводів русалок очікували ті, хто не зумів дотриматися заборони й заснув удень на Троїцькому або Русальному тижні: «То вже того денечка дожидають да ложка спаті, да, кажуть, треба легті, да й песочком засипаті, щоб не насовавса сон» [269]. У сс. Біловіж, Березове Рокитнівського р-ну звичай поспати на «Розигри» пояснюється необхідністю «розшити» зашиті русалками очі [100], [92].

У сс. Глинне, Познань, Сновидовичі Рокитнівського р-ну, щоб зав'язувалися качани капусти, розросталися огірки, у цей день їх окопували [142], [272], [294], [297].

Купала

ІВАНА КУПАЛА (7 липня за новим стилем) — давнє язичницьке свято, яке відзначається в день літнього сонцестояння та співпадає з християнським святом Різдва Святого Пророка Предтечі і Хрестителя Господнього Іоана. Однією із найдавніших писемних згадок про нього є запис у Галицько-Волинському літописі від 1262 р. [42]. Більш

пізні писемні джерела вказують на непримиренне ставлення духовенства до язичницького відзначення Купала. Так, проти нього виступав Стоглавий Московський Собор 1551 р. Опис обрядодій Купала знаходимо в «Житії Володимира»: «В вечер зобравши ся младенци і панни плетуть собі вінки із зілля розного, которіє кладуть на голову і опоясуються іми. Кладуть зась огонь і беруться за руки, і коло огня оного скачуть, співаючи пісні, в которих часто споминають Купала, а потом през оний огонь перескакують...» [26, 298]. Впродовж останніх трьохсот років купальський обряд Рівненського Полісся нагадує опис язичницького свята, що залишив нам у спадок Семен Полоцький у «Вечері Душевній» 1683 р.: «В навечеріє праздника Рождества Св. Іоанна Предтечи поганьским обичаем огонь возгніщають, скачуть же и нарицают то своє торжество Купало... Преводят всю ночь в безсонії і стрегут виходяща соннца, еже узрівше, баснословят «іграти є», скачюще із міста на місто і в различния цвіті ізмінятися. Невегласи сіє іграніє соннца прияша...» [26, 298].

Згідно наших експедиційних матеріалів, у с. Рокитне Рокитнівського р-ну свят-

*Дівчата в святковому одязі,
сmt Березне Рівненської обл.
40-ві рр. ХХ ст. РОКМ.*

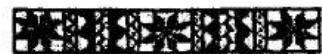
кування Купала обов'язково супроводжувала зустріч сонця, яке, за місцевими повір'ями, «грає» на Купала впродовж трьох днів: зранку, коли сходить, і ввечері, коли заходить [281]. У с.Глинне цього ж району згадують: «А там вже вранці встанемо да несьом ту бирезу в ріку, да пузираем: сонце «купаєца» в реце» [140]. Серед річного циклу свят у більшості сіл Рокитнівського, Корецького, Сарненського р-нів за свідченням їх мешканців, сонце «купаєца» тільки на Івана Купала [228], [170], [147] і лише в с.Бережниця Дубровицького р-ну розповідають про «гру» сонця на Купала й Петра [89]. Ставлення до свята Купала як до одного з найбільш величних, важливих у річному циклі підтверджують польові записи автора із сс. Дорогобуж Гоцанського та Щекичин Корецького р-нів, де вірили: сонце «грає» на Купала та Великдень [155], [322]; а у Володимирецькому р-ні — ще й на Благовіщення [247]. Типовим є купальський опис «гри» сонця: «Всяким цвітом грає, виходят такіє, як сонейко, отаки облячки виходят: жовтиньке, вишньовиньке, сининьке, сивиньке» [247].

Відгомін міфологічних уявлень про народження сонця на Купала, ритуальну відмову від сну біля обрядового багаття зберігся не лише в календарній обрядовості, але й у відповідних купальських піснях: «У Насті сукня не сходиця, / Бо завтра хлопец уродиця» [89]. Ще наприкінці XIX ст. у північній частині Рівненського повіту був зафіксований купальський звичай котити з пагорбів запалені колеса [30, 26]. На думку В. Камінського, запалене коло, яке скочувалося з пагорба, уподібнювалося сонцю, що від свята Купала символізувало його перехід від літнього сонцестояння до зимового, а відповідно — до зменшення життєвої сили [30, 26]. Подібні уявлення знайшли відображення і в народних переказах про папороть. Згідно досліджень Д. Фрезера, вогняний цвіт чарівної жар-квітки папороті, що розцвітає на Купала та Різдво, у поворотні дні річного циклу, є своєрідним показником закінчення сонячного полум'я, у даному випадку — це періоди літнього й зимового сонцестояння [59, 658-659]. Не випадково особливою вдачею на території Рівненської та Волинської області вважалося першим на Купала побачити сонце, адже таку людину весь рік супроводжуватиме щастя.

Ще з часів первісного суспільства вогонь, як земна часточка сонця, обожнювався та наділявся особливою таємничою силою. За даними В. Соколової, у ніч на Купала стародавнім способом тертя дерева об дерево добували вогонь на території Волинського Полісся [46, 234]. Інший реліктовий спосіб запалення купальського багаття — від жару з хатнього вогнища-печі [30, 28]. За нашими записами, купальський вогонь, що запалювали в с.Борове Рокитнівського р-ну, мав горіти впродовж усієї купальської ночі [114].

Вже в межах тільки одного Рівненського регіону можна віднайти як відмінності у святкуванні язичницького Купала, так і загальновідомі елементи цього обряду, його атрибутику, що значною мірою є характерними для всієї України. Існують села, у яких це свято насамперед пов'язане зі збиранням ягід і «зілля»: Новосілки Володимирецького р-ну [248]; Вежиця [122], Старе Село [303], Дроздинь Рокитнівського р-ну [158]; Вітковичі Березнівського р-ну [128]; Глушиця Сарненського р-ну [147], [145].

В інших обстежених нами селах, зокрема Борове, Карпилівка, Кисоричі,

Олександрівка, Рокитне, Сновидовичі, Біловіж, Блажове, Глинне, Березове, Каменне Рокитнівського р-ну, — основними атрибутами свята були купальське деревце, багаття, спів купальських пісень, зустріч сонця. Вже в межах одного району відзначаємо різну кількість поставлених берізок (на півдні Рокитнівщини їх називали «Купайла»). За відомостями інформаторів, у 30-40-ві рр. ХХ ст. «рядили» тільки одну берізку, її розміщували на пагорбі, часом — на вигоні, якщо була можливість, то біля річки. Уже пізніше ставили кілька деревець: часом — 4 берізки [189], [114]; 1 «хвуєчку» і 3 берізки [274]; 3 дубочки [304], [303]; 1 осики [228]. Ламали деревце хлопці, вони ж заготовляли берест для свічок, а вже прикрашали берізку дівчата (обов'язково «квятками», часом — віночками [303], свічками з бересту [281], [192], [253], рідше — хустками, косинками [140], [304], [303], а в с.Березове — кропивою). Деревце завжди знаходилося біля багаття, підпал для якого приносило все село: «Хто прийде без поленця, той буде без коленця» [253]. Ближче до нашого часу дрова заготовляли парубки, згодом діти; коли перестали ставити берізку, почали палити скати [168]. У Глинному, Блажовому, Рокитному, Олександрівці, Карпилівці, Кисоричах з метою очищення стрибали через вогонь. Про багаття як основний атрибут свята згадує один з мешканців с.Борове [117]. У с.Старе Село ритуальні стрибки через вогонь відбувалися тричі, з ними пов'язувався врожай льону [303]. У с.Кисоричі через багаття перекидали вінки з волошок: «Кажуть, що то в кого діти такіє малиє є, баби вже такі стари (ну, чистіє: то мале, то старе), то вже того виночка беруть да вже перекидають через огонь. Да оцьо вже як злякається, то добре. Кажуть, що ляк знімає» [187], [189]. Усю ніч дівчата співали навколо купальського вогню, а в кінці свята купальське деревце знищували: його витягали з-під каміння, ламали, спалювали, де була річка — топили (с.Познань). У Рокитнівському р-ні вважалося, що гілка з берези добра для худоби — нею торкалися товару, «щоб добре родило» [115], затикали в хліві, «щоб відьма не ходила» [281], [228], тримали в хаті як оберіг від грому [115]. У Здолбунівському та Корецькому р-нах гілку з купальського деревця дівчата клали під голови, щоб дізнатися, за кого судилося вийти заміж [154], [150]. У с.Дермань Здолбунівського р-ну нам вдалося записати давній аграрно-магічний обряд, коли гілку з Купала як символ родючості кидали на город [154]. Зауважимо, що в с.Балашівка Березнівського р-ну гілки осики ставили на полі. За місцевим повір'ям такі дії мали захищати посіви від відьом [86].

Згідно наших записів, обрядодії з купальським деревцем відсутні в сс.Красносілля, Зелене Володимирецького р-ну [201], [176].

Проаналізуємо купальські атрибути, звичаї та обряди, характерні для Корецького р-ну. У всіх селах району Купало робили із розгалуженого на 3-2 гілки деревця: вільшини — у с.Голичівка [150], [149]; клена — у с.Велика Клецька [123]; будь-якого деревця — у с.Невірків [237], [238]. Обов'язковим рослинним атрибутом Купала були «кветкі»; часом — три воскові свічки «на кожному рагу по яднуї» [237], [238]; рідше — чотири [150].

У сс. Велика Клецька, Весняне, Залізниця, Щекичин дівчата мали обнести Купало по всьому селу та кинути його у воду [123], [126], [170], [323]. Зі свого боку, хлопці намагалися всіляко їм завадити та відібрати купальське деревце.

Щоб не віддати хлопцям Купала та нашкодити їм, дівчата прикріплювали до деревця кропиву й будяки [237], [238], [126].

Як згадує інформатор із с.Весняне, на свято Івана Купала дівчата намагалися кинути Купало у річку, тоді як хлопці прагнули закинути його на високе дерево. Уночі молодь стрибала через багаття [126]. Обряд купання купальського деревця супроводжувала пісня: «Я тебе, Купайло, окупаю, / На друге літо заховай...» [126]. За спогадами того ж мешканця села, одного року, за Польщі, коли поруч із селом по річці проходив польсько-радянський кордон, дівчатам не вдалося занести «Купайло» на річку, бо місцевий хлопець, відібравши купальське деревце, заніс його за кордон на сосну [126].

У великих селах, таких як с.Невірків, існувала традиція виготовляти декілька Купал. Коли всі купальські деревця кидали у воду, співали: «Іде Купала топітися, / Ідуть дівчата дивитися. / Ти, Купало, не топіся, / Ти нам на другий рік іздається» [237], [238]. По дорозі до річки дівчата зривали зілля та ворожили на заміжжя: «Подорожнику, подорожнику, ти ростеш при дорозі, ти бачиш старого й малого, скажи мені жениха мого» (с.Залізниця) [170].

Зв'язок купальської обрядовості з хліборобськими звичаями засвідчує обряд, зафіксований нами в с.Щекичин Корецького р-ну. Тут частина купальських обрядів обов'язково відбувалась у полі. Прикрашене трьома восковими свічками та квітами деревце дівчата виносили якомога ближче до сонця на високий пагорб, а згодом, відраховуючи дев'яту межу, несли в поле. Після обрядових пісень Купало відносили до річки, де й топили [322].

Інша форма купальського обряду була в с.Голичівка, місцем його проведення були перехрестя доріг. Як повідомляє інформатор, «раніше дівчата несли Купайло до могілок на розхідні дороги, де його і спалювали, а тепер Купайло топлять у річці» [150]. Хлопці так само заважали виконати давній обряд, тому їх дражнили піснями: «Купайло, Купайло, де ти зимувало? / Каліна-маліна, ягода червона. / Зимувало в лісі, ночувало в стрісі, / Каліна-маліна, ягода червона. / На поповій груші чорт хлопців душить, / Каліна-маліна, ягода червона. / На поповій лавці чорт хлопців дражне / Каліна-маліна, ягода червона» [150]. Місцеві дівчата, особливо ті, що прагнули першими вийти заміж, пускали вінки на воду.

Рудименти давніх вірувань збереглися у Гоцанському р-ні, де на Купала відбувалося поховання антропоморфної ляльки [156]. У с.Дорогобуж ляльку робили з полотна, голову пов'язували хусткою. Ритуальна боротьба за ляльку між дівчатами та хлопцями була такою ж напруженою, як і за купальське деревце [156]. Проте більш відомими в цьому селі були обрядодії з Купалом-деревцем, що вбирали в «кветки», ягоди вишні, намисто-«коралі», цукерки [155], будяки та кропиву [156]. Хлопці бігли за деревцем, щоб його відібрати та розірвати, дівчата ж мусили, втікаючи, Купало рятувати. Традиційно на воду пускали віночки із восковими свічками.

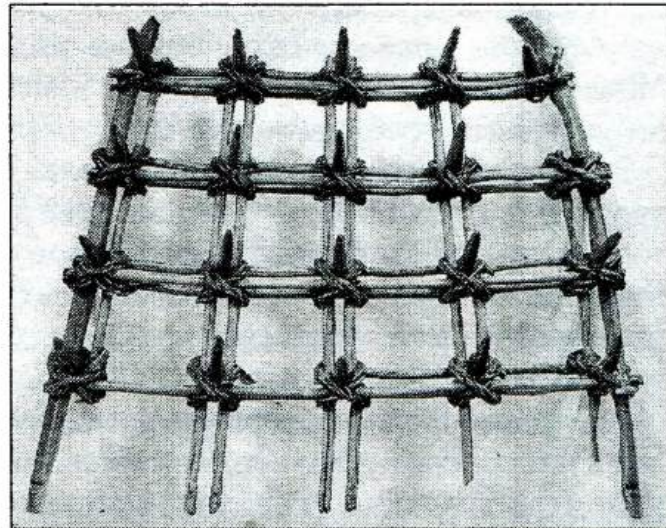
Різними є купальські обряди і в Здолбунівському р-ні. Так, у с.Дермань також використовували купальське деревце, яке вбирали не лише квітами, але й ягодами, цукерками і, як у Корецькому та частково Рокитнівському р-нах, обов'язково колючим будяком та кропивою. Коли хлопці намагалися відібрати в

дівчат Купало, їм співали: «Ой у городі лопух, лопух, / Щось нашим хлопцям живіт опух. / Ой нехай пухне, нехай знають, / Нехай Купайла не займають. / Наше Купайло з гіллячками — / Наши парубки з болячками. / На нашій Купалі огонь горить, / А нашим хлопцям живіт болить» [154]. Тоді, як Купало опинялось у хлопців, його ламали та кидали у воду. У с.Спасів Здолбунівського р-ну, купальське деревце невідоме. Тут Купалом називали букети квітів, що кидали у воду. Новітнім звичаєм у селі є розкладання багаття [300].

Вінки та квіти кидали в річку на Купала і в селах Березнівського р-ну [131], [275]. Обряд супроводжувала пісня: «Ми тебе, Купайло, й окупаємо, / І на друге літо захаваєм» [131]. Характерно, що «Купайлом» називали букети квітів і в селах Рівненського р-ну. Зокрема, у с.Городок «Купайло» робили зі зв'язаних букетів квітів, оздоблених білими, рожевими, червоними, блакитними стрічками-«кітайками» [153]. Між дівчатами та хлопцями зав'язувалася ритуальна боротьба, бо останні намагалися завадити кинути «Купайло» в річку. Тому дівчата співали образливих для хлопців пісень [153]. Якщо в с.Городок традиційним купальським звичаєм було перестрибування через багаття, то в с.Тайкури — обливання водою [153], [311]. В останньому селі робили букети з кропиви й будяків, якими хлопці й дівчата кололи одне одного. Поширеним був звичай нести вінки до річки [311].

Свято Купала — день значної активності не тільки світлих, добрих, але й ворожих сил. Поліщуки вірили, що в переломні дні сонячного циклу нечиста сила стає найбільш небезпечною. Вогонь — це сила, яка здатна знищити злі чари, і не випадково, за законами первісної магії, існував прямий зв'язок між очищувальною силою багаття і станом здоров'я відьми: «На Купайло вогонь горить, / В нашой ведьмі живот боліт. / Нехай боліт, нехай боліт, поправляє, / Наше марно масло не збирай» [143]. Інший варіант пісні: «На Купайла вогонь горить, / В нашой відьмі живіт болить. / Нехай болить і болить стане, / Та нехай не перестане» [72].

Борона. Кін. XIX ст. РОКМ.
Фото О. А. Нагорнюка, 2006 р.

За народними віруваннями, на Купального Івана «ведьме молоко одбірають». А щоб її не пустити на подвір'я, у селах Корецького р-ну на Купала «стиркали» осики у хліві «на воротах» (там, де корова ходить) [323]. Подібний звичай у селах Березнівського р-ну пояснюється захистом не лише від відьом, але й від русалок: «щоб русалка не вийшла в хлів» [86], [275]. Згідно наших записів, русалок (померлих односельчан), боялися зустріти на Купала і в селах Гоцанського р-ну [155]. У селах Рокитнівського р-ну від нечистої сили — відьом, окрім осики, застосовували оберегову силу металу: вішали на ворота косу [190], [189], серп [292] або борону з металевими зубцями. У с.Купель був

зафіксований переказ: «Перед Купайлом ставили борони, зуби залізніє, зуб'ямі до хліва. І сяде там хазяїн з сокирою, бо ведьма буде лізти жабою — коли рано прибігає соседка без руки...» [205]. Як і при першому вигоні корови на пашу, з магичною метою на Купала використовували й ткацький нит: напередодні свята його клали біля корови в с.Балашівка Березнівського р-ну. За місцевим повір'ям, «як яка корова завідьмарина, то та не перейде — стане на задні ноги, буде ревти» [86].

Не менш цікавою обрядодією є топлення, а часом спалювання «відьми», зафіксоване нами в с.Бережниця Дубровицького р-ну [89]. Узяти участь у ритуалі були повинні всі: «Хто не вийде на Купало, то шоб у череві загупало!» По всьому селу возили дерев'яну дошку, по якій кожен мав хоч раз вдарити палицею: «Діду, чіпляйте, будемо Купално волочити!» [89]. Згодом «відьму» кидали в річку Бережанку або спалювали на багатті, як це було і в 2000 р. [89].

У Рокитнівському р-ні побутував комплекс дій, виконавши які можна було дізнатися, хто ж на селі є відьмою. Під час ранішнього випасу «товару» дорогу, по якій ходила корова, пересновували нитками (часто біля хліва). Якщо корова зупинялася, крутилася, не могла переступити нитки, то казали, що їй «пороблено» відьмою-«знахаркою», що хотіла позбавити корову молока [235]. У мові рокитнівчан слова «відьма» (та, що відає) та «знахарка» (та, що знає), часто вживаються як синоніми. Саме ці люди, котрі знали «чарівні» властивості трав, напередодні «Купалного» дня ходили по зілля: «Ой на Івана Купала / Корінь-зілля копала, / Корінь-зілля копала / Да в горщечку варіла, / Міленького поїла» [181]. Зібрані на «Івана Копалного» чорниці та інші рослини вважались особливо корисними, «лікарственними» [128].

За народними віруваннями мешканців Рокитнівщини, допомогти в лікуванні хвороби могла й папороть: «Кажуть, в ту ноч вона зацвітає, і до ранку в її нима того цветочка. І которіє то кажуть, йдуть, і стукають, і знають, що говорять (вона говорить, от чого вона лічить, од якоїсь болєзні)» [104]. Подібне повір'я записане нами й на території сусідньої Володимиреччини: «та же папороть вельми знахор, вона помагає крепко» [248]. Польські дослідники, що вивчали територію Східного Полісся, зафіксували повір'я, згідно з яким знайти міфічний цвіт папороті допомагає великодній свічка. Розстеливши під папороттю великодній убрус, треба запалити свічку та чекати півночі, доки не зацвіте папороть вогняним цвітом. Тоді злі духи лякатимуть сміливця з усіх боків, почнуться крики, жахи, але їх не слід боятися, лише пильнувати свічку, щоб вона не згасла [23, 435-436]. І сьогодні в с.Біле Володимирецького р-ну папороть наділяють таємничою чаклунською силою [95]. У с.Кисоричі Рокитнівського р-ну на Івана Купала радять: «То треба іти і сидеть, щоб на тебе та папороть посипалася — то будеш усе знать» [190]. Про чарівну силу папороті згадує й С. Килимник: «Хто її дістане, хто зірве, той усе на світі знатиме, той відімкне навіть зачаровані замки без ключа; дістане без труднощів усі скарби, закопані у землі» [29, 441].

У деяких районах області в купальську ніч шукають мурашине масло [168]. «І де мурашки, то тоді в них, кажуть, масло є. Треба йти вночі, то тоді візьмеш

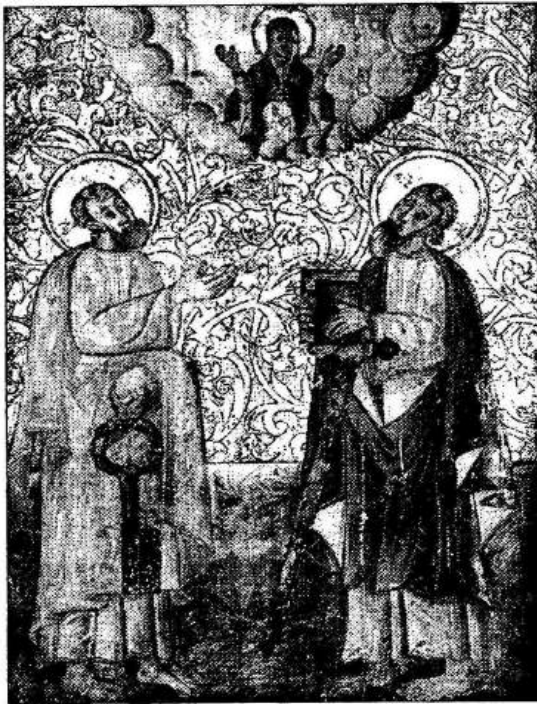
те масло. Кажуть, добре ним натиратца» [254]. Цікаво, що в с.Глинне Рокитнівського р-ну зафіксовані відомості про приготування каші з мурах: «І кашу з мурав'я варілі... да поставімо чугуна, да кругом ходім да співаєм» [140]. З лікувальною метою в окремих селах Рівненщини як на весняне свято Юрія, так і на літнє — Купала до сходу сонця вмивалися росою [303], [248]. У цей же день остерігалися тих людей, що своїм знанням трав могли зашкодити «товару»: «Й а й на Йвана (двічі) Купалного / Пошла ведьма на вагон. / На дуб лєзла (двічі), кору гризла. / З дуба впала (двічі), зилє копала. / Шоб на ведьму шухля напал, / Шоб на ведьму (двічі) шухля напала, / Шоб Степала роковал. / Шоб Степала (двічі) роковала, / Чужих коров не чепал» [139].

Не останнє місце в купальських обрядах належить весільним мотивам. Відомий купальський атрибут — віночок — може стати весільним вінком. Одним із найпоширеніших дівочих ворожінь «Купалного Івана», яке частково збереглося донині, залишається пускання на воду віночків у Рокитнівському, Корецькому, Здолбунівському, Рівненському р-нах [139], [307], [114], [237], [238], [154], [311]. Напря́м його руху вказує бік, з якого слід очікувати сватів: «Потом вєночки берьом, да кажна свого вєночка пускає на рєчку, і горить свєчєчка в йом з берєста. Тоді: «Попливі, вєночка, рєчкою!» І інтересно: скрузь, скрузь, скрузь, чия куди доля». Віночки клали на збиті навхрест дощечки, «шоб вони не повсплівали» да довго «свєчичка» горіла. «То вже куди віночки пливуть, в яку сторону, то там где-то наша доля нас стрінь (то вже дівчатам). Той до того берега попливе, а той — туди рєчкою далеко, то вже до Глінного саме, вже так туди і до Березового» [139], [114]. За записами П. Чубинського, по полум'ю свічки дівчата намагалися передбачити своє майбутнє (тривалість життя). «Сплівши вінок, що називається «вільце», дівчата беруть воскові свічки, йдуть до води, прив'язують свічки до вінка таким чином, щоб вони могли стояти, запалюють та пускають вінок на воду. Свічки попливуть, і чия перша згасне, та помре раніше...» [57, 196]. У I пол. ХХ ст. у с.Тайкури Рівненського р-ну з ворожінням на кохання був пов'язаний звичай кидати в наповнену водою балію сплетений віночок, хустку [311]. Весільну тематику прослідковуємо і в купальських піснях (див. тексти пісень).

За поширеними по всій Україні віруваннями, у купальську ніч можна було не лише знайти свою долю, але й казково розбагатіти. Оповідують як у вигляді палаючої свічки-вогню таємничі вогники вказують місце скарбу. Згідно з матеріалами М. Маркевича, не знаючи спеціального закляття, таким скарбом не заволодіти: тільки почнете копати місце, де горить свічка, де заритий скарб, — як він буде глибше входити в землю [40, 60-61], [63, 53-54]. На думку О. Афанасьєва, перекази про скарби, місцезнаходження яких видають палаючі свічки або вогники, — це уламки давніх вірувань про небесні світила, які серед мороку туманів і хмар ховає нечиста сила [3, 184]. Тісний зв'язок свічки зі скарбом, як і на Великодні свята, не випадковий — тут діє принцип подібності: золото наділяли властивостями світла й вогню — блищати й сяяти. Згадаймо приказку: «Не все то золото, що блищить» [58, 149]. Подібну їй наводить О. Афанасьєв: «Не все то золото, що ся светить». На цю ж тему є народна загадка: «Что горит без пламени?» (золото, гроші) [3, 182]. Не випадково в казках різних народів

світу розповідається про дивне перетворення вугілля, жару в золото, гроші та навпаки (зокрема у слов'ян та німців).

Купальську обрядовість Рівненщини сьогодні майже не побачиш, її семантика поступово забувається, а сам ритуал трансформується в розважально-естетичне дійство, влаштувати яке намагається місцеві працівники культури. Проте й нині серед літнього циклу свят Рівненщини свято Івана Купала продовжує бути найголовнішим та найбільш масовим. Зафіксовані нами купальські обряди та звичаї розкривають локальні особливості свята, які доповнюють уявлення про весь комплекс обрядодій «Купального Івана».

Ікона «Апостоли Петро і Павло».
Друга пол. XVII ст.,
приватна збірка.

Зажинки

Початок жнив — «зажинки» — на території Рівненського та Житомирського Полісся був приурочений до свят Петра, «Полу-Петра» (другий день свята, коли, як правило, збиралися на толоку). У селах Володимирецького р-ну для «зажинок» обирали один із перших семи днів молодика; жнива ж на повний місяць загрожували бур'яном на ниві [70].

У полі користувалися двома основними знаряддями збору врожаю — серпом і косою. Проте, не дивлячись на швидкість роботи косою, старші люди надавали перевагу серпу: «колосся зжатоного снопа все укупі, його й пташка не візьме, він не так гниє, кращий на вмолот, дає вдвічі зерна... під час жнив менше знесилюється земля, бо залишається велика стерня (1/4 аршина), затримуюча довше сніг на ниві» [41, 263].

На «зажинки» жінці йшли до сходу сонця у святковому, оздобленому вишивкою, тканням одязі. З собою несли загорнуті в рушник хліб, сіль, свічку [202]. У залежності від того, на якому полі відбувалися «зажинки» (своєму наділі чи на поміщицькій землі), зажинкові обряди варіювалися. У селах, де знаходилися поміщицькі маєтки, було заведено просити у власника землі благословення: «Благословіть, господарю, жниво зачати і на всякого долю хліб зобрати!» (с.Городок Рівненського р-ну) [65, 49]. Відповіддю були слова: «Хай Бог буде до нас усіх щедрим, дарує здоров'я, силу урожай зібрати, лад йому дати і в радості, спокої споживати!» [65, 49]. Звичайно, цей звичай є надбанням нового часу.

Проте більш давніми є зажинкові обряди, що відбувалися на власних ділянках селян. У день, коли перший раз виходили на поле, віталися з ним: «Добрий

день, діло, щоб не надоїло!» [261]. В етнографічній літературі не існує одностайної думки щодо статі головного учасника зажинкового дійства: це міг бути як чоловік, так і жінка [39, 235], [14, 319], [29, 485]. Проте на поч. ХХ ст. зажин переважно розпочинала господиня, що мала добрий «спор» у руках. Вона молилась, тричі вклонялася ниві, звертаючись з проханням: «Господи, поможи!»; «Господи, благослови!»; «Поможи, Господі, житечко нам початі!»; «Господи Боже, поможи да спир нам покажи!»; «Господі, поможи, спур покажи! Хто рано починає, хай в нас позичає!»; «Хай Бог благословить і хай Божа Мати поможе!»; «Господі, поможи і приспорай нам ету роботу зробіть!»; «Дай, Боже, силу вбрати і здоровим їсти!»; «Зароди, Боже, жито, пшеницю, щоб було щасливе літо, і його пожати, і в radoщах поїсти!» [99], [305], [301], [105], [149], [159], [262], [61, 119].

Трьома захватами серпа жниця стинала серпом одну, а згодом другу жменю колосся, з якого викладала на початку межі хрест, після чого до праці ставали й інші жінці (сс. Дроздинь, Купель, Познань Рокитнівського, Тайкури Рівненського р-нів) [157], [206], [270], [311]. Найбільш повно збережений варіант обряду із житнім хрестом побутував у Корецькому, Дубровицькому, Рокитнівському р-нах: «Потім вже забираємо його в сніп..., а ввечері йдемо — не дожнемо, то знов хрести робимо, щоб на полі був хрестик, кільки жито не вижнеца» [149], [61, 119], [29, 488], [269]. Зауважимо, що в селах Житомирського Полісся зроблені під час «зажинок» хрести також оновлювались аж до «обжинок». Народне пояснення звичаю: «щоб Бог помагав» [149]. У с. Купель Рокитнівського р-ну Рівненської обл. такий хрест зв'язували з останнім обжинковим снопом [206].

У с. Старе Село Рокитнівського р-ну на «зажинки» вдавалися до магічних дій з березовою різкою: «Заходімо жито жаті, то кажем: «Господь, благослови!», і зразу от берізку зламваєш, затикаєш..., і вже покуля снопа... на жньому, вже берізку кладьом в сноп, в'яжем» [301]. Традиції затикати березову різку за спину у крайку дотримувались у сс. Березове, Вежиця, Дроздинь, Переходичі, Познань Рокитнівського р-ну, а в с. Сновидовичі цього ж р-ну — дубову різку [90], [122], [157], [269], [270], [297]. Місцеве пояснення звичаю: щоб спина не боліла. З цією ж метою (від болю в спині) у с. Нобель Зарічненського р-ну за крайку затикали й першу жменю жита; згодом її клали у сніп [246]. За записами В. Маркевича, перш ніж заткнути житні колоски за крайку, жниця тричі обкручувала її навколо руки, а в кінці дня заносила до хати [41, 264]. Окремі мешканці с. Познань, окрім березової різки й цурки, за крайку затикали траву «спурник» («морог»). З магічною метою «спурник» разом з перевеслом в'язали на першому зажинковому снопі [270].

Стосовно причини використання в жнива берези, то, на нашу думку, вона одночасно використовувалась у якості символу родючості та апотропею, адже в народних обрядах Зелених свят вона вважалася русалчиним деревом, окрім того, жито в переказах згадується як улюблене місце розваг русалок на Русальному тижні.

Зафіксований нами й звичай перев'язувати на «зажинки» червоною ниткою праву руку в сс. Бережниця Дубровицького, Дроздинь Рокитнівського, Нобель Зарічненського р-нів, пояс — у с. Переходичі Рокитнівського р-ну [89], [157],

[246], [269]. Обрядовим «зіллям»–хмелем перев'язували пояс, праву руку в с. Вежиця Рокитнівського р-ну [121]. Такими магічними діями прагнули запобігти болю в руці («щоб не зажменювалася в жнива») та болю в спині [89].

Особлива увага на «зажинки» приділялася першим зажинковим колоскам, першому снопу. Стародавніми є аграрні звичаї в с. Сварицевичі Дубровицького р-ну, де перший сніп піднімали вгору та танцювали навколо нього. Вдаючись до імітативної магії, приказували: «Дай, Боже, за год дождати і ще лучший урожай мати!» [35, 57]. Подібні примовки були поширені і в інших регіонах України: «Дай, Боже, щоб як нажали один сніп, а з сього снопа шоб сто кіп, а з снопа – четверик, а з копи – сто пуд!» [41, 264]. Наділений магичною силою родючості вважалося на Дубровиччині й перше житнє перевесло. Використовуючи прийом симпатичної магії ним перев'язували і господарів, і хлібну («пкнуну») діжу [35, 57], [61, 119].

За матеріалами С. Килимника, у селах Київщини на «зажинки» вижинали 3, 5-7 снопів. В інших регіонах України кількість вижатих снопів дорівнювала кількості душ родини (звичай, що нагадує поширену на Житомирському Поліссі традицію лишати на обжинкову «бороду» стільки колосків, скільки є душ у сім'ї) [29, 485]. Згідно з пізнішими польовими дослідженнями К. Кутельмаха, на території Київського та Житомирського Полісся, нажавши на «зажинки» першого снопа, у полі в цей день більше не працювали [39, 236]. Робили так для того, щоб як швидко закінчили «зажинки», так швидко закінчити і жнива [29, 486].

Перші зажинкові колоски вчисто ставили на покуть у селах Біловіж, Рокитне Рокитнівського р-ну; зажинковий сніп – у с.Масевичі того ж р-ну [99], [281], [228]. Подібної традиції дотримувались і в селах Сарненського, Дубровицького, Зарічненського р-нів [147], [111]. У с.Купель Рокитнівського р-ну перший сніп-«зажинок» перебував на покуті від початку жнив до закінчення різдвяно-новорічних свят. У цьому ж селі сніп-«зажинок» використовували у весільній обрядовості: під нього садили молодят у хаті молодої [206]. На Володимиреччині зажинковий сніп стояв на покуті до тих пір, доки все жито не буде звезене до клуні, після чого його виносили з хати. Згодом, на Святий вечір, батько вносив обв'язаного споришем зажинкового снопа на покуть, де він стояв поруч із хлібною діжею, горщиком з кутею та хлібом аж до Водохрищ [202]. Звичай вносити перший зажинковий сніп – «зажинець» – на Коляду відомий і в селах Корецького р-ну [149]. Пізніше обрядове зерно із першого снопа використовували для засіву поля.

Як засвідчує народна приказка «На Петра трошки хліба пропекла, а на Іллю – повну піч наллю», на зажинки у селах Рівненщини випікали хліб з нового врожаю [290]. У цей день у с.Переходичі Рокитнівського р-ну хлібну діжу з тістом із нового врожаю обв'язували символом родючості – хмелем, а в с.Томашгород – «морогом» [269], [315], [316]. За народним повір'ям, що побуває в с.Кухче Зарічненського р-ну, перший шматок хліба з нового врожаю треба віддати коту, бо це він випросив хліб у Бога [210]. Маємо з сумом констатувати, що в наш час комплекс зажинкових обрядів є назавжди втраченим.

ОБЖИНКИ (ДОЖИНКИ)

*Жнива в с.Городок Рівненського р-ну.
Поч. XX ст. РОКМ.*

Свято завершення жниварської роботи, у залежності від місцевих традицій, на Рівненщині відоме під назвами «обжинки» (у Березнівському, Корецькому, Рокитнівському р-нах) або «дожинки» (у Володимирецькому, Дубровицькому, Рівненському р-нах). У порівнянні із «зажинками», обрядовий комплекс свята «обжинки» дослідниками вивчений краще, а також має багатшу структуру.

Особливості форми проведення жнив (родиною на власному полі, толокою, найманими женцями на землі поміщика) визначали розвиток елементів комплексу обжинкового обряду — «бороди», «вінка», обжинкового снопа.

В останній день жнив особлива увага женців приділялася кільком колоскам незжатого залишеного в полі збіжжя (на Рівненщині — переважно жита, рідше — пшениці). За нашими спостереженнями, у Рівненській області кількість покинутих колосків найчастіше становила одну жменю; рідше — як у сс.Вежиця, Дроздинь, Старе Село Рокитнівського р-ну — 3 колоски; а в сс.Кисоричі, Біловіж також Рокитнівського р-ну — 7 колосків [122], [157], [303], [193], [100]. Зауважимо, що мешканці вже згаданого с.Біловіж на обжинки могли залишити 3, 7, 9 колосків. Їхня кількість та місцева назва обжинкового атрибуту — «дедок» — має безпосередній зв'язок з культом предків (порівняймо дати поминальних днів у родинній обрядовості — 3, 7, 9, а також назву поминальних календарних «Дідів», назву різдвяно-новорічного снопа — «дідух») [100].

Проте ще архаїчнішими були звичаї Рівненського та Житомирського Полісся, де кількість залишених на обжинки колосків зумовлювалась кількістю душ у сім'ї, а часом — і домашньої худоби [110], [39, 237]. Згідно з нашими експедиційними записами, зробленими в с.Борове Зарічненського р-ну Рівненської обл. і в сс.Остапи, Калинівка, Кам'яна Гірка Лугинського р-ну Житомирської обл., домінуючою обрядодією «обжинок» був звичай кидати в полі парну кількість колосків на всіх членів родини [110], [259], [179], [180]. Менш поширеним був звичай лишати колоски «на худобу» в с.Глухова Лугинського р-ну [203]. Тут по одному колоску залишали на кількість душ у родині, а також на корову, свиню і kota [203]. Тим ціннішими є відомості про таку «бороду» в с.Малахівка Лугинського р-ну, кількість колосків якої зумовлювалась кількістю членів сім'ї, корів та свиней [227].

Існують декілька способів в'язання «бороди»: залишаючи колосся не зала-

маним і заломлюючи колосся донизу. Останній побутував у сс.Кисоричі, Рокитне Рокитнівського р-ну й с.Крилів Корецького р-ну: «колоски так само собою вузльом зав'язували», «зв'яжуть так само пашнею» [193], [281], [204].

Звичай робити на обжинки в полі «бороду» відомий у сс.Борове, Кисоричі, Дроздинь, Масевичі, Старе Село Рокитнівського р-ну, де за традицією в полі лишали кілька житніх колосків, обов'язково перев'язавши їх червоною ниткою або стрічкою: «...покіне трошки колоссе, да там пополе, пополе, те колоскі помне да посіяла, да поклала хлібинку і сол» [189], [114], [158], [228], [303]. Рідкісним є зафіксований нами в с.Дроздинь Рокитнівського р-ну звичай кидати в «бороду» копійки [158].

Завивання «дедової бороди» з зернових культур побутувало в сусідньому селі Буда. Тут так само розпушували землю між покинутими житніми стеблами, а також клали пожертву для умилостивлення душ пращурів: верхівку з «бохана» (хліба) й сіль [120]. «Дідова борода» з пшеничних колосків побутувала і в с.Пашуки Гощанського р-ну. На увагу заслуговує спосіб її в'язання — заломлення колосся униз, що, за спостереженнями Г. Виноградської, мало спрямувати сили родючості з зерна в землю [13, 228]. «Оставляємо куц такий, би стромить, шо вже те колосся вниз було, і обмотуємо його так, закладемо. І кругом чепляємо кветкі на його, і обізательньо кладемо гурки і лобок хліба... Так воно лишаєца» [263]. Залишали в полі колоски, прибрані квітами, і в с.Дорогобуж також Гощанського р-ну. Проте в цьому селі назва такого обжинкового атрибуту як «борода» призабулася, збереглася лише обрядодія зрізання верхньої частини оздобленого квітами колосся [156]. Звичай лишати в полі кілька незжатих колосків, перев'язаних стрічкою, відомий у с.Гориньград Перший Рівненського р-ну [151]. Під назвою «борода» зафіксований цей обжинковий атрибут і в с.Тайкури Рівненського р-ну [311].

У селах Березнівського р-ну (Балашівка, Поліське) для житньої «борудки» спеціально вибирали круг із найгарніших колосків; вдаючись до засобів імітативної магії, ретельно його виполювали. Це робили з метою, «шоб на другий год було чистеньке житце» [86], [275]. Обов'язковими атрибутами покинутої «борудки» залишались, як бачимо, червона нитка або стрічка, «кветки», а ритуальною стравою духам предків — «лобашечка хліба», сіль [86], [275].

Проте складніший варіант обряду з «бородою» відбувався в с.Глушівка сусіднього Сарненського р-ну, де виконували обрядове поливання збіжжя водою: «Як дожалі — кидаем жита жменю, зрізуем колоссе, зав'язаем красною ниткою; кладем хліба, солі; води поллем. Ті колоски помнять да посіять под туєю бородою» [147]. У другій пол. ХІХ ст. подібне виминання з «бороди» колосся — імітацію сіяння — супроводжувало замовляння: «Роди, Боже, на всякого долю — і бідного і багатого» [39, 239-240].

Робили «бороду» і в с.Бережниця Дубровицького р-ну: жменю жита згори зв'язували червоною ниткою, знизу — виполювали серпом; залишали хліб, сіль. Символом завершення жнив у цьому селі була «вітка», що святити на «Сплінне» («вітка» — це колоски, які зрізували у верхній частині «бороди»). У хаті «вітка» стояла на покуті до тих пір, доки не їхали засівати жито, тоді колоски «вітки» розминали в посівну коробку [89].

Аграрний обряд завивання «бороди» поширений у селах Корецького р-ну (Щекичин, Крилів, Невірків), де перев'язана червоною стрічкою, з хлібом-сіллю вона залишалася в полі до осінньої оранки [323], [204]. У с.Голичівка цього ж р-ну така ритуальна обрядодія була зафіксована і в обжинковій пісні: «Ой на тобі, бородонько, хліба й солі, / Оставайся, бородонько, сама в полі» [148]. У цьому селі заломлювали «бороду» донизу в тому випадку, якщо колосся було довгим. Як правило, «бороду» «вбирали у квіти». Окрім хліба, солі, залишали й огірок з нового врожаю. Примовляли: «Дякуєм Богу за допомогу!» [148]. У с.Весняне також Корецького р-ну інформаторами наголошується на обов'язковому виконанні обрядової жмені жита, залишанні в середині жита «цілушки» («скибки», «лобочка») хліба й солі [125], [126]. Постійним атрибутом «бороди» в даному селі є й червона стрічка [125]. У с.Невірків Корецького р-ну верх «бороди» (колосся) зрізали, щоб посвятити та зберегти для озимого посіву [237], [238].

У с.Орв'яниця Дубровицького р-ну всередину «бороди», окрім шматка хліба з сіллю, клали мед, огірок, м'ясо тощо [35, 57]. Шматочок хліба, склянку меду залишали для «бороди» у с.Сварицевичі [61, 119]. Спеціально звертались до зустрічних (найчастіше пастухів) з проханням: «Бороду [їжу. — Т.П.] нашу заберіте» [35, 57].

Подібні звичаї були зафіксовані нами і в селах сусіднього Зарічненського р-ну. Тут також робили «бороду» та залишали на полі окрасць хліба, сіль, огірок, млинець, співаючи: «От тобі, борода, хліб, сіль і вода!» У с.Борове обжинковий обряд відомий під назвою «бороду заплескати». За спогадами його мешканців: «Покіну тільки пар колосків (батько, мати, я), огребую, окопуваю, обчищу жовтим піском, ягодьмі — горобиною, калиною перев'яжу, свяченою водою поллю й кажу: «Дай, Боже, ще на той год дождати!» [110]. Покинуті біля «бороди» обрядові страви, так само як і червону нитку з колосків, забірали пастухи. Щоб рука не боліла, ниткою з «бороди» обв'язували руку (згадаймо аналогічні звичаї під час зажинок) [262].

Згідно записів В. Мошкова, дожинкова «борода» побутувала в с.Великі Цепцевичі Володимирецького р-ну [70]. За місцевим звичаєм, місце для неї обиралось у центрі поля. Жмут хлібних колосків зв'язували червоною стрічкою, колосся ж згодом зрізали. Цікаво, що в с.Красносілля того ж Володимирецького р-ну місцева назва обжинкового атрибуту — «коза» (подібна назва відома і в Радивилівському р-ні, де побутує вислів «виганяти козу»; частково — у Зарічненському р-ні; у росіян Рязанської губ.; поляків і чехів) [13, 225], [264]. За спостереженнями К. Кутельмаха, спосіб в'язання «бороди» є значно простішим, ніж в'язання волинської «кози». Відповідно й обряди, що відбувалися біля них, були відмінними: якщо біля «бороди» годилося покачатись, то між двома пучками «кози» слід було пролізти [39, 239]. Для виготовлення «кози» у с.Красносілля обирали найкращий кружок незжатого жита, виконували між його стеблинами зілля, частину колосків зрізали, беручи до оселі, а іншу — обминали, висіваючи під «козою». «Козу» «вбирали у квіти», а зрізані колоски, які освячували на Спаса, перев'язували червоною стрічкою чи ниткою. Окрасць хліба з сіллю разом з «козою» залишались у полі [202].

Після закінчення ритуального оздоблення «дедової бороди», як називали завите колосся в с.Буда, жінці сідали на землю, щоб повернути витрачену під час жнив силу: «Дякую Богу за допомогу, що Господь помог нам! Шоб всі за год дождалі обжинкі робіть!» [120]. Ритуальне сидіння на землі під час обжинок «щоб силу Бог вернув» відбувалось і в с.Рокитне [281]. У с.Красносілля Володимирецького р-ну (як і в с.Буда Рокитнівського р-ну), подібну обрядодію виконували й під час «засаджування» та копання картоплі: «То сядали ж на землю, як дожнуть жито; сядали і як картоплю докопаєм. То ше як копаєм, от докопали поле — і покотилися по землі» [202]. З метою повернути витрачену людську силу та забезпечити майбутній урожай, качалися по полю під час обжинок в сс. Дроздинь, Біловіж Рокитнівського р-ну. Його пояснення: «казалі, шо силу дає нивка» [158], [99]. Подібні дії з відповідними примовками виконували і в с.Мульчиці Володимирецького р-ну та сс.Вичівка, Перекалля Зарічненського р-ну: «Роди, Боже, щоб так качалося жито, як ми качаємося», «Зароди, Боже, на той год лучче» [35, 58], [266]. Згідно з дослідженням Г. Виноградської, на Житомирському та Чернігівському Поліссі, де, як і на Рівненському Поліссі, побутувала «борода» з однієї жмені колосків, щоб повернути витрачену під час жнив силу, качатись господиня мала за сходом сонця [13, 228].

Місцеве пояснення обряду «бороди» з відповідними ритуальними діями та фольклорними примовками: «в честь того (знак того), що кончив жнива», «щоб родило», «щоб Господь спасав, щоб Господь родив» [13, 228].

Окрім «бороди», свято завершення жнив органічно поєднане і з іншими обжинковими атрибутами — вінком, снопом, «квіткою».

За радянських часів приватна власність на землю зникла, як наслідок, аграрні народні звичаї трансформувалися, частина жнивварської атрибутики втратила сенс. Сумна доля спіткала й обжинковий звичай завивання «бороди», адже нові економічні умови сільського господарювання вимагали уславлення колгоспної системи, а нескошені колоски вважалися зайвим пережитком минулого. За відомостями інформаторів з Корецького р-ну, у більшості сіл перестали лишати «бороду», як «прийшли колгоспи» та «стали комбайни» [204], [323]. Найпоширенішим атрибутом завершення свята врожаю за радянських часів став житній вінок, яким вшановували бригадира. Зокрема, у сс.Біловіж, Дроздинь Рокитнівського р-ну пам'ятають про традицію виготовлення з останніх колосків жита вінка, яким на полі урочисто «пудв'язвали» бригадира [100], [158].

«Вінок» з останніх колосків збіжжя надягали старшому господарю на шию в сс.Березове, Кисоричі, Купель, Томашгород Рокитнівського та Сварицевичі Дубровицького р-нів [90], [193], [206], [313], [35, 57]. У с.Весняне Корецького р-ну виплетений з колосся «вінок» жінці урочисто приносили до господаря, щоб накласти йому на голову [126]. Подібна традиція побутувала і в с.Невірків того ж району: за Польщі оздоблений квітами житній вінок жінці дарували господарю, за радянських часів — «накладали на голову» голові колгоспу [237], [238]. «Наймає штук десять людей, і вже сплетуть, як дожинають уже жито, ...венка і несуть до хазяїна» [99]. Обряд бере витоки із колективних толок, коли на «обжинки» величався власник поля, на якому проходили жнива. Обряд супроводжувала пісня «Ой засвети, місяцу, із рога, / Щоб нам була відная

дорога. / Щоб нам з цієї дороженьки не зблудити, / Щоб нашого веночка не згубити...» [237], [238]. Нести такий вінок господарю мала найвродливіша та найпрацьовитіша дівчина. В обжинковій пісні співалося: «До межі, женчикі, до межі, / Покотились серпикі, як ножі. / Не так серпи, не так серпи, як жинці, / Й а наша дівочка й у венци» [149]. До панського маєтку вона йшла в оточенні інших жниць.

У с.Городок Рівненського р-ну обжинковим вінком увінчували барона, за що він тричі вклонявся женцям, платив викуп за вінок, а також давав гроші за виснажливу працю в полі. Обряд супроводжувався піснею: «Очини же, бариню, окенце — / Несемо віночок як сонце. / Ой очинить, наш бариню, три брами — / Несемо до вас віночка з перлами. / Ой не так з перлами, як з жита, / Бо дівоньці головонька укрита» [65, 50]. На всіх, хто брав участь у толоці, очікувало частування: «...Не лякайся господарю, не лякайся, / Да женчикам горілочки постарайся. / А две бочки горелочки, третюю — вина, / Шоб частувати женчиков за жнива» [126].

Серед фондкових матеріалів Рівненського обласного краєзнавчого музею зберігаються фотографії стилізованих «обжинок», що проводилися місцевою «Просвітою» у с.Дядьковичі Рівненського р-ну в 1937р. [76], [77], [78], [79], [80], [81]. За спогадами учасниці цього обряду А. Степанюк, після церковного богослужіння святкова процесія рушала до клубу. Спереду по двоє йшли чотири дівчинки, які несли в руках два великі та два менші обжинкові «вінки». Вони були виплетені з житнього колосся, прибрані волошками, м'ятою, айстрами, жоржинами. За дівчатами з вінками рухалися дівчата з серпами, граблями; хлопці з косами. Далі — священик і півчі, за ними по четверо в ряд на конях їхали молоді чоловіки, за якими рухалася сільськогосподарська техніка (косарка, жнивварка, грабарка), а головне, — підвода з копою снопів (60 снопів). На снопах, співаючи обжинкових пісень, сиділи дівчата. Урочиста процесія зупинялась у центрі села, де біля клубу на женців очікували чотири найстаріші діди. Дівчатка вручали старожилам дожинкові «вінки», а натомість отримували цукерки та поцілунки.

Як свідчать мешканці сс. Біловіж, Масевичі, Сновидовичі, Старе Село Рокитнівського р-ну, у давнину окремі обжинкові «вінки» сплітали на кожній селянській межі: «Сплелі з колосков веночок, да принесе, да колісь свечичка там киле стола, киле образів того затикана, то принесе того віночка і на той колочок повесить» [99], [298], [228]. Такий обжинковий «вінок» відомий і в с.Голицівка Корецького р-ну [149]. Характерно, що обряди з обжинковими вінками побутували і в білорусів, тоді як у росіян вони не відомі.

М. Якуб, І. Коптюх, П. Степанюк, К. Буловський з обжинковими вінками в с.Дядьковичі Рівненського р-ну. 1937 р. РОКМ.

На «обжинках», як і на «зажинках», особлива увага приділялась обрядовому снопу. З магією родючості й здоров'я був пов'язаний звичай сидіти на останньому снопі. Він був зафіксований нами в с. Поліське Березнівського р-ну: «Ну, сьо остатнього снопа зв'язав да й сів на йому, да й сидів, тре було посидіти на снопу» [275]. Ритуал вшанування останнього снопа побутував і в Старому Селі, Дроздині Рокитнівського р-ну, де в обжинкову копу вкладався житній вінок із польових квітів [301], [157]. У сс. Сенчиці, Перекалля Зарічненського р-ну на полі відбувався ритуальний танець зі снопом [291], [266].

Колосся з останнього дожинкового снопа наділялося позитивною магічною силою в с. Гориньград Перший Рівненського р-ну. З нього робили перевесло, яким підв'язували господаря [151]. Порівняймо зажинковий обряд, що відбу-

Обжинки в с. Дядьковичі Рівненського р-ну.
1937 р. РОКМ.

вався із першим житнім перевеслом у с. Бродниця Зарічненського р-ну: зайшовши в хату, господар знімав з себе перевесло та обв'язував ним хлібну діжу, «щоб хліб вдавався» [35, 57]. Натомість у с. Дроздинь Рокитнівського р-ну кожна жниця перев'язувала себе хмелем [157].

Магічну силу родючості мало й останнє зерно з поля. У багатьох українських селах зібраний на обжинки останній сніп або ж окремі колоски з нього

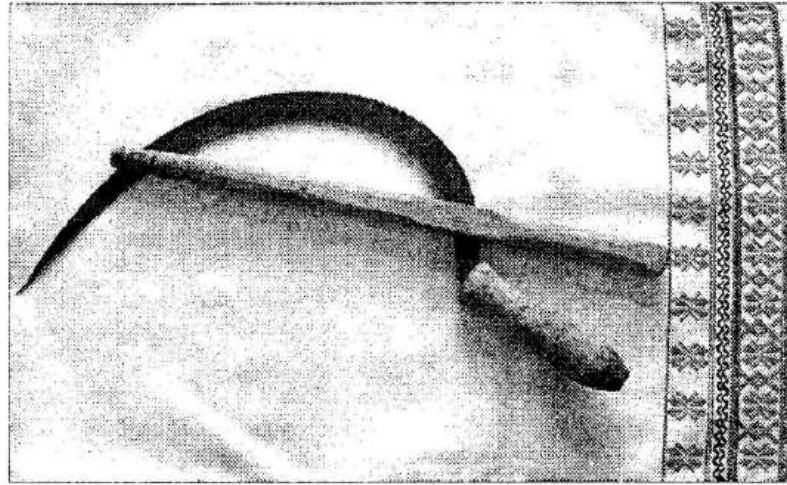
(«бороду») зберігали на покуті, згодом їх освячували в церкві на свято Спаса [158], [114], [323]. Пізніше озиме жито та пшеницю засівали зерном із посвячених обжинкових колосків [86], [70], [322]. У с. Дорогобуж Гоцанського р-ну під час озимого сіву пшениці, її скородження, обжинковий «вінок» з колосків трьох останніх снопів встромляли в землю. Звичай супроводжувало замовляння: «Роди, Боже, на всякого долю!» Такий «вінок» відомий і в с. Пашуки того ж р-ну: «От я тоже беру пшеницю («квітку» таку зроблю), кружка квітки посвячу на Спаса, і як вже сіяти пшеницю, то беруть того «вінка» да і обсыпають кругом». Пояснення обрядодії із «вінком»: щоб «не падав грім та не вилягало зерно» [263]. Дожинковий «вінок» у вигляді зв'язаного букета з останнього снопа зафіксований нами в с. Гориньград Рівненського р-ну [151]. Як і в попередньому селі, тут посвячений «вінок» брали з собою під час засіву поля: «ставили, як уже посіяли, заскородили, колоски зверху, а теє — загрибали в землю». Місцеве пояснення звичаю: «шоб родило» [151].

Підсумовуючи, зазначимо наступне: структура жнивварського обрядового комплексу з «зажинками» та «обжинками» відповідає символічній схемі «зустріч» — «проводи», коли живі зверталися по допомогу до світу предків, залишаючи для них їхню долю врожаю та ритуальну трапезу. Рештки обрядової трапези — на «зажинках» — хліб, а на «обжинках» — окраєць хліба — ос-

новна форма спілкування між двома світами під час жнив. Перші або останні жнивні колоски (сніп), що заносили до хати, — це залишена для предків частка, яка буде присутня в хаті під час всієї різдвяно-новорічної обрядовості.

Як переломний момент, час взаємопроникнення двох світів використовувалися «зажинки» у с.Мульчиці Володимирецького р-ну. Перед початком жнив тут зверталися по допомогу до померлих родичів: «Господи, поможи! Да ви, вмерлі, не лежіте да прийдіте, допоможіте!» [35, 57]. Не випадково в цей відповідальний для всієї сільської громади час збору врожаю з особливою увагою спостерігали

*Серп із цуркою. I пол. XX ст. РОКМ.
Фото Т. П. Пархоменко, 2006 р.*

за прикметами, адже жнива — час незримої присутності всього роду. Зокрема, у сс.Вежиця, Біловіж, Дроздинь, Старе Село Рокитнівського р-ну на обжинки ворожили із серпом [121], [99], [157], [306]. Жниця брала серп за гострий кінець («кунчик»), три рази крутила його навколо голови та з примовкою «Суді, Боже, на літо дождаті да ше жаті!» — кидала через голову. За прикметами, що побутували в с.Біловіж, якщо «серп заткнетца, каже, ще буду жаті, а як падає боком, то, каже, вже умру» [99]. Подібні народні уявлення були притаманні й мешканцям с.Дроздинь: «Як упаде серп, так як жать (як жнеш), то будеш жать, а єслі перевернеца носком (вроді тебе завернит), кажут, шо ни дождеш, ни будеш жат» [157]. З метою повернути витрачену під час жнив силу та забезпечити себе здоров'ям на наступні жнива, кидали серп в землю жєнці с.Перекалля Зарічненського р-ну. Ці дії супроводжувало відповідне замовляння: «Бежи, серпику, по полю! Верни силку за мною!», або «Серпику, скачи по полю, збирай силку за мною! Збирай силку на другу нивку!» [267], [264].

Така народна символіка є досить поширеною, адже в народних уявленнях жито, житнє поле асоціюється із життям, здоров'ям людини. Не випадково в період жнив особливо остерігалися знайти в полі «завитку» («закрутку»), що, за народними уявленнями, були «пороблені відьмами й відьмаками» [126]. Типовий народний переказ про «завитку» був записаний нами в с.Бережниця Дубровицького р-ну: «Мій дід, материн батько, умер від завивки. Мати моя говорила, шо там стояла, де та завивка, а він (батько) каже: «Тікай дитя, я вижду, то якась хазяйка хотіла спору собі» [89]. При виявленні «завитки», як правило, зверталися до знахарів, які вміли їх змовляти та безпечно знищувати, адже за народними уявленнями, випадково вижата завитка могла стати причиною важкого захворювання. У багатьох селах, як у с.Гориньград Рівненського р-ну, у випадку знаходження подібної «завитки» під час жнив, її не вижинали і не прибирали, тільки згодом, під час переорювання землі, спалювали [151].

*Спас Нерукотворний (фрагмент ікони).
Кін. XVI ст., РОКМ.*

Спас

СВЯТО СПАСА відзначається два рази на рік. Перший Спас (братів Макавеїв) святкують 14 серпня за новим стилем, Другий (Преображення Господнє) — 19 серпня. За

місцевим звичаєм, у ці дні бортники підрізають стільники у «вуллях».

Досвідчені бортники знають, наскільки важливо правильно розрахувати кількість стільників — адже бджолам потрібно харчуватись усю зиму. Ще на поч. ХХ ст. від вулика-колодки за сезон бортники отримували два «лазбені» меду (до 50 кг), сьогодні ж — тільки 20-25 кг.

У давнину всіх присутніх вони пригощали медом, примовляючи: «На улазе і мед їдять» [24, 112]. На Рівненському Поліссі (с.Борове Рокитнівського р-ну), частуючи медом, говорять: «На, запітай меду!» («запітай» — спробуй, скуштуй) [117]. За народними уявленнями, зафіксованими нами на Рівненщині (с.Нетреба Рокитнівського р-ну), коли бджола живе — вона працює, ніколи ні в кого нічого не позичаючи. І через те, що бджола не позичає, вона і вмирає — адже їй ніхто нічого не дає: «От так є такий закон: якщо мед є — давать. Хай люди їдять, щоб були знов пчоли!» [244].

Подібні уявлення характерні й для мешканців Київського Полісся: «Серед старих дідів зберігся звичай, коли бере мед, і як хто є близько, то кличе й роздає мед. Цього звичаю всі додержувались, скільки не буде людей, всім повинен дати, буває, що додому мало що принесе. Коли побачуть, що пішов дід по мед, то діти-пастухи, бувало, так і снують, щоб їх побачив та меду дав» [67, 1]. Аналогічний звичай під назвою «бонда» залишився й на Білоруському Поліссі, де його суворо дотримуються, вірячи: «...хто не дасть «бонди», той не буде більше ніколи мати цього продукту» [67, 1]. Ймовірно, описана «бонда» є пережитком часів первісного суспільства, коли всі члени громади мали рівне право на користування медом диких бджіл.

На свято Першого Спаса (Маковія) традиційно святити не лише мед, але й мак: саме з них готували обрядову страву — «шуляки» — коржі з пшеничного борошна, политі густою ситою з нового меду та посипані розтертим маком [57, 225]. Донині в усіх регіонах України зберігся звичай святити у цей день невеликі букети квітів та особливий мак-самосій, «видюк», котрий, як вважається, особливо допомагає від нечистої сили та посухи [152].

Найчастіше мед святити на Другого Спаса (Преображення Господнє). З

архівних матеріалів дізнаємося: «...беруть меду в стакан, в чашку або миску й зміст з яблуками несуть до церкви святити. Посвятивши, приносять додому й їдять» [69, 2-3]. Згадується свято Спаса і в записках П. Чубинського: «Цього дня святять в церкві яблука, груші... а також нові підрізані соти «сцілники» [57, 225].

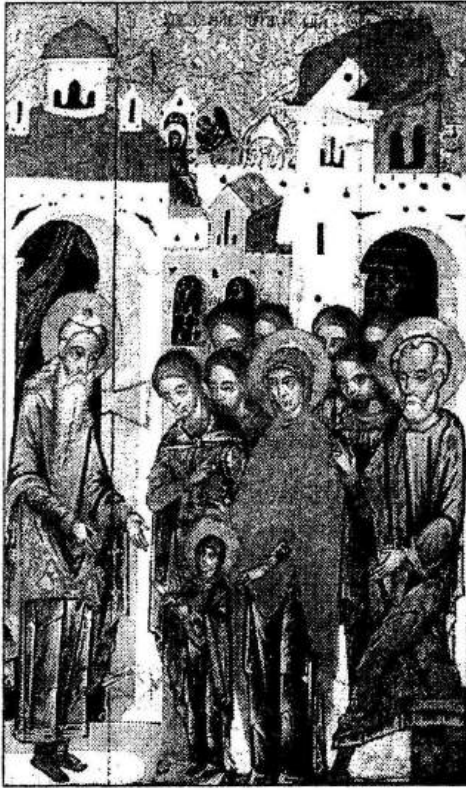
Суворої заборони їсти яблука та груші до Другого Спаса дотримувалися жінки, що втратили дітей (нерідко такого табу притримуються й в наш час). Адже, за народними повір'ями, померлі діти, чії батьки спробують яблуко до Спаса, не отримають його в цей день на небі [298]. Типовий переказ побутує у сс. Сновидовичі, Дроздинь Рокитнівського р-ну Рівненської обл.: «Як із'їсть мати яблуко, то вже на Спаса тому дитяти не попадає яблуко, вже на ту матер каже: «Свиня твоє яблуко з'їла» [297]; «От в мене була колісь мама ще, померла в її дівчинка, а вона до Спаса взяла да їла, взяла грушу і откусила хвостіка. А потом згадала, шо не можна їсти до Спаса груш. Лягла спать — їй сниця: каже, заходіть у таке, каже, зданіє веліке, таке большоє зданіє, і стоять у цьом зданії столікі, а кругом століков сядят дєткі маліє, і перед кождим дитятком тарєлочка стоїть, а на ту тарєлочку іде дід такий старєнькій і кладе грушку і яблуко. Потом подходіть знов вже до дитятка да каже: «На!» Кладе яблуко, потом грушку, а грушка — без хвостіка, а вон каже: «На! Тобі грушка без хвостіка, то свиня откусіла!» [157].

*Посвячення яблук на Спаса,
с.Сварицевичі Дубровицького р-ну.
Фото О. А. Нагорнюка, 2005 р.*

За традицією на Спаса святять й помічне зілля: «серпорез», «налісник», «мучельнік», безсмертник, м'яту та ін. Згідно з нашими експедиційними матеріалами, у селах Рівненського та Київського Полісся мед, яблука, груші, жито, пшеницю переважно святити на Другого Спаса. Матеріали з фондів РОКМ засвідчують: «пчелярській» цех містечка Степань належав саме до Преображенського приходу, у якому храмовим святом був Другий Спас [73, 755]. Все, що освячували на Спаса в церкві, було дарами нового врожаю: як мед, так і колоски збіжжя, зрізані на обжинках. Згодом посвячене зерно використовували при першому засіві поля (звичай, який побутує на селі досі) [207].

З приходом Спаса на селі закінчуються основні роботи зі збору зернових у полі та починається підготовка до осінніх холодів: «Прийшов Спас — готуй рукавиці про запас».

Ікона «Введення до храму».
XVII ст., ХХМ.

Введення

ВВЕДЕННЯ У ХРАМ ПРЕСВЯТОЇ БОГОРОДИЦІ (Введення, «Ввидиннє») відзначається 4 грудня. Це свято, яким розпочинається зимовий цикл обрядовості, не випадково побутує приказка: «Введення прийде — свят наведе». У народному календарі Введення є одним із найбільших дванадцяти річних свят, перші згадки про яке датуються IV ст. [34, 40].

Проведене обстеження сіл Зарічненського, Дубровицького р-нів Рівненської обл., як і сіл Чорнобильського, Поліського р-нів Київської обл., дозволяє стверджувати, що звичай свята Введення перегукуються із звичаями різдвяно-новорічної обрядовості. Зокрема, поширеними є народні перекази, згідно з якими на Введення Бог відпускає праведні душі відвідати землю [19, 174]. Як і на Різдво та Новий рік, цього дня спостерігали за першим відвідувачем хати, адже, за народними уявленнями, від його статі, здоров'я залежало майбутнє щастя родини. Уважними були й до погоди, з якою пов'язували врожай у новому році: «Скільки на Введення води, стільки на Юрія трави» [210]. У с.Сварицевичі Дубровицького та сс.Кухче, Борове Зарічненського р-нів від Введення починали співати перші колядки [18, 61], [210], [110]. Локальною особливістю святкування свята в с.Сварицевичі Дубровицького р-ну був ритуал виготовлення обрядового снопа та обереговий обхід з ним подвір'я. Пізніше господар ставив сніп на покуть, де він і перебував включно до Щедрого вечора [18, 61].

Головною стравою вечері на свято Введення була кутя з ячменю та квасолі. За традицією кутю їли по три ложки, решту віддавали курам та худобі [18, 61]. Ще донедавна в селах Чорнобильського та Поліського р-нів Київської обл. на Введення варили «гулаки» (вареники, пиріжки) з сиром, маком, грушами, яблуками, лущинням картоплі, борошном, конопляним насінням [133], [218]. У с.Красне Чорнобильського р-ну з «гулаками» пов'язували здоров'я худоби, тому обрядову страву відносили до хліва: «Дак ото ж напечом гулочков, щоб були телятка гладенькіє, як гулачок, гарненькі, кругленькіі, і ото ж тимі гулачками в Введеніє давали уже ж теляткам, як є, а як не — до коровці, поросятку давали і самі єлі, і діткам, щоб повненькіє, гарненькіє були» [214]. Магічні обря-

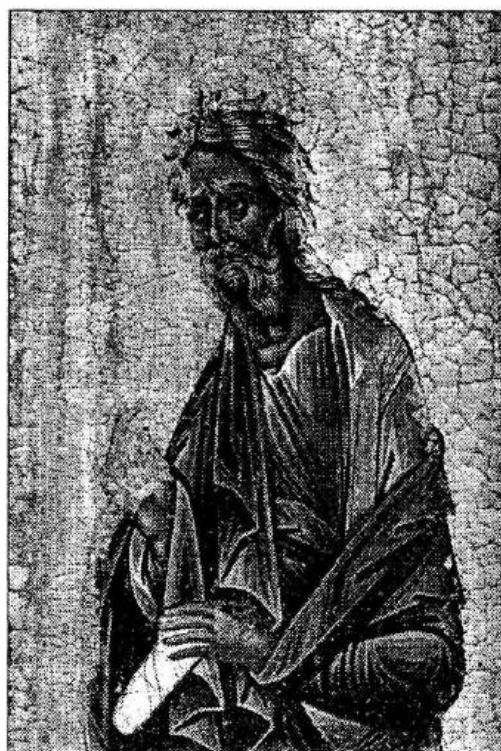
ди, які виконували цього дня з худобою, були зафіксовані і в матеріалах П. Чубинського та М. Грушевського: якщо корова була неспокійною, біла ногами, їй випікали хліб з лікувальною начинкою; щоб давала багато молока — обсипали й мастили маслом; давала густу сметану — варили такий же густий кисіль [63, 65], [19, 174].

Особливу увагу на свято Введення приділяли очисним обрядам. Зокрема, ще на поч. ХХ ст. і на Київському, і на Рівненському Поліссі в цей день відбувалось освячення води [133]. У с.Сварицевичі Дубровицького р-ну ритуал водосвяття здійснювали біля місця, де зливалися до купи три струмки [18, 62]. Магічною силою наділялась і набрана до сходу сонця «непочата» вода. Набравши лише раз воду, її несли до хати мовчки, уникаючи стрічних. Введенську воду використовували в якості ліків, нею освячувались вулики, господарські будівлі, її ж застосовували під час ворожіння [15, 16].

Андрія

ДЕНЬ АПОСТОЛА АНДРІЯ ПЕРВОЗВАНОВОГО (13 грудня за новим стилем) відомий Андріївськими вечорницями. Вони відзначались особливою урочистістю та веселощами. Із принесених з собою продуктів дівчата готували обрядову вечерю: кашу, вареники, узвар, балабушки, калиту. Остання стала важливим атрибутом характерної для Андріївських вечорниць обрядової гри. На думку Л. Виноградової та С. Толстої, ареал побутування калити переважно обмежується територією Українського Полісся [12, 110]. За нашими спостереженнями, гра «Калита» зберігалася в активному побутуванні поліщуків Рівненщини майже до початку 60-х рр. ХХ ст., у той час як в інших регіонах України вона зафіксувалася виключно у спогадах людей похилого віку.

«Калита» — це пшеничний прісний корж, часто змащений медом. Кожна з дівчат повинна була взяти участь у приготуванні калити, для чого тісто місили по черзі, починаючи від найстаршої дівчини. Згідно з експедиційними записами, до коржа додавали чорниці, коноплі, вишні. Якщо дозволяли статки, то оздоблювали калиту родзинками, рідше — калиною. Калиту запікали таким чином, щоб вкусити її було важко («на сухар») [15, 28]. Подібна традиція була занотована й В. Доманицьким у Рівненському повіті наприкінці ХІХ ст. Він вка-

Апостол Андрій
(фрагмент ікони).
Кін. ХV ст., РОКМ.

зує, що калитою називали круглий сухоспечений тонкий корж [82, 87]. Посередині коржа знаходилася дірка, у яку протягали червону стрічку (або крайку) чи просто мотузку, підвішуючи калиту до сволюка хати. Щоб дістати коржа зубами, парубку необхідно було добре підстрибнути. Ускладнював завдання спосіб кріплення калити. Один кінець стрічки робили довшим і спускали донизу таким чином, щоб можна було за нього смикнути – в такому випадку калита ще вище підстрибувала вгору.

За сюжетом обрядової гри причину свого приходу на вечорниці пояснювали тим, що у вікні горіло світло. Типовим є зачин гри у с.Томашгород Рокитнівського р-ну: «Я ехав селом, бачу – светица вогонь в хаті, ну, я зайшов нагреча: бачу, шо каліту кусають, і я схотив кусать», – або: «Ми приїхали, он де горшкі возілі, да зобачили, шо ось де горить гонь, да йдем й ми сюда» [316], [315]. Під'їжджаючи до калити, продовжували: «Їду на коні, бачу калиту. Чи вкусить єї, чи ні?.. Їду, їду калити кусати...» А в цей час парубок, що тримав глечик з глиною в руках, відказував: «Як засмієшся, то буду по губах писати!» Такий варіант тексту був зафіксований у Рівненському повіті наприкінці ХІХ ст. [82, 87]. З часом текст обрядової гри міг змінюватися. Зокрема, у с.Блажове Рокитнівського р-ну Рівненської області пам'ятають такий діалог: «Куда едеш? / – У млін. / – А що визеш? / – Мєшки. / – А що у мєшку? / – Смєшкі. / – А засмієсса? / – Нє буду. / – Засмейсь! / – Нє буду!» [206]. Цікаво, що в південній частині району (с. Кисоричі) текст гри аналогічний, лише на запитання «А що визеш?» – відповідали: «Молоть!» [189]. Подібний варіант гри зафіксований нами і в с. Сніжине: «Куди ти їдеш? / – У млін. / – А що ти визеш? / – Мєх. / – А в мєху смєхи» [292]. Жартівливий характер носить діалог, записаний у сс.Сновидовичі, Борове та Глинне: «А що ви хочете? / – Вже коржа вломаті. / – А чого ваш кунь сухій? / – Нема чим годувать. / – А що ж ви такого коня вигодували?..» [297]. Або: «Да визьми засмейсь, Матвейку, – дам копєйку!.. [117] / – Нє буду! / – Ну як не будеш? Оно мєшки погубів, оньо-о колесо поламалось!» [142]. Коли хлопець зумів вкусити коржа, не засміявшись, його запитували: «Як ви хочете змолоть свой овес чи жито: на крупно чи м'яко?» Як відповідали «на крупно» – відрізали більший шматок коржа, якщо «на м'яко» – невеликий [297]. Польові записи засвідчують, що «кусання» калити пам'ятають у сс. Познань [274], [270], [273], Біловіж [99], Дроздинь [152], Залав'я [167], Мушні [233], Борове [114], Масевичі [228]. У двох останніх селах зауважують, що коржа «їхали» тільки хлопці, тоді як у попередніх – і хлопці, і дівчата. Як важливий атрибут гри використовували кочергу та рогаці, на які сідали верхи, наче на коня. Обличчя неуважних мастили сажею.

Пекли калиту не тільки в Рокитнівському, але й у сусідньому Березнівському р-ні. Зокрема, обряд «кусання» калити пам'ятають у с. Вітковичі [128], [130], [132]. За свідченням його мешканців, того, хто засміявся, «пісали» глиною: «Єду, єду на лопате калиту кусати! / – Хто засмієцца, то буду по губах писати! [130]. Аналогічний текст побутував і в с. Білка: «Їду, їду по лопати калити кусати!» [96].

У с. Балашівка пам'ятають про зв'язок калити з віщуванням майбутньої долі. Вдале «кусання» коржа вказувало на щастя «вершника» [87]. «Їдучи» до кор-

жа, примовляли: «Ти, лейбо вусатий, їду коржа кусати!». Якщо «вершник» зумів не засміятись, то йому вдавалось і вкусити коржа, а якщо все ж таки посміхнувся, то його обличчя вимащували глиною. Також глиною мастили обличчя і в с. Поліське [275], [276]. Часом дівчина, яка бажала побачити віщий сон, перший шматочок коржа ховала під голову, сподіваючись: побачить у ві сні хлопця — вийде за нього заміж [193].

Ще один район, у якому вдалося записати ритуальний діалог «кусання» калити — Кореччина: «Їду, їду калату кусати! / — Я буду по лиці писати! / — Я вкушу! / — А я впишу!» [148], [238], [237], [125]. Варіант примовки в с. Велика Клецька: «Діду! Їду калити кусати! / — А я буду по губах писати!» [123]. Діалог у с. Щекичин: «Їду, їду, калити кусати! / — А я буду по губах писати! / — А я вкушу! / — А я впишу! / — А я вкушу! / — А я впишу!» [322]. Подібні обрядодії відбувались у Здолбунівському, Гощанському, Рівненському р-нах [109], [155], [156], [152], [311].

Проте зовсім інші традиції побутують у Володимирецькому р-ні Рівненської області. На підставі власних записів можемо відзначити, що «кусання» калити не відоме в с. Красносілля [201], [202] та в с. Зелене [176]. Не зафіксований нами цей звичай і в с. Бережниця [89] та в с. Кураш Дубровицького р-ну [209].

Відомості щодо учасників Андріївської гри суперечливі. В одних селах задіяний кожний, хто прийшов на вечорниці — як хлопці, так і дівчата; в інших — тільки хлопці. Не існує спільної традиції й щодо використання в названому регіоні «транспортної» атрибутики: рогачів — «вілошніка» [141], «ожегу» [156], [126]; кочерги — «кацюби» [99]; чеплійки — «чеплії» [125]. Спільним є зв'язок названого «транспорту» із хатнім вогнищем — піччю, пов'язаний з культом предків. Учасниками гри могли бути символічні персонажі з потойбічного світу. Підтвердженням цього зв'язку є мащення учасників гри сажею та глиною — атрибутами різдвяного рядження. За народними уявленнями, кілька разів на рік душі померлих відвідували рідні домівки. А незвичність обстановки, у якій відбувалася гра з калитою, використання під час гри транспортних засобів, обрядове споживання поминальної їжі — меду, все це ще раз підтверджує особливу вагомість Андріївських вечорниць у річному циклі українських календарних свят.

Окрема низка звичаїв була пов'язана з весільною семантикою калити. Цікаві відомості з цього приводу вміщені в матеріалах М. Пйотровського, присвячених вивченню Овруцького Полісся [14, 329]. З'ясовується, що в 50-х рр. ХІХ ст. воду для замішування обрядового тіста кожна з дівчат приносила ротом. Після того, як шматочок коржа вдавалось відкусити, його клали під подушку. Таким ворожінням намагалися дізнатися, за кого судилося вийти заміж [14, 329]. Зв'язок обрядового кусання калити з весільними мотивами засвідчують і матеріали, зібрані П. Чубинським: парубки й дівчата, котрі зуміли подолати нелегке випробовування — сміх, ті, котрим вдалося вкусити коржа, у цьому ж році мали одружитися та вийти заміж, і навпаки (с. Полонне Новоград-Волинського повіту) [57, 259]. Якщо після обрядового «кусання» частина «калети» ще залишалася, то дівчата ділили її на всіх присутніх. У кінці трапези говорили: «Калета, калета солодка була, тепер ми її з'їли, за женихом полетіли» (с. Курне, Но-

воград-Волинського повіту) [57, 259]. Польові матеріали автора фіксують традицію побутування ідентичних уявлень як на території Рівненського, так і Київського Полісся [86], [164].

На думку дослідника М. Сумцова, обряд «калети» в своїй основі має ідею жертвоприношення сонцю. Звичай «кусання» калити випадково потрапив на Андріївські вечорниці. Її справжнє місце — на різдвяних святах. На користь останнього свідчить сама назва коржа — «калета», видозмінене «каледа», або «коляда». Вчений зауважує, що подібна гра відома в різдвяній обрядовості литовців [51, 190-191].

Окрім коржа, як вже відзначалося вище, на Андрія готували кашу. Згідно з експедиційними записами, зробленими нами в с. Кисоричі Рокитнівського р-ну, із кашею виходили на двір гукати долю: «Доля, доля, іди каші їсти!» [189]. Аналогічне ворожіння проходило в с. Сніживе того ж самого району: кожна з дівчат по черзі брала приготовлений горщик з кашею та виходила на поріг хати. Тричі гукала: «Доля, доля, ходи каші їсти!» Тоді прислухалася, з якого боку

озветься півень чи собака, або хтось заговорить [292]. Гукання долі, але вже без обрядової страви, відбувалось і в с. Спасів Здолбунівського р-ну та в селах Голичівка й Велика Клецька Корецького р-ну: «Доле, гу!» [300], [150], [123].

Андріївські вечорниці неможливо уявити без жартів, сміху й, зокрема, приготування вареників з особливою архаїчною начинкою — сухим борошном, клоччям, коноплями, вугликами [263], [151], [154], [109]. Щасливим вважався парубок, якому попадався вареник з копійкою [292]. Проте найпоширенішим залишається

Учасниці фольклорного ансамблю «Джерело» РДГУ (керівник – Р. Цапун).
Фото Д. Дмитрієва, 2005 р.

ся андріївське ворожіння із пампушками-«балабушками», скуштувати які мав спеціально приведений собака [86], [123]. Назва балабушка («балабуха») пояснюється тим, що варили її із темного гречаного борошна [191]. Воду з річки чи криниці для замішування тіста кожна дівчина приносила особливим способом — у роті [87], [89]. Дівчина, балабушку якої собака з'їдав першою, мала першою з присутніх вийти заміж [148].

В окремих селах Рівненського Полісся записаний чи не найцікавіший різновид дівочого ворожіння — «посів» коноплі або льону, відомий також і на території Білоруського Полісся. Виходячи на двір, часом в одній сорочці, дівчина потайки «висівала» насіння коноплі під колодязем, на смітнику або біля воріт, виконуючи низку магичних дій [158], [99], [86]. Зігнувшись, дівчина боронувала розкидане насіння чоловічими штанами або ж подолом власної сорочки чи фартуха, а в с. Біловіж — кочергою, яку попередньо використовували під час кусання калити [99]. Її дії супроводжувалися примовкою: «Андрію! Я тобі ко-

нопелькі сію, дай мені знати, з ким мне в парі статі!»; «Андрію, Андрію! Я конопельки посию, фартушком заволочу, бо я замуж хочу! Агув!»; «Гандрею, Гандрею! Я по тебе коноплі сею! Гандрею, гух! Да я замуж пойду?»; «Андрею, Андрею! Коноплі посею, фартушком заволочу, бо я замуж хочу!»; «Святий отче Андрію! Я для тебе коноплі сію і ще хочу знати, з ким буду збирати!»; «Гандрею, Гандрею! Я на тебе коноплі сею, а ти, Доля, гу!», «Андрею! Я на тебе коноплі сію! Ходи вечерять!»; «Гандрею, Гандрею! Я по тебе коноплі сею!» [303], [86], [228], [87], [209], [148], [322], [114]. Найповніший варіант такого ворожіння записаний нами в с.Дермань Здолбунівського р-ну, де дівчина частину конопель клала під подушку в надії побачити віщий сон [154], [158]. Його народне пояснення: «Як який хлопець присніца, ше вун витягає з цього насіннячка, то-то замуж ти пуйдеш» [86].

Ще одна група Андріївських ворожінь пов'язана із використанням воску. Зробивши з воску дві маленькі свічки, задумували на них пару — хлопця й дівчину. Запалені свічки встромляли до попередньо зроблених з воску мисочок, пускали їх на воду та спостерігали: зійдуться свічечки до купи, доки буде горіти полум'я, то з задуманої пари стане подружжя [14, 328]. Описане ворожіння відбувалося в Обухівському повіті, а в досліджуваному в даній монографії Рівненському повіті був зафіксований його більш складний варіант. Так, у 1895 р. у с.Стовпин на Андрія було заведено пекти пампушки. Вибравши з них дві, втикали в пампушки запалені свічки та пускали їх на воду. Загадували пару, якщо пампушки сходилися, — хлопець і дівчина мали бути разом. На цьому ворожіння не закінчувалося. Пампушки виймали з води та кидали собаці, щоб дізнатись, яка дівчина скоріше вийде заміж. Лише після ворожіння з пампушками на балці вішали обмазаного медом пшеничного коржа. Парубок або дівчина «під'їжджали» на коцюбі, примовляючи: «Їду, їду калети кусати! / — Як усміхнесся, то будуть по губах писати!» [82, 35]. Коли хто не втримався і засміявся, то мазали по губах квачем, вимашченим сажею (парубки — дівчат, а дівчата — парубків).

У кінці XIX ст. у с. Липки Рівненського повіту на Андрія ворожили також на воску, щоб дізнатися професію чоловіка, за якого дівчині судилося вийти заміж. Дівчата лили растоплений віск на воду та тлумачили одержані фігурки: кораблик — за матроса, піт — за коваля, худоба — за хлібороба [82, 25]. Інший різновид цього ворожіння зафіксований нами в с.Щекичин Корецького р-ну: «Сьо ідут до речкі да саджає руку, да шось то витягне: як витягне трапку — то буде чоловік портний, як витягне ломаку — то буде столяр, як витягне землі — то буде землероб» [322].

На майбутнє заміжжя дівчата ворожили, застосовуючи елемент одягу заміжньої жінки, — хустки, що підкидали в ситі. Вважалось, чия хустка першою випаде із сита, та дівчина першою вийде заміж [209]. Взуття, особливо чоботи, є атрибутом не лише весільних, але й андріївських обрядодій. Дівчата традиційно перекидають їх через хату в сс.Дермань та Спасів Здолбунівського р-ну, а також у с.Кисоричі Рокитнівського р-ну [154], [299], [189].

У с.Дорогобуж Гоцанського р-ну на свято Андрія дівчата відламували гілку дерева, щоб посадити у викраденому з парубочої хати горщику [156]. Посад-

жену таким чином у землю вербову гілку ховали під стіл. Упродовж кількох тижнів дівчина ставала навколішки й поливала гілку, приносячи воду ротом. Якщо гілка випускала листочки до Вілії, то дівчина мала того ж року вийти заміж.

У більшості сіл відомим залишається звичай набирати оберемок дров та, занісши до хати, рахувати, чи парне число, а також обіймати штахети [189], [96].

Вважається, що традиція дівочих ворожінь на заміжжя в день апостола Андрія Первозваного значною мірою запозичена православними країнами від протестантів та католиків, адже в Західній Європі цей день є першим днем різдвяного посту, коли в церквах виголошуються імена всіх народжених, померлих і повінчаних за минулий церковний рік. Таким чином, святий Андрій став покровителем любові та шлюбу й на українських землях. З іншого боку, масовість молодіжної гри «кусання» калити, її солярна символіка, землеробський характер ворожінь, ритуальні бешкетування Андрієвого дня засвідчують автохтонність архаїчних дохристиянських обрядів.

Зазначимо, що сучасна обрядовість свята є значно спрощеною та збідненою. Переважно вона побутує у формі ворожінь з варениками, балабушками, дровами, взуттям, деревцем, а також воском; інші види ворожінь є забутими. Обрядова гра «Калита» відтворюється тільки фольклорними колективами.

Ікона «Свята Варвара».
Поч. XIX ст., РОКМ.

Варвари

СВЯТО ВЕЛИКОМУЧЕНИЦІ ВАРВАРИ відзначається 17 грудня. За народним календарем воно вважається жіночим. У цей день заборонялося білити та прати.

У с.Сенчиці Зарічненського р-ну святій Варварі виконувалась окрема колядка з народною символікою небесних світил: «Святая Варвара церкву збудувала. / Ой радуйся, небо, земля, веселися — / Христос народився.* / Церкву будувала із трьома верхами, / Із трьома верхами, із трьома вікнами.

/ А в перше віконце світить ясне сонце, / А в друге віконце світить ясний місяць, / А в третє віконце світять ясні зорі» [290].

Традиційними стравами свята, як і наступних — Сави та Миколи, були кутя та узвар [15, 34]. На Рівненщині обов'язковою обрядовою стравою цього дня і

сьогодні залишаються вареники. У давнину в Рокитнівському р-ні їх робили, як правило, з чорниціями, коноплями, «товмачами» (картоплею) [316], грушами [269], бобами [122], маком [183], пшеницею [107], [297], і з неїстівною начинкою — часником [270], клоччям [315], [272]. В один вареник вкладали копійку. За місцевим повір'ям, той, хто його витягав, упродовж року буде щасливою людиною [297].

У селах Березнівського р-ну вареники робили з «бульбою», капустию, кашею. Згідно з місцевим звичаєм, у родинах пасічників с.Вітковичі кількість вареників відповідала кількості вуликів на пасіці [132]. Зауважимо, що на Білоруському Поліссі на свято Варвари існував звичай випікати з борошна голови, роги, копита, вуха тварин та годувати ними домашню худобу [8].

Інсценізація ворожіння з варениками учасницями фольклорного ансамблю «Джерело». Фото А. Бабака, 2005 р.

Маловідомим і малодослідженим є пов'язаний з цим святом звичай «ходити в цигани» [19, 173]. Він був зафіксований на території Березнівського, Рокитнівського р-нів Рівненської обл., але в даний час уже не побутує [97], [295]. За спогадами інформаторів, головних учасників обряду вирізняло вимашчене сажею обличчя. Нерідко «цигани» розмовляли між собою незрозумілою мовою: «Джа, джа, джа, джа!» [295]. У сс.Кисоричі, Сновидовичі Рокитнівського р-ну в «цигани ходили» і жінки, і чоловіки, тоді як у с.Томашгород — переважно жінки [186], [297], [316]. Вони вбиралися у, як правило, поганий одяг — довгі спідниці, великі хустки, що пов'язували через плече. Атрибутами «цигана» були крайка, батіг (аби було чим поганяти коней) [297]. У с.Познань таких подорожніх порівнювали зі старцями [270]. Зазвичай, зайшовши до хати, «цигани» просили їжу. У с.Сновидовичі вони не лише випрошували частину статку («То шо, бабо, подаруєте?»), їжу для коней («Дай коню овса!»), але й крали погано покладені речі [297], [293], [294].

Можемо узагальнити, що окремі страви, обряди свята Варвари мають спільні риси із новорічним циклом свят, зокрема перевдягання.

Календарний поворот на весну зафіксований у народній приказці: «Варвара ночі ворвала, а дня приточила» [316].

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

I. Література

1. Артюх Л. Ф. Народне харчування українців та росіян північно-східних районів України. — К.: Наукова думка, 1982. — 111 с.
2. Артюх Л. Ф. Українська народна кулінарія / Історико-етнографічне дослідження / АН УРСР. Ін-т мистецтвознавства, фольклору та етнографії ім. М.Т. Рильського. — К.: Наукова думка, 1977. — 154 с.
3. Афанасьев А. Н. Живая вода и вещее слово. — М.: Сов. Россия, 1988. — 512 с.
4. Байбурин А. К. Ритуал в традиционной культуре: Структурно-семантический анализ восточнославянских обрядов / РАН. Музей антропологии и этнографии им. Петра Великого (Кунсткамера). — СПб.: Наука, 1993. — 238 с.
5. Барташеввіч Г. А. Каляндарная абрадавая паззія Беларусау. Да праблемы міжэтнічных і міжжанровых сувязей: Дис... д-ра філал. навук / АН Беларусі, Ін-т мастацтвазнаўства, этнаграфіі і фальклору. — Мінск, 1993. — 332 л.
6. Болтарович З. Є. Народна медицина українців / ВАН УРСР. Ін-т мистецтвознавства, фольклору та етнографії ім. М.Т. Рильського. Львівське відділення. — К.: Наук. думка, 1990. — 232 с.
7. Бондаренко Г. На Великдень сонце красується // Людина і світ. — 1991. - № 4. — С.20-22.
8. Васілевич У. А. Варвара // Етнаграфія Беларусі: Энцыкл. / Беларус. Сав. Энцыкл.; Рэдкал.: І. П. Шамякін і інш. — Мн.: БелСЭ, 1989. — 575 с.
9. Вешторт Г. Ф. Названия пищи в говорах Полесья // Лексика Полесья: Материалы для полесского диалектного словаря / АН СССР, Ин-т славяноведения; Отв. ред. Н. И. Толстой. — М.: Наука, 1968. — С. 366-414.
10. Виноградова Л. Н., Гура А. В. Бдѣние // Славянские древности: этнолингвистический словарь: В 5-ти т. / Т. А. Агапкина, Л. Н. Виноградова, А. В. Гура и др.; Н. И. Толстой (отв. ред.); РАН, Ин-т славяноведения и балканистики. — М.: Международ. отношения, 1995. — Т. 1: А — Г. — С. 143-145.
11. Виноградова Л. Н. Девичьи гадания о замужестве в цикле славянской календарной обрядности (западно-восточнославянские параллели) // Славянский и балканский фольклор: обряд, текст. — М.: Наука, 1981. — С. 13-43.
12. Виноградова Л. Н., Толстая С. М. Андрей // Славянские древности: этнолингвистический словарь: В 5-ти томах / Т. А. Агапкина, Л. Н. Виноградова, А. В. Гура и др.; Н. И. Толстой (отв. ред.); РАН, Ин-т славяноведения и балканистики. — М.: Международ. отношения, 1995. — Т. 1: А — Г. — С. 109-111.
13. Виноградська Г. Жнивварський звичай «Спасова борода» на Поліссі / Древліани. Збірник статей і матеріалів з історії та культури Поліського краю. — Львів: Інститут народознавства НАН України, 1996. — С. 225-231; 228.
14. Возняк М. Народний календар із Овруччини 50 рр. ХІХ ст. в записі Михайла Пйотровського // Древліани: збірник статей і матеріалів з історії та культури Поліського краю / Міністерство України у справах захисту населення від наслідків аварії на Чорнобильській АЕС; Інститут народознавства НАН України. — Львів: Інститут народознавства НАН України, 1996. — Вип. 1. — С. 291-335.
15. Воропай О. Звичаї нашого народу. Етнографічний нарис: В 2-х т. — К.: Оберіг, 1991. — Т.1. — 455 с.
16. Гнатюк В. М. Останки передхристиянського релігійного світогляду наших предків // Українці: народні вірування, повір'я, демонологія. — 2-е вид. — К.: Либідь, 1991. — С. 383-406.
17. Голан А. Миф и символ. — М.: Русслит, 1993. — С. 32-33.
18. Грицюк В., Крупко Є. Цикл зимових календарних свят у с.Сварицевичі Дубровицького р-ну / Етнокультурна спадщина Полісся. Вип. VI. — Рівне: Перспектива, 2005. — С. 61-79.
19. Грушевський М. С. Історія української літератури: В 6-ти т. 9 кн. — К.: Либідь, 1993. — Т.1. — 392 с.
20. Гура А. В., Терновская О. А., Толстая С. М. Материалы к полесскому этнолингвистическому атласу // Полесский этнолингвистический сборник: материалы и исследования. — М.: Наука, 1983. — С. 49-152.

21. Гурков В. С., Скуратовский В. Т., Терехин С. Ф. Пчеловодство // Полесье. Матеріальна культура. / Редкол.: В. К. Бондарчик, Р. Ф. Кирчив (ответственные редакторы) и др.; АН УССР. Львовское отделение Института искусствоведения, фольклора и этнографии им. М. Т. Рильського. — К.: Наук. думка, 1988. — С. 164-173.
22. Данилюк А. Г. Українська хата. — К.: Наук. думка, 1991. — 112 с.
23. Dymnycz N. Święto «Iwana Kupajła» na Wołyniu // Rocznik Wołyński / Pod redakcją Jakóba Hoffmana. — Równe: 1934. — Т.3. — S. 435-436.
24. Зеленин Д. К. Восточнославянская этнография / Пер. с нем. К. Д. Цивиной. - М.: Наука. Главная редакция восточной литературы, 1991. — 511 с.
25. Зеленина Э. И., Седакова И. А. Бабин день // Славянские древности: этнолингвистический словарь: В 5-ти т. / Т. А. Агапкина, Л. Н. Виноградова, А. В. Гура и др.; Н. И. Толстой (отв. ред.); РАН, Ин-т славяноведения и балканистики. — М.: Международ. отношения, 1995. — Т. 1: А — Г. — С. 123-125.
26. Іларіон, митрополит. Дохристиянські вірування українського народу: Іст. реліг. моногр. — К.: АТ «Обереги», 1992. — 424 с.
27. Київське Полісся: (Етнолінгвістичне дослідження) / Авт. кол.: С. С. Березанська та ін.: АН УРСР. Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні. — К.: Наук. думка, 1989. — 268 с.
28. Килимник С. Український рік у народних звичаях в історичному освітленні: В 3 кн., 6 т. — Факс. вид. — К.: АТ «Обереги», 1994. — Кн. I, т. 1. — 148 с.
29. Килимник С. Український рік у народних звичаях в історичному освітленні: В 3 кн., 6 т. — Факс. вид. — К.: АТ «Обереги», 1994. — Кн. II, т. 4. — 340-528 с.
30. Климець Ю. Д. Купальська обрядовість на Україні. — К.: Наукова думка, 1990. — 142 с.
31. Климишин И. А. Календарь и хронология. — 3-е изд., перераб. и доп. — М.: Наука, Гл. ред. физ-мат. лит., 1990. — 480 с.
32. Ковальчук В. Ой, дай, Боже, за рік Куста діждати: кустові пісні, записані на Рівненському Поліссі Віктором Ковальчуком. — Рівне, 1995. — 58 с.
33. Kolberg O. Dzieła wszystkie. — Warszawa, 1968. — Т. 52. — 571 s.
34. Короткі відомості про свята Православної Церкви. — Українська Православна Церква — Київський патріархат. — К., 1993. — 112 с.
35. Костенко Л. Магічні методи впливу на ріст рослин у період від сівби до збирання урожаю / Наукові записки Рівненського обласного краєзнавчого музею. До 150-річчя від дня народження Д. І. Яворницького. Вип.3. — (Матеріали наукової конференції 24-25.11.2005р.). — Рівне: Волинські обереги, 2005. — С. 54-58.
36. Кравченко В. Етнографічний нарис (про Волинь) // Древляни: збірник статей і матеріалів з історії та культури Поліського краю / Міністерство України у справах захисту населення від наслідків аварії на Чорнобильській АЕС; Інститут народознавства НАН України. — Львів: Інститут народознавства НАН України, 1996. — Вип. 1. — С. 257-278.
37. Курочкін О. В. Українські новорічні традиції (проблеми реконструкції ритуалу й світогляду): Дис... д-ра іст. наук: 07.00.07 / АН України, Інст-т мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського. — К., 1994. — 432 с.
38. Кутельмах К. Аграрні мотиви в календарній обрядовості поліщуків // Полісся України: матеріали історико-етнографічного дослідження / За ред. С. Павлюка, М. Глушка. — Львів: Інститут народознавства НАН України, 1999. — Вип. 2. Овручина. 1995. — С. 191-210.
39. Кутельмах К. «Спасова борода»: магія чи реальність? Причинки до аграрних мотивів у календарних обрядах українців (за матеріалами Центрального Полісся) // Древляни: збірник статей і матеріалів з історії та культури Поліського краю. — Львів: Інститут народознавства НАН України, 1996. — Вип. 1. — С. 233-250.
40. Маркевич Н. А. Обычай, поверья, кухня и напитки малороссиян // Украинці: народні вірування, повір'я, демонологія / Упор., прим. та біогр. нариси А. П. Пономарьова, Т. В. Косміної, О. О. Боряк; Вст. ст. А. П. Пономарьова; Іл. В. І. Гордієнка. — 2-е вид. — К.: Либідь, 1991. — С. 140-141; 52-169 іл. («Пам'ятки історичної думки України»).
41. Милорадович В.П. Житье-бытье лубенского крестьянина // Украинці: народні вірування, повір'я, демонологія / Упор., прим. та біогр. нариси А. П. Пономарьова,

- Т. В. Косміної, О. О. Боряк; Вст. ст. А. П. Пономарьова; Іл. В. І. Гордієнка. — 2-е вид. — К.: Либідь, 1991. — С. 170-341.
42. Мицик В. Ясне-красне Купало. Народні традиції успадковувати й розвивати, а не перелицьовувати // Українська культура. — 1991. — № 5. — С. 18.
  43. Морозов И. А., Толстой Н. И. Бить // Славянские древности: этнолингвистический словарь в 5-ти т. — Т. 1: А-Г. — М.: Междунар. отношения, 1995. — С. 177-180.
  44. Moszyński K. Polesie Wschodnie. Materiały etnograficzne z wschodniej części b. powiatu mozyrskiego oraz z powiatu gzczyckiego. — Warszawa: Wydawnictwo Kasy im. Mianowskiego, 1927. — 328 s.
  45. Потєбня А. А. Слово и миф. — М.: Правда, 1989. — 482 с.
  46. Соколова В. К. Весенне-летние календарные обряды русских, украинцев и белоруссов. XIX - начало XX в. — М.: Наука, 1979. — 287 с.
  47. Соколова В. К. Календарные праздники и обряды // Этнография восточных славян: Очерки традиционной культуры. — М.: Наука, 1987. — С. 380-395.
  48. Сосенко К. Різдво-Коляда і Щедрий Вечір: Культуролог. оповідь. — К.: Укр. письменник, 1994. — 286 с.
  49. Станкевич М. Є. Писанкарство // Декоративно-прикладне мистецтво / Антонович Є. А., Захарчук-Чугай Р. В., Станкевич М. Є. — Львів: Світ, 1993. — С. 217-219.
  50. Страхов А. Б. Полесское буськовы лапы, галепа // Полесский этнолингвистический сборник: материалы и исследования. — М.: Наука, 1983. — С. 205-212.
  51. Сумцов Н. Ф. Символика славянских обрядов: Избранные труды / РАН, Институт этнологии и антропологии им. Н. Н. Миклухо-Маклая. — М.: «Восточная литература» РАН, 1996. — 296 с.
  52. Толстая С. М. Полесский народный календарь. Материалы к этнодиалектическому словарю: К-П // Славянский и балканский фольклор: Духовная культура Полесья на общеславянском фоне. — М.: Наука, 1986. — С. 178-241.
  53. Толстая С. М. Сретенская и четверговая свеча // Славянский и балканский фольклор: Духовная культура Полесья на общеславянском фоне. — М.: Наука, 1986. — С. 27-30.
  54. Толстой Н. И. Фрагмент славянского язычества: архаический ритуал-диалог // Славянский и балканский фольклор: Этногенет. общность и типол. параллели. Сб. ст. — М.: Наука, 1984. — С. 5-72.
  55. Топорков А. Огонь // Родина. — 1993. — № 12. — С. 67-69.
  56. Труды этнографическо-статистической экспедиции в Западно-русский край, снаряженной Императорским Русским Географическим обществом. Юго-западный отдел: Материалы и исследования, собранные П. П. Чубинским. — СПб., 1872-1878. — Т. 1-7. — Т. 1: Верования и суеверия. Загадки. — 468 с.
  57. Труды этнографическо-статистической экспедиции в Западно-русский край, снаряженной Императорским Русским Географическим обществом. Юго-западный отдел: Материалы и исследования, собранные П. П. Чубинским. — СПб., 1872-1878. — Т. 1-7. — Т. 3: Народный дневник. — 482 с.
  58. Українські приказки, прислів'я і таке інше. Уклав М. Номис. — К.: Либідь, 1993. — 768 с.
  59. Фрэзер Д. Д. Золотая ветвь: Исследование магии и религии. — М.: Политиздат, 1983. — С. 593-595, 603.
  60. Цапун Р. В. Весілля у Сварицевичах: Етнографічний опис із народних уст. — Рівне: Перспектива, 2005. — 100 с.
  61. Цапун Р. В. Давні звичаї села Сварицевичі / Дубровиці — 1000 років. Збірник матеріалів науково-краєзнавчої конференції, присвяченої 1000-річчю першої писемної згадки про м. Дубровицю, яка відбулася 16-17 вересня 2005 р. — Рівне: Перспектива, 2005. — С. 114-121.
  62. Цітавец А. В. Сёмуха. Этнографія Беларусі: Энцыкл. (Беларус. Сав. Энцыкл.; Рэд-кал.: І. П. Шамякін (гал. рэд.) і інш. — Мн.: БэлСЭ, 1989. — С. 461.
  63. Чубинский П. П. Календарь народных обычаев и обрядов. — К.: Муз. Україна, 1993. — 80 с.
  64. Шаповалова Г. Г. Егорьевский цикл весенних календарных обрядов у славянских народов и связанный с ним фольклор // Фольклор и этнография: Обряды и об-

- рядовий фольклор. [Сб. статей] / АН СССР, Ин-т этнографии им. Н. Н. Миклухо-Маклая; Отв. ред. Б. Н. Путилов. — Ленинград: Наука, 1974. — С. 125-135.
65. Шевчук С. І. Жертовність для утвердження України. — Рівне: Волинські обереги, 2002. — 100 с.
66. Шевчук С. Коляда на Волинському Поліссі: тенденційне і традиційне // Слов'янський фольклорний фестиваль «Коляда». Проблеми збереження різдвяно-новорічного фольклору: Матеріали і тези наукової конференції. — Рівне, 1995. — С. 98-99.

II. Фондові матеріали

67. ІМФЕ. Відділ рукописів: Ф. 43-5. — Спр. 166. — 93 арк.
68. ІМФЕ. Відділ рукописів: Ф. 43-6. — Спр. 223. — Арк. 3.
69. ІМФЕ. Відділ рукописів: Ф. 43-6. — Спр. 234. — 3 арк.
70. ДАРО. Ф. 366. — Оп. 1. — Спр. 76. — Арк. 7-8. Село Большие Цепцевичи. Материалы этнографические, собранные В. А. Мошковым и Л. М. Фельдманом во вторую экспедицию.
71. ДАРО. Відділ рукописів: Отчет Городецкого музея Волынской губернии Барона Ф. Р. Штейнгель. С 25 ноября 1896 г. по 25 ноября 1897 г. Варшава, 1898. — Арк. 33.
72. ДАРО. Ф. Р-660. — Оп. 2. — Спр. 3. — Арк. 5.
73. ДАРО. Відділ фондів: Полещук. Из м. Степани, Ровен. уезда, волын. губ. // Волыньские епархиальные ведомости. — 1887. — № 25. — С. 755.
74. РОКМ КН 13864 / 298 / II Ак 1956: дряпанка вапнякова, смт Степань.
75. РОКМ. КН 15519 / II Ак 2476: писанка керамічна, м.Дорогобуж.
76. РОКМ 19479 Доп.
77. РОКМ КН 21883 / III ф. 6291 іст.
78. РОКМ КН 21884 / III ф. 6292 іст.
79. РОКМ КН 21885/1 / III ф. 6293 іст.
80. РОКМ КН 21886 / III ф. 6295 іст.
81. РОКМ КН 21887/2 / III ф. 6297 іст.
82. ЦНБ. Відділ рукописів: Ф. 1. — Спр. 33496. — 107 арк.

III. Матеріали польових обстежень

83. Зап. у 1999 р. у с. Балашівка Березнівського р-ну Рівненської обл. від Деркач Ганни Панасівни, 1928 р. н.
84. Зап. у 1999 р. у с. Балашівка Березнівського р-ну Рівненської обл. від Іванчук Ольги, 1926 р.н.
85. Зап. у 1999 р. у с. Балашівка Березнівського р-ну Рівненської обл. від Прокопчук Анастасії Омелянівни, 1939 р.н.
86. Зап. у 1999 р. у с. Балашівка Березнівського р-ну Рівненської обл. від Прокопчук Євдокії Юрївни, 1934 р.н.
87. Зап. у 1999 р.н. у с. Балашівка Березнівського р-ну Рівненської обл. від Усач Марії Кононівни, 1935 р. н.
88. Зап. у 2000 р. у с. Бережниця Дубровицького р-ну Рівненської обл. від Кремезь Ніни Павлівни, 1939 р. н.
89. Зап. у 2000 р. у с. Бережниця Дубровицького р-ну Рівненської обл. від Лох Ганни Фомівни, 1932 р.н.
90. Зап. у 2006 р. у с. Березове Рокитнівського р-ну Рівненської обл. від Герасимович Уляни Пилипівни, 1926 р.н.
91. Зап. у 2006 р. у с. Березове Рокитнівського р-ну Рівненської обл. від Марковець Уляни Семенівни, 1925 р.н.
92. Зап. у 2006 р. у с. Березове Рокитнівського р-ну Рівненської обл. від Наумович Федори Яківни, 1929 р. н.
93. Зап. у 1999 р. у с. Бзів Баришівського р-ну Київської обл. від переселенця з с. Пухове Поліського р-ну Київської обл. Гуленка Віктора Пилиповича, 1044 р. н.
94. Зап. у 2003. у с. Биків Брусилівського р-ну Житомирської обл. від переселенки з с. Осика Народицького р-ну Київської обл. Романенко Надії Титівни, 1923 р.н.
95. Зап. у 1998 р. у с. Біле Володимирецького р-ну Рівненської обл. від Блищика Адама Степановича, 1961 р. н.

96. Зап. у 1999 р. у с.Білка Березнівського р-ну Рівненської обл. від Євсенко Євгенії Юхимівни, 1930 р. н.
97. Зап. у 1999 р. у с.Білка Березнівського р-ну Рівненської обл. від Євсенко Марії Іванівни, 1927 р. н.
98. Зап. у 1999 р. у с.Білка Березнівського р-ну Рівненської обл. від Хіміної Віри Олександрівни, 1938 р. н.
99. Зап. у 1998 р. у с.Біловіж Рокитнівського р-ну Рівненської обл. від Носач Ганни Семенівни, 1910 р. н.
100. Зап. у 2006 р. у с.Біловіж Рокитнівського р-ну Рівненської обл. від Приймак Марії Василівни, 1935 р. н.
101. Зап. у 2006 р. у с.Блажове Рокитнівського р-ну Рівненської обл. від Борисовець Марії Кузьмівни, 1935 р. н.
102. Зап. у 2006 р. у с.Блажове Рокитнівського р-ну Рівненської обл. від Коханевич Тетяни Антонівни, 1919 р. н.
103. Зап. у 2006 р. у с.Блажове Рокитнівського р-ну Рівненської обл. від Кулакевич Єви Іванівни, 1948 р. н.
104. Зап. у 2006 р. у с.Блажове Рокитнівського р-ну Рівненської обл. від Кулакевич Ольги Антонівни, 1931 р. н.
105. Зап. у 2006 р. у с.Блажове Рокитнівського р-ну Рівненської обл. від Кулакевич Ольги Данилівни, 1936 р. н.
106. Зап. у 2006 р. у с.Блажове Рокитнівського р-ну Рівненської обл. від Кулакевича Терентія Гавриловича, 1925 р. н.
107. Зап. у 2006 р. у с.Блажове Рокитнівського р-ну Рівненської обл. від Мисюкевич Єви Гнатівни, 1935 р. н.
108. Зап. у 1998 р. у с.Блажове Рокитнівського р-ну Рівненської обл. від Ярковчихи Марти Михайлівни, 1923 р. н.
109. Зап. у 2004 р. у с.Богдашів Здолбунівського р-ну Рівненської обл. від Остапчук Ганни Іванівни, 1908 р. н.
110. Зап. у 2006 р. у с.Борове Зарічненського р-ну Рівненської обл. від Квачук Лідії Василівни, 1936 р. н.
111. Зап. у 2006 р. у с.Борове Зарічненського р-ну Рівненської обл. від Мельник Лариси Микитівни, 1927 р. н.
112. Зап. у 1999 р. у с.Борове Рокитнівського р-ну Рівненської обл. від Довгаль Соломії Максимівни, 1908 р. н.
113. Зап. у 1996 р. у с.Борове Рокитнівського р-ну Рівненської обл. від Єримчук Катерини Григорівни, 1944 р. н.
114. Зап. у 1999 р. у с.Борове Рокитнівського р-ну Рівненської обл. від Лящук Ганни Семенівни, 1927 р. н.
115. Зап. у 1996 р. у с.Борове Рокитнівського р-ну Рівненської обл. від Нечипорчук Єви Степанівни, 1911 р. н.
116. Зап. у 2006 р. у с.Борове Рокитнівського р-ну Рівненської обл. від Яремийчук Євдокії Савівни, 1920 р. н.
117. Зап. у 1999 р. у с.Борове Рокитнівського р-ну Рівненської обл. від Яремийчук Хівонії Терентіївни, 1926 р. н.
118. Зап. у 2004 р. у с.Бровки-Перші Андрушівського р-ну Житомирської обл. від переселенки із с.Маленівка Овруцького р-ну Житомирської обл. Толокевич Надії Олександрівни, 1935 р. н., уродж. с.Старі Переїзди Овруцького р-ну.
119. Зап. у 1999 р. у с.Буда Рокитнівського р-ну Рівненської обл. від Ковальчука Володимира Олексійовича, 1962 р. н.
120. Зап. у 1999 р. у с.Буда Рокитнівського р-ну Рівненської обл. від Пахнюк Ксенії Павлівни, 1939 р. н.
121. Зап. у 2006 р. у с.Вежиця Рокитнівського р-ну Рівненської обл. від Ковалець Христини Володимирівни, 1930 р.н.
122. Зап. у 1998 р. у с.Вежиця Рокитнівського р-ну Рівненської обл. від Кузьмич Єви Марківни, 1920 р. н., уродж. с.Дроздинь Рокитнівського р-ну.
123. Зап. у 2004 р. у с.Велика Клецька Корецького р-ну Рівненської обл. від Соловей Ганни Михайлівни, 1929 р. н., уродж. с.Харалуг Корецького р-ну.

124. Зап. у 1999 р. у с.Веселинівка Баришівського р-ну Київської обл. від переселенки з с.Чубар Поліського р-ну Київської обл. Кот Ганни Антонівни, 1928 р. н.
125. Зап. у 2004 р. у с.Весняне Корецького р-ну Рівненської обл. від Гнат Надії Якимівни, 1922 р. н.
126. Зап. у 2004 р. у с.Весняне Корецького р-ну Рівненської обл. від Шевчук Ганни Левківни, 1918 р. н., уродж. с.Губків Березнівського р-ну.
127. Зап. у 1999 р. у с.Вітковичі Березнівського р-ну Рівненської обл. від Бойчук Ксенії Кузьмівни, 1936 р. н.
128. Зап. у 1999 р. у с.Вітковичі Березнівського р-ну Рівненської обл. від Бойчук Уліти Кузьмівни, 1910 р. н.
129. Зап. у 1999 р. у с.Вітковичі Березнівського р-ну Рівненської обл. від Миронця Іллі Романовича, 1926 р. н.
130. Зап. у 1999 р. у с.Вітковичі Березнівського р-ну Рівненської обл. від Рабчуна Івана Антоновича, 1920 р. н.
131. Зап. у 1999 р. у с.Вітковичі Березнівського р-ну Рівненської обл. від Рабчун Ганни Лаврентіївни, 1924 р. н.
132. Зап. у 1999 р. у с.Вітковичі Березнівського р-ну Рівненської обл. від Рабчун Ксенії Лаврентіївни, 1925 р. н.
133. Зап. у 1999 р. у с.Вовчків Переяслав-Хмельницького р-ну Київської обл. від переселенки з с.Шевченкове Поліського р-ну Київської обл. Жиленко Лідії Петрівни, 1934 р. н.
134. Зап. у 1999 р. у с.Вовчків Переяслав-Хмельницького р-ну Київської обл. від переселенки з с.Шевченкове Поліського р-ну Київської обл. Прокопчук Марії Семенівни, 1925 р. н.
135. Зап. у 1999 р. у с.Вовчків Переяслав-Хмельницького р-ну Київської обл. від переселенки з с.Шевченкове Поліського р-ну Київської обл. Тростенюк Марії Карпівни, 1935 р. н.
136. Зап. у 2005 р. у с.Возлякове Овруцького р-ну Житомирської обл. від Примак Марії Платонівни, 1937 р. н.
137. Зап. у 1999 р. у с.Гланишів Переяслав-Хмельницького р-ну Київської обл. від переселенки з с.Кливини Поліського р-ну Київської обл. Клецко Валентини Іванівни, 1923 р. н., уродж. с.Олександрівка Наровлянського р-ну Мозирської обл.
138. Зап. у 1999 р. у с.Гланишів Переяслав-Хмельницького р-ну Київської обл. від переселенки з с.Стара Рудня Поліського р-ну Київської обл. Лісовської Антоніни Онікіївни, 1921 р. н.
139. Зап. у 1998 р. у с.Глинне Рокитнівського р-ну Рівненської обл. від Кулакевич Анастасії Григорівни, 1951 р. н.
140. Зап. у 1998 р. у с.Глинне Рокитнівського р-ну Рівненської обл. від Кулакевич Анни Андріївни, 1927 р. н.
141. Зап. у 1998 р. у с.Глинне Рокитнівського р-ну Рівненської обл. від Ложчич Мотрони Никифорівни, 1919 р. н.
142. Зап. у 2006 р. у с.Глинне Рокитнівського р-ну Рівненської обл. від Рогульчик Євдокії Василівни, 1926 р. н.
143. Зап. у 1998 р. у с.Глинне Рокитнівського р-ну Рівненської обл. від Ходакевич Марії Федорівни, 1934 р. н.
144. Зап. у 2000 р. у с.Глушиця Сарненського р-ну Рівненської обл. від Жилко Наталії Єрмолаївни, 1952 р. н.
145. Зап. у 2000 р. у с.Глушиця Сарненського р-ну Рівненської обл. від Зазюк Ксенії Захарівни, 1929 р. н.
146. Зап. у 2000 р. у с.Глушиця Сарненського р-ну Рівненської обл. від Круглік Любові Романівни, 1925 р. н.
147. Зап. у 2000 р. у с.Глушиця Сарненського р-ну Рівненської обл. від Круглік Олени Іллівни, 1934 р. н.
148. Зап. у 2004 р. у с.Голичівка Корецького р-ну Рівненської обл. від Гопанчук Ольги Адамівни, 1925 р. н.
149. Зап. у 2004 р. у с. Голичівка Корецького р-ну Рівненської обл. від Данилюк Євгенії Трохимівни, 1930 р. н.

150. Зап. у 2004 р. у с.Голичівка Корецького р-ну Рівненської обл. від Захленюк Тетяни Андріївни, 1929 р. н.
151. Зап. у 2003 р. у с.Гориньград Перший Рівненського р-ну Рівненської обл. від Бестюк Лідії Прокопівни, 1927 р. н.
152. Зап. у 2003 р. у с.Гориньград Перший Рівненського р-ну Рівненської обл. від Ревчук Галини Кирилівни, 1931 р. н.
153. Зап. у 2003 р. у с.Городок Рівненського р-ну Рівненської обл. від Юрчик Анни Романівни, 1921 р. н.
154. Зап. у 2005 р. у с.Дермань Здолбунівського р-ну Рівненської обл. від Хаврук Галини Василівни, 1936 р. н.
155. Зап. у 2002 р. у с.Дорогобуж Гощанського р-ну Рівненської обл. від Войтик Катерини Кирилівни, 1924 р. н.
156. Зап. у 2002 р. у с.Дорогобуж Гощанського р-ну Рівненської обл. від Штаб Марти Кирилівни, 1913 р. н.
157. Зап. у 2006 р. у с.Дроздинь Рокитнівського р-ну Рівненської обл. від Денищиць Федори Кіндратівни, 1922 р. н.
158. Зап. у 1998 р. у с.Дроздинь Рокитнівського р-ну Рівненської обл. від Кузьмич Тетяни Михайлівни, 1928 р. н.
159. Зап. у 2006 р. у с.Дроздинь Рокитнівського р-ну Рівненської обл. від Огієвич Марії Лук'янівни, 1934 р. н.
160. Зап. у 2006 р. у с.Дроздинь Рокитнівського р-ну Рівненської обл. від Огієвич Ульяни Йосипівни, 1940 р. н.
161. Зап. у 1998 р. у с.Дроздинь Рокитнівського р-ну Рівненської обл. від Пушняк Параскеви Микитівни, 1918 р. н.
162. Зап. у 2006 р. у с.Єльне Рокитнівського р-ну Рівненської обл. від Руської Галини Іванівни, 1951 р. н.
163. Зап. у 1999 р. в с.Єрківці Переяслав-Хмельницького р-ну Київської обл. від переселенки з с.Весняне Поліського р-ну Київської обл. Фещенко Марини Ігнатівни, 1913 р. н.
164. Зап. у 1999 р. у с.Єрківці Переяслав-Хмельницького р-ну Київської обл. від переселенки з с.Кливини Поліського р-ну Київської обл. Стародуб Теофілії Сигізмундівни, 1930 р. н.
165. Зап. у 2003 р. у с.Жовтневе Попільнянського р-ну Житомирської обл. від переселенки з с.Рудня Повчанська Лугинського р-ну Житомирської обл. Смиковської Бронислави Юзепівни, 1931 р. н.
166. Зап. у 2006 р. у с.Задовже Зарічненського р-ну Рівненської обл. від Кухтюк Ксенії Антонівни, 1928 р. н., уродж. с.Новосілля Зарічненського р-ну.
167. Зап. у 2006 р. у с.Залав'я Рокитнівського р-ну Рівненської обл. від Жуковської Надії Климівни, 1957 р. н.,
168. Зап. у 1998 р. у с.Залав'я Рокитнівського р-ну Рівненської обл. від Смик Ганни Олександрівни, 1934 р. н.
169. Зап. у 2006 р. у с.Залав'я Рокитнівського р-ну Рівненської обл. від Смик Степаниди Андріївни, 1937 р. н.
170. Зап. у 2004 р. у с.Залізниця Корецького р-ну Рівненської обл. від Войтович Анастасії Лавринівни, 1916 р. н., уродж. с.Даничів Корецького р-ну.
171. Зап. у 2006 р. у с.Заозір'я Зарічненського р-ну Рівненської обл. від Рожець Марії Хомівни, 1937 р. н.
172. Зап. у 2006 р. у с.Заозір'я Зарічненського р-ну Рівненської обл. від Сахарчук Єви Іванівни, 1940 р. н.
173. Зап. у 2006 р. у с.Заозір'я Зарічненського р-ну Рівненської обл. від Ткачука Олександра Васильовича, 1933 р. н.
174. Зап. у 2004 р. у с.Заслущя Дубровицького р-ну від Хомич Василини Тимофіївни, 1934 р. н.
175. Зап. у 1998 р. у с.Зелене Володимирецького р-ну Рівненської обл. від Король Параскеви Яківни, 1912 р. н.
176. Зап. у 1998 р. у с.Зелене Володимирецького р-ну Рівненської обл. від Русіна Арсена Степановича, 1911 р. н.

177. Зап. у 2004 р. у с.Іллінці Чорнобильського р-ну Київської обл. від Радкевич Ганни Михайлівни, 1924 р. н.
178. Зап. у 2005 р. у с.Калинівка Лугинського р-ну Житомирської обл. від Карповець Орини Олексіївни, 1922 р. н.
179. Зап. у 2005 р. у с.Калинівка Лугинського р-ну Житомирської обл. від Сапожник Євдокії Семенівни, 1924 р. н., уродж. хутора Балярка Лугинського р-ну.
180. Зап. у 2005 р. у с.Кам'яна Гірка Лугинського р-ну Житомирської обл. від Полосенко Василини Григорівни, 1924 р. н.
181. Зап. у 1998 р. у с.Кам'яне Рокитнівського р-ну Рівненської обл. від Колядич Параскеви Василівни, 1941 р. н.
182. Зап. у 2006 р. у с.Кам'яне Рокитнівського р-ну Рівненської обл. від Кузь Єфросинії Іванівни, 1921 р. н., уродж. с.Хочино Олевського р-ну Житомирської обл.
183. Зап. у 2006 р. у с.Кам'яне Рокитнівського р-ну Рівненської обл. від Кузь Ксенії Панасівни, 1928 р. н.
184. Зап. у 2006 р. у с.Карпилівка Рокитнівського р-ну Рівненської обл. від Бричко Віри Оверківни, 1924 р. н.
185. Зап. у 2006 р. у с.Карпилівка Рокитнівського р-ну Рівненської обл. від Бричко Єви Олексіївни, 1923 р. н.
186. Зап. у 2006 р. у с.Кисоричі Рокитнівського р-ну Рівненської обл. від Бедюк Марії Власівни, 1941 р. н.
187. Зап. у 1996 р. у с.Кисоричі Рокитнівського р-ну Рівненської обл. від Волошиної Марії Юхимівни, 1928 р. н.
188. Зап. у 1996 р. у с.Кисоричі Рокитнівського р-ну Рівненської обл. від Дем'янчук Секлети Павлівни, 1924 р. н.
189. Зап. у 1998 р. та в 1999 р. у с.Кисоричі Рокитнівського р-ну Рівненської обл. від Євпат Олександри Степанівни, 1918 р. н.
190. Зап. у 1996 р. у с.Кисоричі Рокитнівського р-ну Рівненської обл. від Козаченко Олени Степанівни, 1928 р. н.
191. Зап. у 1999 р. у с.Кисоричі Рокитнівського р-ну Рівненської обл. від Нечипорук Федори Фомівни, 1945 р. н.
192. Зап. у 1996 р. у с.Кисоричі Рокитнівського р-ну Рівненської обл. від Попко Ганни Опанасівни, 1946 р. н.
193. Зап. у 2006 р. у с.Кисоричі Рокитнівського р-ну Рівненської обл. від Сич Федори Йосипівни, 1927 р. н.
194. Зап. у 2006 р. у с.Кисоричі Рокитнівського р-ну Рівненської обл. від Трохимчук Ганни Максимівни, 1934 р. н., уродж. с.Немовичі Сарненського р-ну.
195. Зап. у 2000 р. у с.Клесів Сарненського р-ну Рівненської обл. від Смицької Анастасії Давидівни, 1931 р. н.
196. Зап. у 1999 р. у с.Ковалин Переяслав-Хмельницького р-ну Київської обл. від переселенки з с.Павловичі Поліського р-ну Київської обл. Доманчук Надії Нестерівни, 1926 р. н.
197. Зап. у 1999 р. у с.Ковалин Переяслав-Хмельницького р-ну Київської обл. від переселенки з с.Павловичі (Новий Мир) Поліського р-ну Київської обл. Мушанок Катерини Іванівни, 1912 р. н.
198. Зап. у 1999 р. у с.Ковалин Переяслав-Хмельницького р-ну Київської обл. від переселенки з с.Попружна Ставищанського р-ну Київської обл. Бояр Дори Іванівни, 1942 р. н.
199. Зап. 1999 р. у с.Корніївка Баришівського р-ну Київської обл. від Пархоменко Анастасії Марківни, 1936 р. н., переселенки з с.Діброва Поліського р-ну Київської обл.
200. Зап. у 1999 р. у с.Корніївка Баришівського р-ну Київської обл. від переселенки з с.Діброва Поліського р-ну Київської обл. Ющенко Ганни Василівни, 1909 р. н.
201. Зап. у 1998 р. у с.Красносілля Володимирецького р-ну Рівненської обл. від Нестирчук Рипи Сидорівни, 1920 р. н.
202. Зап. у 1998 р. у с.Красносілля Володимирецького р-ну Рівненської обл. від Патлатої Євгенії Володимирівни, 1936 р. н.
203. Зап. у 2005 р. у с.Красностав Лугинського р-ну Житомирської обл. від Кіщук Ганни Павлівни, 1917 р. н., уродж. с.Глухове Лугинського р-ну.

204. Зап. у 2004 р. у с. Крилів Корецького р-ну Рівненської обл. від Демидюк Євдокії Семенівни, 1914 р. н.
205. Зап. у 2006 р. у с. Купель Рокитнівського р-ну Рівненської обл. від Котвицької Марії Федосівни, 1933 р. н., уродж. с. Сновидовичі Рокитнівського р-ну.
206. Зап. у 2006 р. у с. Купель Рокитнівського р-ну Рівненської обл. від Цибульської Лідії Іванівни, 1956 р. н.
207. Зап. у 2000 р. у с. Кураш Дубровицького р-ну Рівненської обл. від Кепіль Ганни Кратівни, 1917 р. н.
208. Зап. у 2000 р. у с. Кураш Дубровицького р-ну Рівненської обл. від Курачик Тамари Андріївни, 1951 р. н.
209. Зап. у 2000 р. у с. Кураш Дубровицького р-ну Рівненської обл. від Пінчук Галини Прокопівни, 1941 р. н.
210. Зап. у 2006 р. у с. Кухче Зарічненського р-ну Рівненської обл. від Харковець Марії Йосипівни, 1935 р. н.
211. Зап. у 2003 р. у с. Лисівка Попільнянського р-ну Житомирської обл. від переселенки з с. Великі Кліщі Народицького р-ну Житомирської обл. Кудак Ніни Кононівни, 1927 р. н.
212. Зап. у 2004 р. у с. Луб'янка Поліського р-ну Київської обл. від Беленчук Марії Оникіївни, 1926 р. н.
213. Зап. у 1999 р. у с. Лукаші Баришівського р-ну Київської обл. від переселенки з с. Зимовище Чорнобильського р-ну Київської обл. Коваленко Ольги Марківни, 1924 р. н.
214. Зап. у 1999 р. у с. Лукаші Баришівського р-ну Київської обл. від переселенки з с. Красне Чорнобильського р-ну Київської обл. Омельченко Катерини Наумівни, 1938 р. н.
215. Зап. у 1999 р. у с. Лукаші Баришівського р-ну Київської обл. від переселенки з с. Крива Гора Чорнобильського р-ну Київської обл. Подубед Тетяни Григорівни, 1926 р. н.
216. Зап. у 1999 р. у с. Лукаші Баришівського р-ну Київської обл. від переселенки з с. Крива Гора Чорнобильського р-ну Київської обл. Семеняк Анастасії Андріївни, 1920 р. н.
217. Зап. у 1999 р. у с. Лукаші Баришівського р-ну Київської обл. від переселенки з с. Машеве Чорнобильського р-ну Київської обл. Горбаченко Марії Данилівни, 1921 р. н.
218. Зап. у 1999 р. у с. Лукаші Баришівського р-ну Київської обл. від переселенки з с. Машеве Чорнобильського р-ну Київської обл. Шульги Катерини Миронівни, 1913 р. н.
219. Зап. у 1999 р. у с. Лук'янівка Баришівського р-ну Київської обл. від переселенки з с. Кошівка Чорнобильського р-ну Київської обл. Бабич Катерини Федорівни, 1905 р. н.
220. Зап. у 1999 р. у с. Лук'янівка Баришівського р-ну Київської обл. від переселенки з с. Паришів Чорнобильського р-ну Київської обл. Палагеч Ольги Макарівни, 1941 р. н.
221. Зап. у 1999 р. у с. Лук'янівка Баришівського р-ну Київської обл. від переселенки з с. Паришів Чорнобильського р-ну Київської обл. Урупи Марії Саківни, 1924 р. н.
222. Зап. у 2000 р. у с. Люхча Сарненського р-ну Рівненської обл. від Жабчик Параскеви Прокопівни, 1927 р. н.
223. Зап. у 1999 р. у с. Мазінки Переяслав-Хмельницького р-ну Київської обл. від переселенки з с. Жовтневе Поліського р-ну Київської обл. Журило Надії Петрівни, 1935 р. н.
224. Зап. у 1999 р. у с. Мазінки Переяслав-Хмельницького р-ну Київської обл. від переселенки з с. Жовтневе Поліського р-ну Київської обл. Мазур Олександри Юхимівни, 1927 р. н.
225. Зап. у 1999 р. у с. Мазінки Переяслав-Хмельницького р-ну Київської обл. від переселенки з смт Поліське Київської обл. Кушніренко Любові Федотівни, 1938 р. н.
226. Зап. у 1999 р. у с. Мазінки Переяслав-Хмельницького р-ну Київської обл. від переселенки з с. Тараси Поліського р-ну Київської обл. Парфіненко Ольги Федорівни, 1930 р. н.
227. Зап. у 2005 р. у с. Малахівка Лугинського р-ну Житомирської обл. від Васюк Зінаїди Данилівни, 1925 р. н.
228. Зап. у 1999 р. у с. Масевичі Рокитнівського р-ну Рівненської обл. від Криловець Параскеви Петрівни, 1911 р. н.

229. Зап. у 1999 р. у с. Михайлин Березнівського р-ну Рівненської обл. від Федаса Івана Петровича, 1968 р. н.
230. Зап. у 2005 р. у с. Млини Овруцького р-ну Житомирської обл. від Баранівської Ольги Йосипівни, 1939 р. н.
231. Зап. у 2006 р. у с. Морочне Зарічненського р-ну Рівненської обл. від Малайчук Антоніни Левонівни, 1920 р. н.
232. Зап. у 2004 р. у с. Морочне Зарічненського р-ну Рівненської обл. від мешканки с. Старі Коні Зарічненського р-ну Рівненської обл. Чекур Наталії Никифорівни, 1926 р. н.
233. Зап. у 2006 р. у с. Мушні Рокитнівського р-ну Рівненської обл. від Кирильчук Антоніни Іванівни, 1952 р. н.
234. Зап. у 2006 р. у с. Мушні Рокитнівського р-ну Рівненської обл. від Михалець Тетяни Михайлівни, 1958 р. н.
235. Зап. у 2006 р. у с. Мушні Рокитнівського р-ну Рівненської обл. від Павлушенко Теклі Антонівни, 1908 р. н.
236. Зап. у 2006 р. у с. Мушні Рокитнівського р-ну Рівненської обл. від Шмат Віри Семенівни, 1936 р. н., уродж. с. Сновидовичі Рокитнівського р-ну.
237. Зап. у 2005 р. у с. Невірків Корецького р-ну Рівненської обл. від Андрощук Марії Іванівни, 1933 р. н.
238. Зап. у 2005 р. у с. Невірків Корецького р-ну Рівненської обл. від Онищук Антоніни Андріївни, 1934 р. н.
239. Зап. у 2000 р. у с. Немовичі Сарненського р-ну Рівненської обл. від Карпової Олександри Василівни, 1931 р. н.
240. Зап. у 2000 р. у с. Немовичі Сарненського р-ну Рівненської обл. від Карпової Олександри Василівни, 1931 р. н.
241. Зап. у 2000 р. у с. Немовичі Сарненського р-ну Рівненської обл. від Лавренчук Віри Макарівни, 1946 р. н.
242. Зап. у 2000 р. у с. Немовичі Сарненського р-ну Рівненської обл. від Мички Любові Кіндратівни, 1921 р. н.
243. Зап. у 1999 р. у с. Нетреба Рокитнівського р-ну Рівненської обл. від Довгаля Петра Тимофійовича, 1925 р. н.
244. Зап. у 1999 р. у с. Нетреба Рокитнівського р-ну Рівненської обл. від Козла Антона Семеновича, 1928 р. н., уродж. с. Чабель Сарненського р-ну.
245. Зап. у 2006 р. у с. Нобель Зарічненського р-ну Рівненської обл. від Проневич Марії Гнатівни, 1925 р. н.
246. Зап. у 2006 р. у с. Нобель Зарічненського р-ну Рівненської обл. від Чернякович Галини Никифорівни, 1923 р. н.
247. Зап. у 1998 р. у с. Новосілки Володимирецького р-ну Рівненської обл. від Мусик Ганни Хомівни, 1923 р. н.
248. Зап. у 1998 р. у с. Новосілки Володимирецького р-ну Рівненської обл. від Саган Ганни Зіновіївни, 1925 р. н., уродж. с. Річиця Зарічненського р-ну.
249. Зап. у 2006 р. у с. Обсічі Рокитнівського р-ну Рівненської обл. від Дубик Уляни Семенівни, 1938 р. н.
250. Зап. у 2006 р. у с. Обсічі Рокитнівського р-ну Рівненської обл. від Кузь Єфросинії Іванівни, 1921 р. н.
251. Зап. у 2006 р. у с. Обсічі Рокитнівського р-ну Рівненської обл. від Мініч Уляни Михайлівни, 1917 р. н.
252. Зап. у 2004 р. у с. Озадівка Бердичівського р-ну Житомирської обл. від переселенки з с. Старе Шарне Народицького р-ну Київської обл. Некуш Ніни Яківни, 1932 р. н.
253. Зап. у 1996 р. у с. Олександрівка Рокитнівського р-ну Рівненської обл. від Близнюк Агафії Степанівни, 1914 р. н.
254. Зап. у 1996 р. у с. Олександрівка Рокитнівського р-ну Рівненської обл. від Козаченко Надії Яківни, 1928 р. н.
255. Зап. у 2004 р. у с. Опачичі Чорнобильського р-ну Київської обл. від Євтушенко Ганни Миколаївни, 1935 р. н.

256. Зап. у 2004 р. у с.Опачичі Чорнобильського р-ну Київської обл. від Чикаловець Анастасії Іванівни, 1924 р. н.
257. Зап. у 2003 р. у с.Осівці Брусилівського р-ну Житомирської обл. від переселенки з с.Любарка Народицького р-ну Житомирської обл. Кузьменко Марії Олексіївни, 1931 р. н.
258. Зап. у 2003 р. у с.Осівці Брусилівського р-ну Житомирської обл. від переселенки з с.Любарка Народицького р-ну Житомирської обл. Собченко Ніни Йосипівни, 1928 р. н.
259. Зап. у 2005 р. у с.Остапи Лугинського р-ну Житомирської обл. від Присяжної Анастасії Іванівни, 1921 р. н.
260. Зап. у 2006 р. у с.Острівськ Зарічненського р-ну Рівненської обл. від Вакулич Анастасії Лукашівни, 1930 р. н.
261. Зап. у 2006 р. у с.Острівськ Зарічненського р-ну Рівненської обл. від Вакулич Павлини Дмитрівни, 1925 р. н.
262. Зап. у 2006 р. у с.Острівськ Зарічненського р-ну Рівненської обл. від Гриценко Віри Лукашівни, 1930 р. н.
263. Зап. 2003 р. у с.Пашуки Гоцанського р-ну Рівненської обл. від Самкової Ганни Захарівни, 1930 р. н.
264. Зап. у 2006 р. у с.Перекалля Зарічненського р-ну Рівненської обл. від Ковенько Марії Павлівни, 1917 р. н.
265. Зап. у 2006 р. у с.Перекалля Зарічненського р-ну Рівненської обл. від Ковенько Надії Григорівни, 1942 р. н.
266. Зап. у 2006 р. у с.Перекалля Зарічненського р-ну Рівненської обл. від Сидорчук Катерини Самійлівни, 1934 р. н.
267. Зап. у 2006 р. у с.Перекалля Зарічненського р-ну Рівненської обл. від Шарко Марії Андріївни, 1929 р. н.
268. Зап. у 2006 р. у с.Переходичі Рокитнівського р-ну Рівненської обл. від Гребеневич Марії Іванівни, 1962 р. н.
269. Зап. у 2006 р. у с.Переходичі Рокитнівського р-ну Рівненської обл. від Гребеневич Надії Дем'янівни, 1920 р. н.
270. Зап. у 1998 р. у с.Познань Рокитнівського р-ну Рівненської обл. від Колодич Ганни Адамівни, 1935 р. н.
271. Зап. у 1998 р. у с.Познань Рокитнівського р-ну Рівненської обл. від Колодич Євдокії Яківни, 1926 р. н.
272. Зап. у 2006 р. у с.Познань Рокитнівського р-ну Рівненської обл. від Колодич Ірини Антонівни, 1928 р. н.
273. Зап. у 1998 р. у с.Познань Рокитнівського р-ну Рівненської обл. від Колодич Марії Миколаївни, 1936 р. н.
274. Зап. у 1998 р. у с.Познань Рокитнівського р-ну Рівненської обл. від Кравчені Мокрини Іванівни, 1923 р. н.
275. Зап. у 2004 р. у с.Поліське Березнівського р-ну Рівненської обл. від Дзюбук Лідії Василівни, 1931 р. н.
276. Зап. у 2004 р. у с.Поліське Березнівського р-ну Рівненської обл. від Мельничука Григорія Федоровича, 1932 р. н.
277. Зап. у 1999 р. у с.Пологи Вергуни Переяслав-Хмельницького р-ну Київської обл. від переселенки з с.Бобер Поліського р-ну Київської обл. Купрієнко Марії Петрівни, 1925 р. н.
278. Зап. у 2005 р. у с.Путиловичі Лугинського р-ну Житомирської обл. від Васькевич Надії Семенівни, 1934 р. н.
279. Зап. у 2005 р. у с.Путиловичі Лугинського р-ну Житомирської обл. від Давидюк Гапки Євтухівни, 1915 р. н.
280. Зап. у 2005 р. у с.Путиловичі Лугинського р-ну Житомирської обл. від Трохимчук Людмили Опанасівни, 1930 р. н., уродж. с.Старі Новаки Олевського р-ну Житомирської обл.
281. Зап. у 1998 р. у с.Рокитне Рокитнівського р-ну Рівненської обл. від Сільчук Ганни Марківни, 1923 р. н.
282. Зап. у 2005 р. у с.Рудня-Жеревці Лугинського р-ну Житомирської обл. від Руднік Катерини Михайлівни, 1931 р. н.

283. Зап. у 2003 р. у с.Русивель Гощанського р-ну Рівненської обл. від Кирильчук Ганни Павлівни, 1930 р. н.
284. Зап. у 2004 р. у м.Сарни Рівненської обл. від мешканки с.Сварицевичі Дубровицького р-ну Рівненської обл. Коробкової Валентини Олексіївни, 1967 р. н.
285. Зап. у 1999 р. у с.Сезенків Баришівського р-ну Київської обл. від переселенки з с.Королівка Поліського р-ну Київської обл. Гончар Надії Федосівни, 1932 р. н.
286. Зап. у 1999 р. у с.Сезенків Баришівського р-ну Київської обл. від переселенки з с.Королівка Поліського р-ну Київської обл. Ющенко Антоніни Петрівни, 1935 р. н., уродж. с.Сидоровичі Іванківського р-ну
287. Зап. у 1999 р. у с. Сезенків Баришівського р-ну Київської обл. від переселенки з с.Тараси Поліського р-ну Київської обл. Конюшок Надії Олександрівни, 1943 р. н.
288. Зап. у 2006 р. у с.Сенчиці Зарічненського р-ну Рівненської обл. від Житнікович Ганни Адамівни, 1924 р. н.
289. Зап. у 2006 р. у с.Сенчиці Зарічненського р-ну Рівненської обл. від Житнікович Єфросинії Іванівни, 1924 р. н.
290. Зап. у 2006 р. у с.Сенчиці Зарічненського р-ну Рівненської обл. від Житнікович Марії Петрівни, 1931 р. н.
291. Зап. у 2006 р. у с.Сенчиці Зарічненського р-ну Рівненської обл. від Лобан Віри Тимофіївни, 1933 р. н.
292. Зап. у 1999 р. у с.Сніживе Рокитнівського р-ну Рівненської обл. від Богданця Василя Максимовича, 1914 р. н.
293. Зап. у 2006 р. у с.Сновидовичі Рокитнівського р-ну Рівненської обл. від Боровик Ганни Тимофіївни, 1932 р. н.
294. Зап. у 2006 р. у с.Сновидовичі Рокитнівського р-ну Рівненської обл. від Кравець Ганни Андріївни, 1939 р. н.
295. Зап. у 2006 р. у с.Сновидовичі Рокитнівського р-ну Рівненської обл. від Лозян Марії Дем'янівни, 1921 р. н.
296. Зап. у 1998 р. у с.Сновидовичі Рокитнівського р-ну Рівненської обл. від Моцюр Марії Федорівни, 1915 р. н., уродж. с.Сухава (Білорусь).
297. Зап. у 2006 р. у с.Сновидовичі Рокитнівського р-ну Рівненської обл. від Тіт Марії Антонівни, 1927 р. н.
298. Зап. у 1998 р. у с.Сновидовичі Рокитнівського р-ну Рівненської обл. від Яковчук Віри Матвіївни, 1923 р. н.
299. Зап. у 2004 р. у с.Спасів Здолбунівського р-ну Рівненської обл. від Щиглевської Варвари Панасівни, 1934 р. н.
300. Зап. у 2004 р. у с.Спасів Здолбунівського р-ну Рівненської обл. від Щиглевської Євдокії Миколаївни, 1908 р. н.
301. Зап. у 1998 р. у с.Старе Село Рокитнівського р-ну Рівненської обл. від Ісаєць Марії Юхимівни, 1930 р. н.
302. Зап. у 2006 р. у с.Старе Село Рокитнівського р-ну Рівненської обл. від Ковалець Олександри Адамівни, 1928 р. н., уродж. с.Шахи Дубровицького р-ну.
303. Зап. у 1998 р. у с.Старе Село Рокитнівського р-ну Рівненської обл. від Пушняк Ганни Степанівни, 1923 р. н.
304. Зап. у 1998 р. у с.Старе Село Рокитнівського р-ну Рівненської обл. від Пушняк Гапки Гаврунівни, 1925 р. н.
305. Зап. у 1998 р. у с.Старе Село Рокитнівського р-ну Рівненської обл. від Рудчик Марії Григорівни, 1961 р. н.
306. Зап. у 2006 р. у с.Старе Село Рокитнівського р-ну Рівненської обл. від Чурилович Марії Тимофіївни, 1927 р. н.
307. Зап. у 1999 р. у с.Стовпечне Овруцького р-ну Житомирської обл. від Гавриловського Івана Карповича, 1932 р. н. Матеріали А. Мазура.
308. Зап. у 1999 р. у с.Стовп'яги Переяслав-Хмельницького р-ну Київської обл. від переселенки з с.Буда-Варовичі Поліського р-ну Київської обл. Дубович Єви Іванівни, 1915 р. н.
309. Зап. у 1999 р. у с.Стовп'яги Переяслав-Хмельницького р-ну Київської обл. від пе-

- реселенки з с.Буда-Варовичі Поліського р-ну Київської обл. Захожої Олени Олександрівни, 1935 р. н.
310. Зап. у 1999 р. у с.Стовп'яги Переяслав-Хмельницького р-ну Київської обл. від переселенки з с.Буда-Варовичі Поліського р-ну Київської обл. Мухоїд Ніни Гаврилівни, 1930 р. н.
311. Зап. у 2003 р. у с.Тайкури Рівненського р-ну Рівненської обл. від Ганни Глафіри Антонівни, 1936 р. н.
312. Зап. у 2004 р. у с.Теремці Чорнобильського р-ну Київської обл. від Жорової Марії Григорівни, 1930 р. н.
313. Зап. у 2006 р. у с.Томашгород Рокитнівського р-ну Рівненської обл. від Близнюк Наталки Іванівни, 1928 р. н.
314. Зап. у 2006 р. у с.Томашгород Рокитнівського р-ну Рівненської обл. від Зелінської Наталки Хомівни, 1921 р. н.
315. Зап. у 2006 р. у с.Томашгород Рокитнівського р-ну Рівненської обл. від Лобур Анастасії Іванівни, 1930 р. н.
316. Зап. у 2006 р. у с.Томашгород Рокитнівського р-ну Рівненської обл. від Швець Одарки Трохимівни, 1922 р. н.
317. Зап. у 2005 р. у с.Топільня Лугинського р-ну Житомирської обл. від Голуб Марії Ісаківни, 1922 р. н.
318. Зап. у 2005 р. у с.Топільня Лугинського р-ну Житомирської обл. від Омельчук Єви Костянтинівни, 1939 р. н.
319. Зап. у 2000 р. у с.Федорівка Сарненського р-ну Рівненської обл. від Жигули Єфросинії Кононівни, 1934 р. н.
320. Зап. у 2000 р. у с.Федорівка Сарненського р-ну Рівненської обл. від Мельник Ганни Трохимівни, 1933 р. н.
321. Зап. у 2005 р. у с.Червона Волока Лугинського р-ну Житомирської обл. від Лімончук Густими Степанівни, 1921 р. н.
322. Зап. у 2004 р. у с.Щекичин Корецького р-ну Рівненської обл. від Зінчук Василини Трохимівни, 1911 р. н.
323. Зап. у 2004 р. у с.Щекичин Корецького р-ну Рівненської обл. від Рокитинець Марії Павлівни, 1946 р. н.
324. Зап. у 1999 р. у с.Ярешки Баришівського р-ну Київської обл. від переселенки з с.Чистоголівка Чорнобильського р-ну Київської обл. Ануленко Ольги Трохимівни, 1921 р. н.
325. Зап. у 1999 р. у с.Ярешки Баришівського р-ну Київської обл. від переселенки с.Чистоголівка Чорнобильського р-ну Київської обл. Літвин Катерини Сидорівни, 1929 р. н.
326. Зап. у 1999 р. у с.Ярешки Баришівського р-ну Київської обл. від переселенки з с.Чистоголівка Чорнобильського р-ну Київської обл. Сітай Анастасії Романівни, 1931 р. н.
327. Зап. у 1999 р. у с.Яцьковичі Березнівського р-ну Рівненської обл. від Боровець Надії Федорівни, 1936 р. н.
328. Зап. у 1999 р. у с.Яцьковичі Березнівського р-ну Рівненської обл. від Шевчук Тамири Петрівни, 1922 р. н.

Обряд "Водіння Куста",
с. Сварицевичі Дубровицького р-ну Рівненської обл.
Фото О.А.Нагорнюка, 2004 р.

Поминальні голосіння на свято Трійці,
с. Сварицевичі Дубровицького р-ну Рівненської обл.
Фото О.А.Нагорнюка, 2001 р.

"Куст" на свято Трійці,
с. Сваринці Дублицького р-ну Рівненської обл.
Фото О. А. Назорюка, 2004 р.

Бортник Г. І. Денищиць на жні, с. Дроздиш, Рокитницького р-ну Рівненської обл.
Фото Т. І. Гархоменко, 2006 р.

Кладовище на свято Трійці,
с. Сваричевичі Дубровицького р-ну Рівненської обл.
Фото О.А.Нагорнюка, 2001 р.

Оброчні хрести на свято Юрія,
с. Старі Кони Зарічненського р-ну Рівненської обл.
Фото О.А.Нагорнюка, 2005 р.

Н.Д.Гребеневич у народному одязі,
Переход Рокитицького р-ну, Північно-західна обл.
Фото Т.П.Пархоменко, 2006 р.

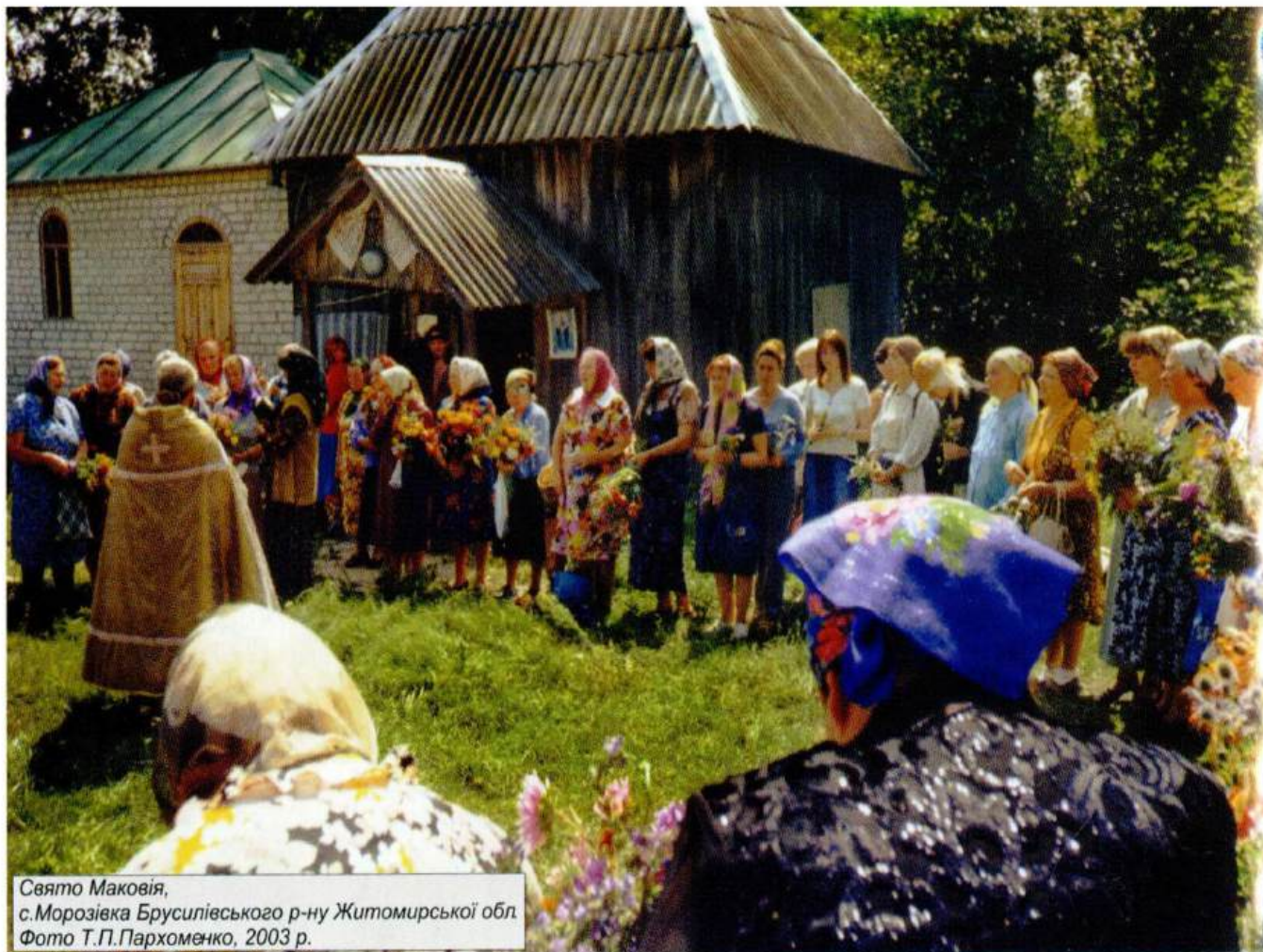
"Цар-дерево"
с.Велика Рокитицького р-ну, Північно-західна обл.
Фото Т.П.Пархоменко, 2006 р.

О.А.Ковалець біля яблуні з перевеслом,
с.Старе Село Рокитніського р-ну Рівненської обл.
Фото Т.П.Пархоменко, 2006 р.

Вулик-колода та "ловушка" для бджіл на пасіці П.О.Голєня,
с.Червона Воляка Лугинського р-ну Житомирської обл.
Фото Т.П.Пархоменко, 2005 р.

Свято Маковія,
с. Морозівка Брусилівського р-ну Житомирської обл.
Фото Т.П.Пархоменко, 2003 р.

Кладовище під час свята Спаса,
с. Сварицевичі Дубровицького р-ну Рівненської обл.
Фото О.А.Нагорнюка, 2005 р.

Г.А.Колодич молотить ціпом,
с.Познань Рокитнівського р-ну Рівненської обл.
Фото Т.П.Пархоменко, 2006 р.

Жнива в с.Глинне
Рокитнівського р-ну Рівненської обл.
Фото Т.П.Пархоменко, 2006 р.

Хлів у с.Дроздинь
Рокитнівського р-ну Рівненської обл.
Фото Т.П.Пархоменко, 2006 р.

Подвір'я в с.Красностав
Лугинського р-ну Житомирської обл.
Фото Т.П.Пархоменко, 2005 р.

Календарно-обрядові пісні Рівненщини

Колядки та щедрівки

1

Гой над рекою, над глибокою

1. *Гой над рекою, над глибокою, Сьвятий вечор!**
2. *Там стояв явор тонкий високий,*
3. *Тонкий високий, зверху кудрявий.*
4. *На том кудряві сив голуб сидит,*
5. *Сив голуб сидить да в воду глядить.*
6. *Да в воду глядить - вон рибку бачит:*
7. *-Гой, рибко, рибко, красне перенько,*
8. *Да зберемса ми до днога пана,*
9. *До д'ного пана, пані Ганухна,*
10. *Як ти глибоко, а я вісоко.*
11. *Да збиремса мі до днога пана,*
12. *До днога пана, пані Ганухна,*
13. *Як ти глибоко, а я вісоко.*

Голуб, РОКМ.
Фото І. П. Пархоменко,
2006 р.

2

У полі, полі там плужок ходив

1. *У полі, полі там плужок ходив, Сьвятий вечор!**
2. *А за тим плужком — Іван з батожком.*
3. *Будем питати, кому спевати:*
4. *Сину чи дочце, старой голубце?*
5. *А за сім словом будьте здорові!*

* Приспів (підкреслене) повторюється й далі після кожного рядка.

3

А в полі, полі там плужок ходив

♩ = 144

Одна Двоє

1 А в по - ти по - лі там плу - жок хо - див Свя - тий ве - чор!

2 А за тим плуж - ком Ми - ко - та з ба - тож - ком Свя - тий ве - чор!

3-11

1. А в полі, полі там плужок ходив, Святий вечор!*
2. А за тим плужком Микола з батожком.
3. Пришов до його татонько його:
4. -Ой, сину-синку, гори долиньку,
5. Будем сеяти жито-пшеницю.
6. Як будем жати, женци наймати,
7. Наймемо женци дівки-молодці,
8. А в'язалночки – всі парубочки,
9. А носить снопки – маліє дєткі,
10. А класти стоги – старіє дєди,
11. А завершимо ясным соколом.

4

У дубі, дубі гудуть голубі

♩ = 160

1 У ду - бі, ду - бі гу - дуть го - лу - бі, Свя - тий ж/и ве - чор!

Var

2 Ой во - ни гу - дуть

1. У дубі, дубі гудуть голубі, Святий ж вечор!*
2. Ой вони гудуть, церкву будують.
3. Збудовалі з трома вуглами,
4. З трома вуглами, з трома вукнами.

* Приспів (підкреслене) повторюється й далі після кожного рядка.

5

а) Ой вечор добрий, пан-господару
(для господаря)

1. Ой вечор добрий, пан-господару, Святий вечор!*
2. Мі твого двора не мінаємо,
3. Святим Рожеством звеличаємо.

***

б) А в сього пана скам'я заслана
(для господаря)

1. А в сього пана скам'я заслана, Святий вечор!*
2. Да на сій скамії три кубки стоять:
3. В першому кубку – медок солодок,
4. У другім кубці – кріпке пиво,
5. У третім кубці – зелене віно.
6. Зелене віно – для пана сього,
7. Кріпке пиво – для жінки його,
8. Медок солодок – для його діток.

***

в) Пан-господару, Бог тебе зове
(для господаря)

1. Пан-господару, Бог тебе зове,
2. Бог тебе зове, Бог тобі дає.
3. У твоїх садах роятся пчолки,
4. Роятся пчолки да на три ройки,
5. А яровие – дай на чотири.
6. Пан-господару, пойди походи,
7. Пойди походи поміж пчолками,
8. Як ясен місяць поміж зірками.
9. Пан-господару, в твоїй стодолі
10. Ложця стожки да й на три рожки,
11. А пшеничне – дай на чотири.
12. Пойди походи поміж стожками,
13. Як ясен місяць поміж зірками.

***

* Приспів (підкреслене) повторюється й далі після кожного рядка.

г) Під кліткою, під наміткою (для бабці)

1. Під кліткою, під наміткою,
2. Там стара баба сади садила,
3. Сади садила, Бога просила:
- 4.-Ой, роди, Боже, цей сад-віноград,
5. А в сьому саду – солодок медок.
6. Сини женити – сину ситити,
7. Дочки давати – зяті приймати.
8. А за сім словом бувай здорова,
9. Бувай здорова, старенька бабцю,
10. Сама з собою, із Сусом Христом,
11. Із Сусом Христом, Святим Рожеством,
12. Із сусідами, з добрими людьми!

6

Ой вечор добрий, пан-господару (для господаря)

1. Ой вечор добрий, пан-господару*, Святий вечор!**
2. Ми твого двора не мінаємо,
3. З святим Рожеством звеличаємо.
4. Будем пітати, кому співати:
5. Сину чи дочце, старой голубце.
6. А за сим словом та й бувай здоров,
7. Та й бувай здоров, красен паничу.
8. Красен паничу, полюбив дівчу.

Гурт «Горина», м. Владава, Польща
Фото Б. Ф. Мартинюка, 1993 р

* 1 строфа – неякісний запис

** Приспів (підкреслене) повторюється й далі після кожного рядка

7

Крутая гора, пишная жона (для вдовиці)

♩ = 144 *О,на* *Всі*

І. Кру - та - я го - ра. пиш - на - я жо - на. Свя - тий ве - чор!

Будь здо - ро - ва, вдо - ві - цо!

Молодиця. Автор –
Н. Ф. Макуріна. РОКМ.
Фото Т. П. Пархоменко,
2006 р.

1. Крутая гора, пишная жона, Святий вечор!*
2. До комори йде, ключами звонить.
3. Ключами звонить, до ключов говорить:
4. -Ключики мої, потихеньку звонить,
5. Потихеньку звонить – мілого не збудить.
6. Бо недавно мій з войска приїхав
7. Да прив'їоз мені три подарочки:
8. Перший подарок – Ісусу Христу,
9. Другий подарок – отцу й матері,
10. Третій подарок – самій удове.
11. Вийшло з тебе сльоз п'ять речкі води,
12. Да й втешаюца твої вороги.
13. -Не плач, удова, не плач, молода.
14. А на сьом слові бувай здорова.
Будь здорова, вдовицо!

8

Ой коню, коню, я тебе продам (для парубка)

♩ = 120

І. Ой ко - ню, ко - ню, я те - бе про - дам. Сьва - тий ве - чор!

1. Ой коню, коню, я тебе продам, Сьвятий вечор!*
2. Я тебе продам за сто червоних,
3. За сто червоних, за сто муляних.

* Приспів (підкреслене) повторюється й далі після кожного рядка.

9

А в полі, полі на вкрай дороги (для дівчини)

Музична нотація для пісні "А в полі, полі на вкрай дороги". Темпозначення: $\text{♩} = 144$. Ключ: F (одна). Текст під нотою: 1. А в по - лі. по - лі на вкрай до - ро - ги. Сви - тий вс - чор!

1. А в полі, полі на вкрай дороги, Святий вечор!*
2. Ой там стояла пшеница яра.
3. Тою пшеницу красна панна жала.
4. Ой жала, жала, шовким в'язала.
5. Прийшов до її батенько її:
6. -Ой доню моя, додому пора,
7. Бо приїхало трое сватов'я.
8. Першії стали да й за горами,
9. Другії стали да й за брамами,
10. Третії стали в хаті за столом.
11. Тим що за горами та й отказала,
12. Тим що за брамами — хусточку дала,
13. В хаті, в хаті за столом — сама молода,
14. Сама молода, Таня молода.
15. А за цим словом бувай здорова,
16. Красная пані, пані то й Таня.
17. Ой то не гордуй, а літру готуй.
18. А нас не мало, беремо й сало,
19. Даш нам дроб'язку ковбаси, дядьку!

10

На твоему дворі - дуб зеленистой (для пчоляра)

Музична нотація для пісні "На твоему дворі - дуб зеленистой". Темпозначення: $\text{♩} = 144$. Ключ: F (одна). Текст під нотою: 1. На твое - му дво - рі - дуб зе - ле - нис - той. Сви - тий вс - чір!

1. На твоему дворі — дуб зеленистой, Святий вечір!*
2. Одна користь — та й корень дуба,
3. Другая користь — та й серед дуба,
4. Третяя користь — та й в версі дуба.

Приспів (підкреслене) повторюється й далі після кожного рядка.

5. Онь корень дуба — чорниє бобри,
6. Посеред дуба — яриє пчолкі,
7. А в версі дуба — ясні соколи.
8. Хто бобри воб'є — шубу добуде,
9. Соколи зніме — красний пан буде.

11

Шось шумить, гуде, дівровою йде (для пчоляра)

♩ = 160 1)

3. -Ой сядь - мо, дст - кі. дай по - радь - мо - са. Свя - тий) вс - чор!

6,7,10.

Var. 1)

4. П па - па гос - по - ди - ри

9.

5. Па ку - рий ост - ри

8,11.

Вулик-колода в с.Зарічка
Лугинського р-ну.
Фото Т. П. Пархоменко,
2005 р.

1. Шось шумить, гуде, дівровою йде,
2. Пчоляна матонка дітоньки веде.*
Святий вечор!**)
3. -Ой сядьмо, деткі, да й порадьмоса,
4. В пана господаря попитаймоса,
5. На котрий острів нам полєнути:
6. Чи на середній, чи на передній?
7. -Летіте, пчолкі, на всі островки,
8. Носіте, пчолкі, солодкі медкі.
9. В нашого господаря велика сім'я:
10. Свічки сукати — дочки давати,
11. Сити ситити — синив женити.

* 1-2 строфа — неякісний запис.

** Приспів (підкреслене) повторюється й далі після кожного рядка.

12

Чи спиш, чи лежиш (для парубка)

The musical score is written on a single staff in 3/8 time with a tempo marking of quarter note = 156. It begins with a treble clef and a key signature of one flat. The melody starts with a quarter note on G4, followed by eighth notes. The lyrics are: "1. Чи спиш / Чи спиш чи лежиш - Гос-подь з то-бо-ю / Свя-тий ве-чор!". A double bar line is followed by a section marked "6" and "Vag" (Vivace), with the lyrics "2-15 Не сплю не лежу". The score ends with a double bar line.

1. -Чи спиш...
Чи спиш, чи лежиш – Господь з тобою, Святий вечор!*
2. -Не сплю...
Не сплю, не лежу – на крислі сижучу.
3. На крис...
На крислі сижучу, листоньки пішучу.
4. Листонь...
Листоньки пішучу, до батенька шлю.
5. -Ой та...
Ой тато-тату, ожени мене.
6. Чи мні...
Чи мні женица, чи до війська йти?
7. -Жени...
Женися, синку, до війська не йди,
8. Бо в Ві...
Бо в війську тебе конем розіб'ють,
9. Конем...
Конем розіб'ють, мечем розсічуть.
10. Ти бе...
Ти бери меча, меча – до плеча,
11. Меча...
Меча - до плеча, шаблю – до бока,
12. Стрілок...
Стрілочок пучок – до белих ножок.
13. А за...
А за цим словом бувай здоров,
14. Бувай...
Бувай здоровий, красний паничу,
15. Красний...
Красний паничу, паничу Роман.

* Приспів (підкреслене) повторюється й далі після кожного рядка.

13

Ходить удовец, блудить молодець (для вдівця)

♩=144 Одна Все

1. Хо - дить у - до - вец, блу - дить мо - ло - дець, Свя - тий ве - чор! Свя - тий ве - чор!

Ве - чор доб - рий!

1. *Ходить удовец, блудить молодець, Святий вечор!** 2
  2. *Да прильнув же вон до калинонькі.* 2
  3. *Стали пташечки да щебетати,* 2
  4. *Да й сього вдовца да й розважати:* 2
  5. *-Не плач удовец, не плач, молодець.* 2
  6. *Вийшло з тебе слюз, як з речкі води.* 2
  7. *Да й утешелись твої вороги,* 2
  8. *Твої вороги, до церкви йдучи,* 2
  9. *До церкви йдучи, Бога молючи.* 2
- Вечор добрий!*

14

Чи вдома, вдома ваша дочка (для дівчини)

♩=144

1. Чи вдо - ма, вдо - ма ва - ша - я доч - ка,

Щод - рий ве - чор. Свя - тий Ва - сі - ле!

1. *Чи вдома, вдома, ваша дочка,
Щодрий вечор, Святий Васіле!**
2. *Ваша дочка, пані Ганночка?*
3. *По саду ходить, пір'є збирає,*
4. *Пір'є збирає, венкі звиває.*
5. *Віла виночок, пошла в садочок,*
6. *В сенечкі войшла — сені засялі.*

* Приспів (підкреслене) повторюється й далі після кожного рядка.

7. В світлицу войшла — пани вставалі,
8. Пани вставалі, Ганни питалі:
9. -Чія ти дочка, пані Ганночка?
10. Чи ти поповна, чи королювна?
11. -Я й ні поповна, й ні королювна —
12. Отцова дочка, пані Ганночка.

15

Ой щодрий вечор та й добрий вечор (для господаря)

♩ = 156

3 Гос - по - дар вдо - ма сів кон - ца сто - ла

Щод - рий вс - чор та доб - рий вс - чор

Доб - рим лю - дям а на здо - ро - в'є!

1. Ой щодрий вечор та й добрий вечор
Щодрий вечор та й добрий вечор
Добрим людям а на здоров'є!*
2. Ой знаю, знаю — господар вдома.**
3. Господар вдома сів конца стола,
4. Сів конца стола — листоньки піше,
5. Листоньки піше — легенько дише.
6. Що сльоза кане, то й речка стане,
7. А на тій річці човничок пливе,
8. А на той річеці кладочка лежить,
9. На той кладоці церквочка стоїть.
10. А в той церковці три служби служать:
11. Першая служба — для господаря,
12. Другая служба — для його жени,
13. Третяя служба — для його діток.
14. А на цьому слові будьмо здорові!

Каплиця, с.Вежиця
Рокитнівського р-ну
Рівненської обл
Фото Т П Пархоменко, 2006 р

* Приспів (підкреслене) повторюється й далі після кожного рядка
** 1-2 строфа — неякісний запис

16

Ой із-за гори виходять хмари (для пчоляра)

1 Ой із - за го - ри ви - хо - дять хма - ри, ра - дуй - са!
 Ра - дуй - са, зем - ле, Син той на Бо - жий на - ро - дивсь!

1. Ой із-за гори виходять хмари, радуйся!
Радуйся, земле, Син той на Божий народивсь! *
2. Ой то не хмарки — то пчолкі яри.
3. Вони, летучи, да й говорілі:
4. -Й осядьмо ж, деткі, да й зопочиньмо.
5. Ой сядьмо, деткі, да зопочиньмо,
6. Да зопочиньмо, да й порадьмоса:
7. В которий острів ми поленимо?
8. -Ми поленимо к славному пану,
9. К славному пану — пану Дем'яну.
10. В славного пана дерева много,
11. Деревя много да й добурного.
12. Там будем сядица, там будем роїца,
13. Сити ситити — жених женити,
14. Свечки сукати — дочки давати.

17

У полі береза тонка, вісока (для дівчини)

1. У по - лі бе - ре - за тон - ка, ві - со - ка, ра - дуй - ся!
 Ра - дуй - ся, зем - ле, Син Бо - жий на - ро - дв - ся!

1. У полі береза тонка, вісока, радуйся!
Радуйся, земле, Син Божий народівса! *

* Приспів (підкреслене) повторюється й далі після кожного рядка.

2. А на туй березі золотая кора.
3. А хто ж тую кору да й пообірає?
4. Як візвалася красная панна,
5. Красная панна, панна Ульяна:
6. -А я тую кору да й пообіраю, *
7. Да й понесу да й до злотнічка,
8. Да до злотнічка, до ремеснічка.
9. Да й занесла до ремеснічка:
10. -Зроби ж мені три перстьонушки,
11. Три перстьонушки – то й три радості.
12. Одін перстьонок – заручатіса,
13. А другий перстьонок – повенчатіса,
14. А третій перстьонок – жить-проживаті,
15. Жить-проживаті, вік коротаті.

Дівчина в стрічках,
с Пересопниця
Рівненського р-ну
40-ві рр. ХХ ст. РОКМ

18

На Йорданській річці тиха вода стояла

1)

1 На Йор-дан-ськїй річ - шї ти - ха во - да сто - я - ла

Ої там Ма - ти Бо - жа Су - са Хри - ста ку - па - ла

2 А ску - пав - ши, у шов-ко - ве спо - ви - та

А спо - вїв - ши, у я-сель - ця пок - та - ла

Var 1)

3-6 у над ти - ми яс - ля ми

1. На Йорданській річці тиха вода стояла,
Ой там Мати Божя Суса Христа купала.
2. А скупавши, у шовкове сповила,
А сповивши, у ясельця поклала.

* Далі інформаторка текст колядки розповідає

Різдво Христове
(фрагмент ікони).
Кін. XIX ст., РОКМ.

3. А над тими яслами сиви воли стояли,
На святе дитячко своїм духом дихали. 2
4. На святе дитячко своїм духом дихали,
Поки Суса Христа із ясець узяли.
5. Взяли Суса Христа, на престолі поклали,
А коло престола три янголи літали. 2
6. А коло престола три янголи літали,
Та все вони херувими співали.

19

Господару, ұставай з кровати (для господаря)

$\text{♩} = 120$

2. Ус-та-вай з кро-ва - ти да за-све-ти в ха - ти, ра - дуй - ся!

Ой ра-дуй-ся, зем - ле, Син Бо - жий на-ро-див - ся!

1. Господару, ұставай з кровати, радуйся!
Ой радуйся, земле, Син Божий народився!*
2. Уставай з кровати да засвети в хати,
3. Бо придуть до тебе три празнички в гості.
4. Що перший празничок — святеє Рожество,
5. А другий празничок — святого Василя,
6. А третій празничок — святе Водохрища.
7. Святе Водохрище воду перехрище.

20

Песні-пріпесні, та із війни йдучи (для парубка)

$\text{♩} = 138$

1. Пес - ні - прі - пес - ні, та із вой-ни йду - чи, ра - дуй - ся!

Ра - дуй-ся, зем - ле, ве - се - ли-ся, на-би-се, Син Бо-жий на-ро-див - ся!

* Приспів (підкреслене) повторюється й далі після кожного рядка.

1. *Песні-прієсні, та із війни йдучи, радуйся!
Радуйся, земле, веселися, набисе,
Син Божий народився!**
2. *Та із війни йдучи, под золоту браму.*
3. *Як виходять з повен мішком грошей,*
4. *Він на тебе та і не споглянув.*
5. *Вон не споглянув, бо вон своє має*
6. *Песні-прієсні, та із війни йдучи.*
7. *Як виводять коня вороного,*
8. *Він на тебе та і не споглянув*
9. *Та й не споглянув, бо вон своє має...*

Член «Просвіти» І Степанюк
с Дядьковичі Рівненського р-ну
1937 р РОКМ

21

Красная панна по саду ходила (для дівчини)

♩ = 80

2-3 По са-ту хо-ди-ла і сад са-то-ви-па гей Ро-жест-во!

4-6 Ой за-ро-ди, Бо-же в мо-є-му са-доч-ку гей Ро-жест-во!

1. *Красная панна по саду ходила, ** гей, Рожество!**
2. *По саду ходила й сад садовила.*
3. *Сад садовила й Бога просила:*
4. *-Ой зароди, Боже, в моєму садочку*
5. *Вишні да черешні, сребную кору,*
6. *Сребную кору й золоте голлечко.*

* Приспів (підкреслене) повторюється й далі після кожного рядка
 ** 1 строфа – неякісний запис

22

Пане господарє, що на твоїм двори
(для господаря)

Одна 1) $\text{♩} = 57$ Двоє

2. А на тво-го/-ім дво-го/-го/-рі-гі/-зо-ло-ти-ї го-ри,
Свя-тий вс-го/-го/-чи-чир/, Свят! Fine Одна
Вс-чор доб-рий!

Вар. 1) Двоє

3. А на тих же го-рах са-ди

1. Пане господарє, що на твоїм двори, * Святий вечор, Свят!**
  2. А на твоїм двори – золоті гори,
  3. А на тих же горах – сади-виногради.
  4. Ой десь узялися та й буйні вітри:
  5. Сади поломали, пташок розігнали.
  6. Ой зажурилася славна господиня,
  7. А її господар та й став розважати:
  8. -Як будемо жити – будем сад садити,
  9. Будем сад садити та й насаджувати,
  10. Та й райських пташечок будем принаджати.
- Вечор добрий!

23

Ой летіло три соколоники

$\text{♩} = 102$

1. Ой ле-ті-ло три со-ко-лонь-ки,
Гей, Ро-жест-во, гей, Ро-жест-во!

* 1 строфа – неякісний запис.
** Приспів (підкреслене) повторюється й далі після кожного рядка.

Сі - ши впа - ши та й на дво - рі

Гей Ро - жст - во гей з Ро - жст - во!

1. Ой летіло три соколоньки,
Гей, Рождество, гей, Рождество!*
2. Сіли, впали та й на дворі.
3. Війшла з хати старая мати:
4. -Чи не бачили мого сина в гості?
5. Й аден каже: «Я його не знаю.»
6. Другий каже: «Я з їм стояв,
7. Я з їм стояв, я з їм говорив.
8. Він приїде на Коляда в гості.»
10. Привез батьку золотую шапку,
11. А матері — сукню дорогую.
12. А тобі, мила, та нема нічого.
13. Батько мене та вигодував,
14. А мати мене породила.

Боривітер, РОКМ
Фото І. П. Пархоменко,
2006 р

24

На твоему дворі стоїть береза (для дівчини)

На твоєму дворі стоїть береза

Радуйся земле, Бог тебе родить!

1. На твоему дворі стоїть береза,
Радуйся, земле, Бог тебе родить..!*
2. Тонка, висока, з листом широка.
3. Як зайшла туди красная пані,
4. Красная пані, пані да Вольга.
5. Золоту росу да й поприсвала,
6. Я ту росу да й позбірала.

Приспів (підкреслене) повторюється й далі після кожного рядка

25

В саду, в саду да й у вишньовому (для парубка)

♩ = 80
3-12. Ко ни - ка па - се й у ду - доч - ку гра - є,
Щод - рий ве - чор, Свя - тий ве - чор!

1. В саду, в саду да й у вишньовому
Щодрий вечор, Святий вечор!*
2. Красний молодчик коника пасе. **
3. Коника пасе й у дудочку грає,
4. У дудочку грає, пісеньку співає.
5. Прийшов до його батейко його:
6. -Хто тобі, синку, коника купив?
7. Хто тобі, синку, дудочку купив?
8. Хто тобі, синку, пісень навчив?
9. -Любило мене да три дівчиноньки:
10. Їдна любила – коника купила,
11. Другая любила – дудочку купила,
12. Третя любила – пісень навчила.
13. Да й за сім словом будьте здорові!

26

Через небо доріженька (для дівчини)

♩ = 80 1)
2. При - лі - та - є лас - ті - вонь - ка,
3-16.
Щод - рий ве - чор, Свя - тий ве - чор!
Var 1)
17 Так за сім сло - вом бу - вай - те здо - ро - ві

1. Через небо доріженька, **
Щодрий вечор, Святий вечор!*

* Приспів (підкреслене) повторюється й далі після кожного рядка.

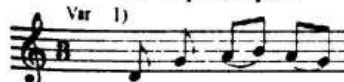
2. Прилітає ластівонька,
3. У вуконце заглядає,
4. Красну панну пробуджає:
- 5.-Устань, устань, красна панно,
6. Да й умийся білисенько,
7. Зачешися гладисенько.
8. Буде в тебе три гостоньки,
9. Три гостоньки - три женихи:
10. Іден буде із Вольвова,
11. Другий буде із Кракова,
12. Третій буде із Спасова.
13. Як з Вольвова — й отказала,
14. Як з Кракова — хустку дала,
15. Як з Спасова — ручку дала,
16. Ручку дала, персню зняла.
17. Так за сім словом бувайте здорові,
18. Бувайте здорові, пані-господару!

27

В сінцях, сінцях огонь сяє (для парубка)

Ве-чор доб-рий!

З Ку - ди і - деш

1. В сінцях, сінцях огонь сяє,
Щедрий вечір, Святий вечір!*
2. Там Миколка коня сідлає.
- 3.-Куди їдеш, мій синоньку?
- 4.-За гіроньку по дівоньку.
5. Моя дівка-багатурка:
6. В свято ходить в срібним злоті,
7. В будень ходять в аксамиті.
Вечор добрий!

Парубок, с Пересопниця
Рівненського р-ну
40-ві рр XX ст РОКМ

* Приспів (підкреслене) повторюється й далі після кожного рядка

28

Вдома, вдома сам господар
(для господаря)

♩ = 84

2 Се - дить со - бі ко - ло сто - ла, Щод - рий ве - чор, доб - рий ве - чор!

3-8

Var Одна Всі

1 Вдо ма, вдо - ма сам гос - по - дар

1. Вдома, вдома сам господар.
Щодрий вечор, добрий вечор!*
2. Сидить собі коло стола,
3. На йому то шубайова.
4. На той шубі сто червонцов,
5. Сто червонцов для щодрувцов.
6. За цим словом будь здорові,
7. Будьте, дядьку, гонорові –
8. Дайте гроші паперові.

29

В полі, полі плужок оре

♩ = 72

1-7. В по лі, по - лі плу - жок о - ре.

Щед - рий ве - чир, доб - рий ве - чир, Доб - рим лю - дям на весь світ!

1. В полі, полі плужок оре.
Щедрий вечир, добрий вечир,
Добрим людям на весь світ!*
2. За тим плужком Господь ходить,
3. Святий Петро поганяє,
4. Мати Божя їсти носить,
5. Їсти носить – Бога просить:
6. -Ори, синку, цюю нивку
7. Та посіємо пшеничку.

* Приспів (підкреслене) повторюється й далі після кожного рядка.

30

В новім граді, в Віхліємі

♩ = 60

І в но-вім гра - ді в Віх - лі - є - мі Ста - ло чу - до по всій зе - млі

Свя - тий ве - чир доб - рий ве - ч

1. В новім граді, в Віхліємі,
Стало чудо по всій землі.
Святий вечир, добрий веч...*
2. Мнісяць ясний засвітився,
Що Син Божий народився.
3. Мнісяць ясний засвітився,
Ангел Божий їм явився.
4. І сказав їм таку звістку,
Що Син Божий народився.
5. Ірод цьому розізлився,
Що Син Божий народився.
6. Сказав збити малих діток,
Всіх маленьких до двох літок.
7. Сорок тисяч ще й чотири
Малих діток вигубили.
8. Матки плачуть ще й ридають,
Що їх діток убивають.
9. Ми прийшли вам це сказати
І с празнічком поздоровляти.
10. Ми вас с празднічком поздоровляєм,
Многі літа вам бажаєм! 2

Різдво Христове
(фрагмент ікони).
XVIII ст., ОДІКЗ.

31

Щодрик, щодрик, щедривнице
(для господаря)

♩ = 72 Одна   Всі

І Щод-рик, шод-рик шед-рив-ни-це. При-лс-ті-ла лас-тів-ни-ца

Свя-тий ве - чир доб-рий ве - ч

* Приспів (підкреслене) повторюється й далі в строфах 2-9.

1. Щодрик, щодрик, щедривнице,
Прилетіла ластівниця.
Святий вечир, добрий веч... *
2. Стала вона щебетати,
Господара викликати:
- 3.-Вийди, вийди, господару,
Подивіся й на кошару:
4. Всі корови потелились,
І телички народились.
5. Всі кобіли пожеребілись,
І лошечкі народились.
6. Всі овечкі покотились,
І ягніци народились.

32

В Єрусалимі, в Назареті, стала новина

♩ = 180

1. В Є - ру - са - ля - мі, в На - за - ре - ті, ста - ла но - ви - на.

Ой хо - дім, хо - дім та при - ві - тай - мо но - во - го Ца - ра.

2. В не - ді - лю ра - но, до схо - да сон - ця, три кру - лі і - дуть.

Ой несуть во - ни аж три ю - ро - ни, пе - ред Бо - гом кла - дуть.

3 Як І - род про це діз - нав - ся, к сво - їм по - ле - тів.

4.6-8 Ска - зав і - ха - ти, ді - тей ру - ба - ти по всьо - му сві - ті.

* Приспів (підкреслене) повторюється й далі після кожного рядка.

5. І - дуть во - ни че - реі по - ле. хлоп пше-ни-шо сі - с.

-Ой сій же, сій, же, хлоп-цю, пше-ни - цю - завт - ра бу - деш жать.

1. В Єрусалимі, в Назареті, стала новина.
Ой ходім, ходім та привітаймо нового Цара.
2. В неділю рано, до схода сонця, три крулі ідуть.
Ой несуть вони аж три корони, перед Богом кладуть.
3. Як Ірод про це дізнався, к своїм полетів.
Сказав їхати, дітей рубати по всьому світі.
4. А Іосіф, Діва Марія всі діла взнали,
Через Русалим аж до Єгипту з Христом втікали.
5. Ідуть вони через поле, хлоп пшеницю сіє.
-Ой сій же, сій, же, хлопцю, пшеницю — завтра будеш жать. 2
6. Сій же, сій же, хлопцю, пшеницю — завтра будеш жать.
Буде їхати Ірод питати — просимо не сказать.
7. Ніч минула, день настав, хлоп пшеницю жне.
Ой їде, їде Ірод проклятий на сивім коні.
8. -Бог на поміч тобі, хлопче, в полі роблячи.
Чи ти не бачив яку нівєсту з дитям ідучи?
9. -Бачив, цару, бачив, пане, як цю пшеницю я сіяв.
-Ой бодай тобі кат голову зняв, чом ти не сказав?
10. Зима минула, літо настало, хлоп пшеницю жне.
-Вертаймось, браття, вертаймось разом, бо ни дожинем.

Ікона «Різдво Христове».
Перша пол. XVIII ст., РОКМ.

33

Чи чули, браття, таку новину

♩ = 120

1 Чи чу - ли, брат - тя, та - ку - ю но - ви - ну.

Злю - тив - ся І - род на Бо - жу ди - ти - ну,

Злю - тив - ся І - род на Бо - жу ди - ти - н.

1. Чи чули, браття, таку новину:
Злютився Ірод на Божу дитин(у). 2
2. Ірод вояків у світ посилає,
Христа убити він їх заставляє(й...). 2
3. Як почувла це та й Божая Мати,
В чужу країну з Христом утікал(а). 2
4. Божя Мати йде — буйний вітер віяв,
Там пан господар пшениченьку сів(й...). 2
- 5.-Помагай, Боже, сіяти й орати,
Сьогодні сієш — завтра будеш жат(и). 2
6. Сьогодні сієш — завтра будеш жати,
Чи не зрадите Божого дитят(и)? 2
- 7.-Ой ідіть собі полями, лугами,
Я вас не зраджу, хай Бог буде з вам(и). 2
8. Ще Божя Мати на стежку не ступила,
А вже пшеничка зійшла й землю вкрив(а). 2
9. Ще Божя Мати на другу не стала,
А вже пшеничка дозрівати стал(а). 2
- 10.-Ой чудо, чудо, — пан господар каже, —
Коли тим шляхом іде військо враж(е). 2
- 11.-Пан господару, не смій же скривати,
Чи сюдою йшла з дитиною мат(и)? 2
- 12.-Ой ішла, ішла — буйний вітер віяв,
Тоді ж я свою пшениченьку сів(й...). 2
13. Давно ж це було — довго доганяти,
Злютився Ірод, сказав завертат(и). 2
14. Тоді промовила до мами дитина:
-Буде щаслива уся Україн(а)! 2
15. Буде щаслива ще й буде прекрасна,
Що від Ірода Ісуса і спасл(а). 2

34

Пані Божа Мати пішла щедривати

♩=160

1-4. Па ні - Бо - жа Ма - ти пі - шла щед - ри - ва - ти.

Щед - рий вс - чир. Свя - тий вс - чир!

1. *Пані Божа Мати пішла щедривати.
Щедрий вечир, Святий вечир!**
2. *Пішла щедривати, на ризи збирати.*
3. *А у тії ризи Господь облачався.*
4. *Господь облачався - на службу збирався.*

Богородиця
(фрагмент ікони).
Перша пол. XVIII ст.,
ОДІКЗ.

35

Пресвята Марія по світу ходила

♩=84

1. Пр - свя - та Ма - рі - я по сві - ту хо - ди - ла.

Зай - шла до ба - га - ча на ніч-ку про-си-ла, на ніч-ку про-си-л...

1. *Пресвята Марія по світу ходила,
Зайшла до багача на нічку просил (а): 2*
2. *-Пусти мене, багачу, нічку ночувати,
Нічка темна-темна, дозволь спочиват (и). 2*

* Приспів (підкреслене) повторюється й далі після кожного рядка.

3. А той пан господар не схотів прийняти,
Да й наказав не є псам нацькуват(и). 2
4. А ти пси бегли, неї не кусали,
Вони Матєр Божу в ноги целувал(и). 2
5. Пресвята Марія по світу ходила,
Зайшла до бєдного на нічку просил(а): 2
6. -Пусти мене, бідний, ночку ночувати,
Нічка темна-темна, дозвожь спочиват(и). 2
7. -Ой радий я прийнять до своєї хати –
Не ліжка, перини, де покласти спат(и). 2
8. Не ліжка, перини, де покласти спати,
Не хліба, не солі, чим повечерат(и). 2
9. Ой іде, паненько, до моєї стайні,
Будеш мати спання в самий лєпший спокій. 2
10. Як вїйшов господар на своє подвір'я,
А над його стайньої зоря засветіл(а). 2
11. -Ой якби я був знав, що то Божя Мати,
Прийняв бі до хати, до свого ліжк(а). 2
12. Прийняв бі до хати, до свого ліжка,
Сам пішов би спати з дітьми до поріжк(а). 2

36

Через широке поле, через глибоке море

1. Через широке поле, через глибоке море*
2. Мостила мости в тонкіє трости.
3. Тудою йшла Божя Мати,
4. Божая Мати сина шукати.
5. Встрїтила вона три коляднички:
6. -Ой добрий вечор, мої три коляднички,
7. Чи не бачили мого синонька?
8. А один каже: «Да я не знаю».
9. А третій каже: «Я сам там був,
10. Ой я сам там був в пан-господара.
11. Ой сидить же він да в конце стола,
12. Їсть кутіцу всю да пшенічную,
13. Ситицею поливає, пирожки поїдає».
14. - Ой добрий вечор, да мій синоньку!
15. - Доброго здоров'я, моя матінко,
16. Ой ходи до мене да вечеряти!
17. - Не хочу, синку, я вечеряти,
18. Вичерай на здоров'ячко.
19. Ой дай же ти мнє райськіє ключі –
20. Рай одмикнути, пекло замкнути.

* Текст колядки інформаторка розповідає.

37

Щодрий вечор, щодрий

♩=72

Щод - рий ве - чор щод - рий Щод - рий ве - чор щод - рий

Дай нам, Бо - же доб - ре Дай нам, Бо - же доб - ре!

1. Щодрий вечор, щодрий 2
Дай нам, Боже, добре! 2
2. Дай, Боже, врожаю 2
По всьом нашом краю! 2
3. Роді, Боже, жито 2
На новее літо! 2
4. Роді, Боже, ячмінь – 2
Хорошенько зацвів. 2
5. Роді, Боже, гречку, 2
У хлєві – овечку. 2
6. Сажай, Боже, пчоли 2
Од весни Міколи! 2

Ікона «Святий Миколай»
Кін XVII ст., РОКМ

38

Ішов Христос через поле

♩=72

І - шов Хрис - тос че - ре - з/и/ по - /го/ - /го - ле

І - - - шов Хрис - тос че - ре - з/и/ по - /го/ - ле

Че - ре - з по - те ши - ро - ке - - є Че - ре - з/и/ мо - ре гли - бо - ке - й

2 Бо - жа Ма - тї - /и/ до - ро - га - /ра/ - /ра/ - ми
3.6 7.9

Музична партитура з нотами та українськими текстами:

Бо - - жа ж Ма - ті до - ро - га - /га/ - мі
 Зу - стрі - ла - са з ян - го - ла - м...

Учасники фольклорного гурту «Горина», м. Пшемків, Польща. Фото Б. Ф. Мартинюка, 1991 р.

1. Ішов Христос через поле, 2
Через поле широкеє,
Через море глибокей...
2. Божя Маті дорогамі 2
Зустрілася з янголам...
3. -Ви ж, янголи, сини ж мої, 2
Чи бачили сина мог?..
4. -Твого сина жиди взяли, 2
Вони з його муку мал...
5. На хрест ручкі розпінали 2
Ще й гвоздямі ж прибивал...
6. Божя ж Маті ете чула, 2
На колінках і всклякнул...
7. -Ой, стий, Маті ж, не лякайся, 2
Бо вже твуй син змурдоваль...
8. Завтра буде похаванне, 2
Жовтим пєском насипляни
Ще й каменням наверхня...
9. Як тей камень обернеца – 2
По всьом світі осяйнец...

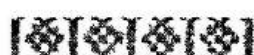
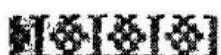
39

Дивная новина: нині Діва Сина

Музична партитура з нотами та українськими текстами:

1. Див-на - я но - ви - на: ни - ні Ді - ва Си - на
 по - ро-ди - ла в Віф - лі - є - мі. Ма - рі - я с - ди - на.

1. Дивная новина: нині Діва Сина
Породила в Віфліємі, Марія єдина. 2
2. А як породила – в ясла положила.
Сухим сіном, як лелія, йому постелила. 2

3. А як це жидова о цьому довідалась,
За Ісусом, за маленьким, чим скоріше гналась. 2
4. А Діва Марія в лісі ночувала,
Серед ночі на морозі огонь розкладала. 2
5. Огонь розкладала, свічі посветила,
Ясно-ясно ще й прекрасно цілу ніч светила. 2
6. А Ісус маленький ручки простягає,
Всіх діточок всього світу до себе скликає. 2
7. Цілу ніч светила, дитятко спасала,
Пеленами обвітала, ніжки обтуляла. 2
8. А Ісус маленькій краще, як ті квіти,
Пригортає він до себе всі християнські діти. 2

40

В пан-господара на його двори

1. В пан-господара на його двори,*
2. На його двори впала зорниця,
3. А с той зорниці стали криниці.
4. Божая Мати Христа купала,
5. Вона скупала да й захавала.
6. Прийшла до її тая жидова:
7. - Присвята Діва, де Христа діла?
8. - Занесла Христа в густие лиса.
9. Пошла жидова да й ліс зрубала,
10. Да й ліс зрубала – Христа не найшла.
11. - Присвята Діва, де Христа діла?
12. - Занесла Христа в жовтиє піска.
13. Пошла жидова гори скупала,
14. Гори скупала – Христа не найшла.
15. - Присвята Діва, де Христа діла?
16. - Занесла Христа в глибоки мора.
17. Пошла жидова море вилила,
18. Море вилила – Христа не найшла.
19. - Присвята Діва, де Христа діла?
20. - Занесла Христа да й на небиса,
21. А ви, небиса, рознімитеса,
22. А ви, жидла, засмутитиса.

41

Ой у Віхліємі сталася новина

♩ = 156

1 Ой у Віх - лі - є - мі ста - ла - ся но - ви - на:
2 - 9.11 - 16

По - ро - ди - ла й Ма - ти Бо - жа та й Бо - жо - го Си - на.

10. Пав - ло дав ти - лят - ко Пле - ще з ра - дос - ті в до - ло - ні

Бо - же - є ди - тят - ко.

1. Ой у Віхліємі сталася новина:
Породила й Мати Божжа та й Божого Сина. 2
2. В яслах положила, сіном укривала:
- Люлі, люлі, любий сину, — йому заспівала. 2
3. А тут у півночі ясни засвітився —
Всіх нас, браття, з України зо сну пробудила. 2
4. - Приношу вам, люди, радість і надію,
Що знайдете в Віхліємі Ісуса й Марію. 2
5. А ми всі зраділи, разом повставали,
Бігли через Коломійку разом поспішали. 2
6. Разом поспішали добри приятелі,
Аж приб'їгли до стаєнки Божої оселі. 2
7. Там ми поклікали для Божої честі
І складали ти дарунки, хто що міг — принести: 2
8. Іванко — мидочок, яблук дав Данило,
Кум Василь заграв на дудці, шоби було мило. 2
9. Гнат заграв на скрипці, Дмитро — на цимбалах,
Два Михайли з Ясиновки танцювати стали. 2
10. Павло дав телятко,
Плеще з радості в долоні Божее дитятко. 2
11. Ой як було ж гарно, ой як було ж мило,
Що аж Божее дитятко нам заговорило: 2
12. - Ой звідки ж Ви, люде, ой звідки ж Ви, милі,
Що так гарно, так сердечно мене звеселили? 2
13. - Ми є з України, з веселого краю,
Там так гарно сонце світить, наче в Божому раю. 2

14. Там хорошиї люди, гарна сторонька,
А тепера плачуть сльози — злая годинокья. 2
15. Просим тебе, Христе, просимо ж, маленькій,
Зглянься ж щиро, зглянься ж мило на наш край рідненький. 2
16. Зийшли ж йому волю, зийшли ж йому долю,
Щоб зраділа наша мати на свободному полю. 2

42

Ой на Вкраїні зорі засвітились

$\text{♩} = 60$ Одна Всі

1. Ой на Вкраїні, ой на Вкраїні зорі засвітились.
2-3. Як з Віфлієму, як з Віфлієму новину звістили:
Христос родився, Богом оплотився, Бог правди, любові зніме всі окуви.
Зійшло свободу нашому народу, зітне голову Іроду!

1. Ой на Вкраїні, ой на Вкраїні зорі засвітились,
Як з Віфлієму, як з Віфлієму новину звістили:
Христос родився, Богом оплотився,
Бог правди, любові зніме всі окуви,
Зійшло свободу нашому народу,
Зітне голову Іроду!*
2. І мі, братове, і мі, братове, зрадімо навекі,
В добрий надії, в добрий надії заспіваймо нині.
3. А наяснійша, а наяснійша Зора із Востока,
З нею співає, з нею співає Вкраїна широка.

*Приспів (підкреслене) повторюється й далі після кожного рядка.

Веснянки та постові пісні

43

Розвивавса ж дунай да й посеред речки («сирітка»)

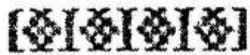
♩ = 72

2 Як вже зос - та - не - ца - су - бе па - ру знай - де,
Не - шас - на си - рот - ка ма - му - ні не знай - де

3 Як пош - ла си - рот - ка по све - ту блу - ка - ти,
4-21

По све - ту блу - ка - ти ма - му - ні шу - ка - ти

1. Розвивавса ж дунай да й посеред речки,
Умер отец, мати — осталіса діти.
2. Як вже зостанєца — субє пару знайде,
Нещасна сиротка мамуні не знайде.
3. Як пошла сиротка по світу блукати,
По світу блукати, мамуні шукати.
4. Зустрів її Господь, став єє пітати:
[...]
5. -Куди йдеш, сиротко, куди йдеш, маленька?
-Ох іду, Господи, мамуні шукати.
6. -Верніса, сиротко, бо далеко зайдеш,
А своєї мамуні повєку не найдеш.
7. Бо твоя мамуня в високому гробі,
Є душа й у небі, а тєло й у гробі.
8. Як пушла сиротка да й на гроб плакати,
Єй мамуня вчула, стала є пітати:
9. -Хто сьо такий плаче на мойому гробі?
-Ох, то ж я, мамуньо, возьми мене к себе.
10. Рада б я, дєтинко, тибє к себе взяти —
Ні вєлять янголи головки пудняти.
11. Насипали землє да й на моє груди,
Хіба ж ми ввидімсє на Страшному суди.

12. Ох, іди, дитинко, попроси мачухи:
Хай тобі мачуха головоньку змиє.
13. -А ще ми мачуха головки не вмiла,
Як вже мнє мачуха пекалю молiла.
14. Сорочку давала, тяжко проклiнала,
Щоб своєю не зносив, другої не просила.
15. Присилає Господь два пекелi з неба,
Понесят мачуху: «Озьміте до пекла.»
16. Як взяли мачуху пуд руки гаками,
Пуднесли мачуху у гору високо.
17. Пуднесли мачуху у гору високо,
Кiнулі мачуху у смолу глiбоко.
18. І тутa широко, і тутa глiбоко:
-Да поглянь, мачухо, є Господь вiсоко.
19. Будеш ти, мачухо, в смолє потопати,
Щоб знала, мачухо, як сирот доглядати.
20. Присилає Господь два янголи з неба
По нещасну сiроту: «Возьміте до неба.»
21. Як взяли сiротку под ручки лєгєнько,
Понесли сiротку до Бога тихенько.

44

Та через поле широкєє

1. Та через поле широкєє,
Та через море глибокєє,
2. Да тудою iшла, встрiчалася
І Петра й Павла питалася:
2. -Ой а ти, Петро, і ти, Павло,
Чи не бачили Сина мого?
4. А Петро каже, що таймося,
А Павло каже - признаймося.
5. Ой там на горі, на гориці,
Там стоїть школа мурована.
6. А у тій школі жидив повно,
Там розпинають Сина твого:
7. Гвоздями руки прибивають,
Кров невинну проливають.
8. Да терпiв муки, терпiв рани
Та за вас усіх, християни.

Розп'яття. XVII ст., РОКМ.

45

Гей весна, гей красна

♩ = 76

1. Гей вес - на. гей крас - на. Чу - жи - є ма - те - рі ткут крос - на.

2. А мо - я ма - ті не тка - ла - Всю Пе - лі - пов - ку прос - па - ла.

1. Гей весна, гей красна,
Чужие матері ткут кросна.
2. А моя маті не ткала —
Всю Пеліповку проспала.
3. Всю Пеліповку проспала
Да пуд льод мучки пускала.
4. - Да пливець, мучки, волокном,
Припливець, мучки, полотном.

Ткаля — Н. М. Рабчевська,
с. Крупове Дубровицького р-ну.
Фото М. Бугакова, 1992 р.

46

Зажуривса соколенько

♩ = 160

2. Шо я ра - но з вир' - ю вий - шов. Сво - ї нож - ки по - мо - ро - зив.

1. Зажуривса соколенько:
- Бідна моя головонько,*
2. Шо я рано з вир'ю вийшов,
Свої ножки пуморозив.
3. А я думав — красна весна,
Аж по горах сніжки лежать.
4. Аж по горах сніжки лежать,
А по долинах рекі стоять.
5. А по долинах рекі стоять,
А по хлевов волі ревуть.
6. А по хлевов волі ревуть,
А за гори козаки йдуть.

* 1 строфа — неякісний запис.

7. Вийшов отець, Вийшла мати
Свого сина познавати:
8. -Ходи, синоньку, дододомойку,
Змию тобі головоньку.
9. -Да змивай, мама, сама себе,
А мене змиє дробний дощик,
10. А зачеше лещінонька,
А пригорне дівчинонька.

47

Ой рости, рожа, по сіножаті

♩ = 172, Одна

1. Ой рос - ти, ро - жа, по сі - но - жа - ті - Вже ме - ні в бать - ка
Всі
не лі - ту - ва - ти / не лі - ту - ва - т...

1. Ой рости, рожа, по сіножаті —
Вже мені в батька не літуват (и). 2
2. Вже мені в батька не літувати —
Хоче парубок до себе брат (и). 2
3. Хоче парубок до себе взяти,
Ой щоб було з ким житечко жат (и).
4. Ой щоб було з ким житечко жати,
Житечко жати, правду кажат (и). 2

48

Веріє гуси гречко поєлі

♩ = 72

1. Се - ри - є гу - си греч - ко по - є - - - лі,
На си - не мо - ре пиль по - ле - те - - лі...
2. 1 - ді, дев - чи - но. по - зай - май гу - - - си,
3-5.

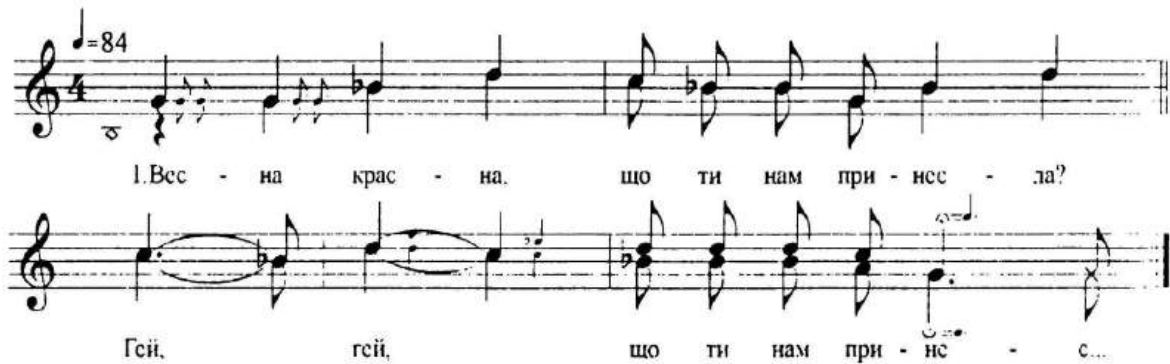

1. Серіє гуси гречко поєлі,
На синє море пиль полетел...
2. -Іди, дівчино, позаймай гуси,
Цолой парубка в беліє вус...
3. - Хоч позаймають, то не чужие,
Хоч поцолою, то золоти...
4. Хоч поцолую, то вон мой мілій,
Я в його саду садила слів...
5. Садила сліви ще й полівала,
Верно любила ще й цілувала.

Залицяння парубка до дівчини.
Автор – Н. Ф. Макуріна. РОКМ.
Фото Т. П. Пархоменко. 2006 р.

49

Весна красна, що ти нам принесла (1)

1. Весна красна, що ти нам принесла?
Гей, гей, що ти нам принес...
2. Дівкам по віночку, хлопцям по кілочку,
Гей, гей, хлопцям по кілоч...
3. Дівкам по віночку на сонечку грати.
Гей, гей, на сонечку грат...
4. Хлопцям по кілочку худобу гонити.
Гей, гей, худобу гонит...
5. Ну а молодицям у полі гуляти,
Гей, гей, у полі гулят...

50

Весна красна, що ти нам принесла (2)

♩=84

1. - Вес - на крас - на. Що ти нам при - нес - ла?
 Ко - ро - боч - ку з ве - ре - тьон - ца - ми. А дру - гу - ю із чир - вун - ца - м...

1. - Весна красна,
 Що ти нам принесла?
 - Коробочку з веретяонцями,
 А другую — із чирвунцям...

51

Ой виходьте, веснянки, на нове лето

♩=96

1. Ой ви - ходь - те, вес - нян - ки, на но - во - є ле - то.
 Зі - мо - ва - лі, не спє - ва - лі - вес - ну жда - ль...

1. Ой виходьте, веснянки, на нове лето.
Зімовалі, не спєвали — весну ждаль...*
 2. Да вносьте корогов чирвонуку, єк огонь.
 3. А на той же корозє напісано три зоре.

Учасники фестивалю
 «Древлянські джерела».
 Фото Г. Ф. Данильчук, 2005 р.

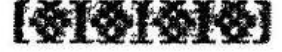
52

Летіли гусоньки через сад зелений

♩=80

1. Ле - ті - ли гу - сонь - ки че - рєч сад зе - ле - ний.

* Приспів (підкреслене) повторюється й далі після кожного рядка.

че - рез сад зе - ле - ний

1. Летіли гусоньки через сад зелений, через сад зелений.*
2. Літять, сірі гуси, до моєї бабусі,
3. До моєї бабусі на білі подушки.

53

Ой травко-муравко

1. Ой трав - ко - му - рав - ко. Чо - го ра - но да не зе - ле - ні - ш?

2. Чи гу - сонь - кі да по - щип - па - лі, Чи ко - ні - кі да по - туп - та - лі?

4. По - туп - та - лі со - ло - міт - ські дів - ки Пос - то - ла - ми - пос - то - лі - ща - мі,

Чор - ни - ми о - ну - чи - ща - м...

Діти, с.мт Клевань-2. 1949 р.
РОКМ.

1. -Ой травко-муравко,
Чого рано да не зеленієш?
2. Чи гусонькі да пощипалі,
Чи конікі да потупталі?
3. -Мене гуси не пощипалі,
Мене коні не потупталі.
4. Потупталі соломітські дівки
Постолами-постолищами,
Чорними онучищам...
5. -Ой травко-муравко,
Чого рано да не зеленієш?
6. Чи гусонькі да пощипалі,
Чи конікі да потупталі?
7. -Мене гуси не пощипалі,
Мене коні не потупталі.
8. Потупталі куразькі дівонькі
Чоботами-чоботочками,
Золотими підковочкам...

* Так само й далі розспівується кожен рядок.

54

Ой по весни да по веснянці (для хлопців)

♩ = 96

1. Ой по вес - ни да по вес - нян - - - ци.

Ой по вес - ни да по вес - нян - ци

пош - лі на - ши же - ні - хі в стар - - - ці...

1. Ой по весни да по веснянці 2
Пошли наши женихі в старці...
2. Позбіралісь свінопаси – 2
Ото, девкі, женихі наш...

55

Весна по веснянці (для хлопців)

♩ = 110 1)

1. Вес - на по вес - нян - ці Пош-лі на-ші хлоп - ци в стар - ці.

Пош-лі во-ни щир - цу ко - па - ти, За - бу - ли - ся тор - би взя - т...

Var. 1)

2) Пой - шов ши - рець ко - ло - ка - мі

1. Весна по веснянці
Пошли наши хлопци в старці.
Пошли вони щирцу копати,
Забулися торби взят...
2. Пойшов щирець колюками,
Коле їх попід боками.
Нехай коле да нехай знають,
Нехай дівчат да й не займай...

56

Ви, хлопчики, да соколіві

♩=120

1.2. - Ви хлоп - чи - кі. да со - ко - лі - кі.
 Поп - ле - ті - те нам пос - то - лі - кі.
 Поп - ле - ті - те да во - лу - чень - кі.
 Щоб гу - ля - ти аж до ну - чень - - - кі.

Самодіяльний народний ансамбль Рівненського льнокомбінату. РОКМ. Фото П. Здоровила, 1977 р.

1. -Ви, хлопчики, да соколіві,
 Поплетіте нам постоліві.
 Поплетіте да волученькі,
 Щоб гуляти аж до нученькі.
2. -Ви, дівчата, ви, хорушечкі,
 Напрядите нам сорочечки
 Да нашійте на них квіточкі,
 Щоб цвіли ми, як маківочки.
 З гарними сорочечками
 Підем в танець з дівчаточками.

57

А в нас Іванко не жонат ходить
 (для хлопців)

♩=102

1. А в нас І - ван - ко не жо - нат хо - дит.
 2-7. Вий - ді - те. бо - я - ри. не ди - вуй - те. не ди - вуй - те!

1. А в нас Іванко не жонат ходит.
Вийдіте, бояри, не дивуйте, не дивуйте!*
2. В його свита з телячої шкіри.
3. І його чоботи з свинячої шкіри.
4. В його шапка з котячої шкіри.
5. Як ногою тупне, то свиня хрукне.
6. Як полою махне, то й теля мукне.
7. Як шапкою махне, то й кіт м'явкне.

58

ОЙ БУВ БИ Я СОКОЛОМ

♩ = 108

1. Ой був би я, да і був би я со - ко - лом,
2-7.

со - ко - лом, со - ко - лом.

8. За ста-ро-го ді - да бо-ро-да - то - го за - між не йти,

за - між не йти.

1. Ой був би я, да і був би я соколом, соколом, соколом, **
2. Вилітав би я, вилітав би я високо.
3. Да збирав би я, да збирав би я пір'ячко,
4. Да і звив би я, да і звив би я гніздечко.
5. Да вив'юв би я, да вив'юв би я дітятко,
6. Научив би я, научив би я літати.
7. Як удовонці молодесенькій плакати,
8. За старого діда бородатого заміж не йти, заміж не йти.

* Приспів (підкреслене) повторюється й далі після кожного рядка.

** Так само й далі розспівується кожен рядок.

59

Ой уже весна, ой уже красна

Музична партитура для голосу та акомпанювання. Темпозначення: $\text{♩} = 78$. Ключ: F (басовий). Ритм: $\frac{3}{4}$. Партитура складається з двох рядків нот. Під першим рядком наведено ліричні варіанти: "Одна" та "Всі".

Ліричні варіанти:

3. Ой прий-шла вес-на, ой прий-шла крас-на, роз-ви-вай-ся, ли-по.
роз-ви-вай-ся, ли-по. роз-ви-вай-ся, ли-по.

1. Ой уже весна, ой уже красна, розвивайся гаю, розвивайся гаю,
розвивайся гаю.*
2. Ой чого ходиш, чом не женишся, парубче-бугаю?
3. Ой прийшла весна, ой прийшла красна, розвивайся, липо.
4. Ой чого сидиш, чом замуж не йдеш, дівчино-задрипо?

60

Плавала качечка коло бережечка (для хлопців)

1. Плавала качечка коло бережечка.**
Гей, гей, коло бережеч...
2. Мала вона четверо диток.
Гей, гей, четверо дит...
3. Ой одне дитячко – молодий Іванко,
Гей, гей, молодий Іван...
4. Другое дитячко – молодий Василько,
Гей, гей, молодий Васильк...
5. Третєє дитячко – молодий Грицко,
Гей, гей, молодий Гриц...
6. Четверте дитячко - молодий Михалко.
Гей, гей, молодий Михал...
7. А в Івана – кривії ноги,
Гей, гей, кривії ног...
8. А у Грица – білії руки,
Гей, гей, білія рук...
9. А у Василя – кучерава голова,
Гей, гей, кучерава голов...
10. А у Михалка – сірії очі.
Гей, гей, сірії оч...

* Так само й далі розспівується кожен рядок.

** Текст веснянки інформаторка розповідає.

11. Кривими ногами жар загребати,
Гей, гей, жар загребат...
12. Білими руками листи писати,
Гей, гей, листи писат...
13. Кучеравой головою комин
затикати,
Гей, гей, комин затикат...
14. Сіримі очима миші ловити,
Гей, гей, миші ловит...

Міжнародний фестиваль
«Древлянські джерела». РОКМ.
Фото Г. Ф. Данильчук, 2005 р.

61

Ой весняночка да красняночка

♩ = 72 Одна Двоє

1. Ой вес - ня - ноч - ка да крас - ня - ноч - ка. роз - ви - вай - ся га - ю.

роз - ви - вай - ся га - ю. да роз - ви - вай - ся га - ю!

Var. 1) Двоє

2. Же - ниш - ку - бу - га - ю

1. Ой весняночка да красняночка, розвивайся гаю,
розвивайся гаю, да розвивайся гаю!*
2. Ой чого же ти да не женишся, женишку-бугаю?
3. Ой уже весна, ой уже красна, розвивайсь лещино!
4. Ой чому же ти да не йдеш замуж, молода дівчино?

62

Чи чулі, чи чулі, хлопчикі, зозулі

♩ = 108

1. Чи чу - лі, чи чу - лі, хлоп - чи - кі, зо - зу - лі?

Чи - лі ми, чу - лі, по - ля - ка - лі - са.

* Так само й далі розспівується кожен рядок.

У тер - но - ві ко - ло - чеч - ки по - ха - ва - лі - са.

О. Волевач та І. Вострікова,
с.Рокитно Рокитнівського р-ну.
Фото Л. Д. Вострікової, 2002 р.

1. -Чи чулі, чи чулі, хлопчики, зозулі?
-Чулі ми, чулі, полякаліса,
У тернові колючечки похаваліса.
2. -Чи чулі, чи чулі, дівчатка, зозулі?
-Чулі ми, чулі, полякаліса,
У садочку-барвіночку похаваліса.
3. -Чи чулі, чи чулі, людоньки, зозулі?
-Ой чулі, ми знаємо, полякаліса,
У хатоньці пуд лавочки похаваліса.

63

Дощечка, дощечка з вербочки впала (для хлопців)

1 До - щеч - ка, до - щеч - ка з вер - боч - ки - впа - ла.
Хлоп - чи - ков, хлоп - чи - ков по - при - бі - ва - ла.

Var.

2 За річ - ко - ю, за біст - ро - ю

1. Дощечка, дощечка з вербочки впала,
Хлопчиков, хлопчиков поприбівала.
2. Хлопчики, хлопчики діло робили:
За річкою, за біструю сучку лупіли.
3. Ноженькі, ноженькі не вистачалі,
Зубками, зубками больш помагалі.

64

Вирнула, вирнула жабка з-під мосту

$\text{♩} = 108$

1. Вир - ну - ла. вир - ну - ла жаб - ка з - під мос - ту.
 Ви - нес - ла. ви - нес - ла че - ре - по - чок дьог - тю.
 -О - то вам. хлоп - чи - кі, о - бід і ви - че - ря.
 О - то вам. хлоп - чи - кі, жаб - ка пе - че - на!
 -О - то вам. дів - чат - ка. о - бід і ви - че - ря.
 О - то вам. дів - чат - ка. че - ре - по - чок дьог - тю!

1. Вирнула, вирнула жабка з-під мосту,
 Винесла, винесла черепочок дьогтю.
 -Ото вам, хлопчики, обід і вичеря,
 Ото вам, хлопчики, жабка печена!
 Ото вам, дівчатка, обід і вичеря,
 Ото вам, дівчатка, черепочок дьогтю!
2. Вирнула, вирнула рибка з-під мосту,
 Винесла, винесла тарілочку меду.
 -Ото вам, хлопчики, обід і вичеря,
 Ото вам, хлопчики, рибка печена!
 Ото вам, дівчатка, обід і вичеря,
 Ото вам, дівчатка, тарілочка меду!

Ропуха. РОКМ.
 Фото Т. П. Пархоменко,
 2006 р.

Кустові, петрівчані, купальські пісні

65

Ой що ж тая да удовушка діє

1) $\text{♩} = 96$

2. А по - сі - /ї - яв - ши. ста - ла во - ло - чи - ти,

3-4.

2) А по - во - ло - чив - ши. ста - ла Бо - га про - си - т...

Var. 1) 1) Ой що ж та - я 2) І тв я ще - ни - чеп - ку сі - - - я

1. Ой що ж тая да удовушка діє —
В неоране поле та й пшениченьку сій...
2. А посіявши, стала волочити,
А поволочивши, стала Бога просит...
- 3.-Ой зароди, Боже, та пшениченьку в полю,
Пшениченьку в полю на вдовиную доль...
4. Ой ще удовушка та й додому не зайшла,
А її пшениця та на полюшку зійш...
5. Ой іще удова та й на лавку не сіла,
А її пшениця та й у полі поспіл...

66

а) Іде Купало топітися

$\text{♩} = 120$

2.-Постой, Ку - па - ло, не то - пі - ся - Ти нам на той рок із - да - си - ся.

Var. 1) 4 жи - вог 9-12. бо - лить.

1. Іде Купало топітися,
За їм дівчата — дивітися.*
2. -Постой, Купало, не топіся —
Ти нам на той рок іздасися.
3. Купало, Купало, во голонко,
Його дівчата за головку.

* 1 строфа – неякісний запис.

4. А на Купали огонь горить,
А нашим хлопцям живот болить.
5. Ой нехай болить, нехай знають,
Нехай Купала не чипають.
6. Ой там парубок траву косить
Да там в поля сумку заносить.
7. А там дівчина платтє прала
Да з-за пояса коржа вкрала.
8. -Ой ти, дєвонько, ти, дєвочко,
Отдай коржика, злодійочко.
9. -Ой ти, дівчино, ой ти, ой ти,
Коли до тебе в свати прийти?
10. -Прийди до мене увечері,
Щоб вороженькі не бачили.
11. Прийди до мене смерком, смерком –
Буде гарілка з медком, з медком.
12. Прийди до мене долиною –
Буде гарілка з калиною.

Л. Вострікова на святі Купала,
с.Дубичі-Церковні, Польща.
Фото Ю. Гаврилюка, 2002 р.

***

в) А Петровочка – мала ночка

1. А Петровочка – мала ночка,
Не віспалась вдовина дочка.
2. На росу гнала, то дримала,
А з роси гнала, то плакала,
На пенькі пальци позбівала.

***

в) Ой не жди, не жди, мой татонько

1. Ой не жди, не жди, мой татонько,
Із міне, дочки, роботниці –
2. Я в тебе росла не для діла,
А но субота – то неділя,
3. А ну субота – то неділя,
Хустка вішита щодень біла.

***

г) Ой за городом біла глина

1. Ой за городом біла глина,
За що дончину мати біла?

2. *Ой біла, біла ще й лаяла,
Щоб із парубком не стояла.*
3. *-А я стояла – стоять буду,
А я любила – любіть буду.*
4. *А я любила – любіть буду,
Бо я парубка не забуду.*

67

а) Ой на Івана, на Івана

1. Ой на І - ва - на. на І - ва - на

Вий - шла Га - нню - ня гар - но вбра - на.

1. *Ой на Івана, на Івана
Вийшла Ганнюня гарно вбрана.*
2. *На її люде зглядаюца,
Ой хто ж на її стараєца?*
3. *На єї Іванко постарався,
Он її сватать обіщався.*

***

б) Ой ще Купало не топися

1. *Ой ще Купало не топися,
Ще ти нам на той рок іздасися.*

***

в) Петровочка - мала ночка

1. *Петровочка – мала ночка,
Не віспалася вдовина дочка.*
2. *Бо на росу гнала – пудгинала,
А з роси гнала – об пеньки ноги позбивала.*
3. *Погнала товар на Русалницю,
А заросилася по поясніцу.*

Молодиця. Автор –
Н. Ф. Макуріна. РОКМ.
Фото Т. П. Пархоменко,
2006 р.

68

Ой на городі шафран, шафран

1. Ой на го-ро - ді шаф-ран. шаф-ран. Вий-шов Ко-ло - ньо як пан. як пан.

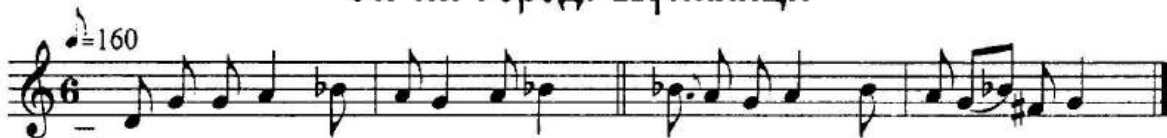

3. Ми - ко - ла Гла - фі - ру

1. Ой на городі шафран, шафран,
Вийшов Коляньо як пан, як пан.
2. А за шафраном — петрушечка,
Вийшла Глафіра як дружечка.
3. Шафран петрушку налягає,
Микола Глафіру обнімає.

69

Ой на городі Купалиця

1. Ой на го - ро - ді Ку - па - ли - ця, Там зо - зу - лень - ка ку - па - ла - ся.

1. Ой на городі Купалиця,
Там зозуленька купалася.
2. Вийшла на берег сушитися,
Вийшла дівчина журитися.
3. А ще рушничкі не напряла,
А вже козака сподобала.
4. А ще рушничкі на верстаті,
А вже дівчина в його хаті.

70

На городечку шахран-махран

1. На го - ро - деч - ку шах - ран - мах - ран.

Сто - їть Во - ло - дя як пан. як пан.

1. На городечку шахран-махран,
Стоїть Володя як пан, як пан.
2. А кольо нього петрушечка,
Стоїть Надюня як душечка.

71

а) Ой попід лісом холодна роса

♩ = 72

1. Ой по - під лі - сом хо - лод - на ро - са.
Ту - до - ю біг - ла дів - чи - на бо - с...

2. А во - на бе - жить, нож - ка - ми туп - че:
3-5. -Вий - ди. хлоп - чи - но. си - вий го - луб - ч...

Ансамбль «Веселка», м. Костопіль
Рівненської обл. Фото І. І. Ткача, 1980 р.

1. Ой попід лісом холодна роса,
Тудою бігла дівчина бос...
2. А вона бежить, ножками тупче:
-Вийди, хлопчино, сивий голубч...
3. Не вийшов хлопець, а вийшла мати:
-Просю, невістко, серце, до хат...
4. Серце до хати — повечерати,
Повечерявши, пошлю по вод...
5. Повечерявши, пошлю по воду,
Спитай, синочко, з якого род...

***

в) Ой попід лісом холодна роса

1. Ой попід лісом холодна роса,
Тудою бігла девонька боса.
2. Ох вона бежить, ножками тупче:
-Вийди, паробче, сивий голубче.

3. *Ой ввійшов парубок ше його мати:*
-Просю, нивістко, серце, до хати.
4. *Просю, нивістко, серце, до хати,*
До хати повечерати.
5. *Повечеравши, пошлю по воду,*
Питай, парубче, з якого род...

72

а) На вігоні вогонь горить (1)

♩ = 80

2. *Йа на се - ло...*
1,3-7.

Йа на се - ло по - ло - неч - ко, До де - вонь - кі во - ке - не - ч...

8. *Щоб лі - чень - ко...*

Щоб лі - чень - ко не за - ку - рі - ло - со, Щоб сер - днь - ко не за - жу - рі - ло - с...

1. *На вігоні...*
На вігоні вогонь горить,
А на село полонеч...
2. *Йа на село...*
Йа на село полонечко,
До девонькі в окенеч..
3. *Там девонька...*
Там девонька хустку шила,
Із парубком говорєла:
4. *-Ти, парубок...*
Ти, парубок, соколіку,
Колі пойдеш на войноньку?
5. *-А я поїду...*
А я поїду на войноньку
У святую ниделеньк...
6. *-Я дам хусту...*
Я дам хусту шовком шиту –
Закриє лічко от сонечка.

В. Стецюк і М. Шкляр на святі
Купала, с.Дубичі-Церковні, Польща.
Фото Ю. Гаврилюка, 2000 р.

7. Закри́ть лічко...
Закри́ть лічко й от сонечка,
Бровусеньки – полонечк...
8. Щоб ліченько...
Щоб ліченько не закурілосо,
Щоб серденько не зажурилос...

***

в) На вігоні вогонь горить (2)

1. На вігоні...
На вігоні вогонь горить,
Нашим хлопцям живот бол...
2. Нехай болить...
Нехай болить, нехай знають,
Нехай дєвок не чепай...
3. В нас Купайло...
В нас Купайло по місяца –
Чужі хлопці повєсятиц...

73

На вігоні вогонь горить (3)

♩=76

1. На ві - го - - - ні...

На ві - го - ні во - гонь го - рить,

А на се - ло по - лом - неч - - - ко.

1. На вігоні...
На вігоні вогонь горить,
А на село полонечко.
2. А на село...
Йа на село полонечко
В девоньчине в окєнечко.
3. Ой шоб було...
Ой шоб було відно-відно
Шити хустку друбно-друбно.

5. Шила хустку...
Шила хустку, вішивала,
До козака промовлял...
6. -Ти, козаче...
Ти, козаче, соколоньку,
Колі пойдеш на войноньку?
7. То дам хустку...
То дам хустку шовком шиту
Накрить лічко, як сонечко.
8. Накрить лічко...
Накрить лічко, як сонечко,
Чорні брови — поломнечк...

Віщування долі купальськими вінками,
с.Решуцьк Рівненського р-ну.
Фото К. І. Турського, 1982 р.

74

а) Сьогодні Купайло

♩ = 96

3. На дуб лиз - ла...

На дуб лиз - ла. ко - ру гріз - ла,

3 ду - ба па - да - ла. ко - ре - ня ко - па - л...

1. Сьогодні Купайло...
Сьогодні Купайло купаємо
Да на те літо захавай...
2. Й а наша сусідка...
Й а наша сусідка — великая вєдьма,
На дуб лизла, кору грізл...*
3. На дуб лизла...
На дуб лизла, кору грізла,
З дуба падала, кореня копал...
4. З дуба падала...
З дуба падала, кореня копала.

* 1-2 строфа — неякісний запис.

***

в) Наше Купайло

1. Наше Купайло...
Наше Купайло вогонь горить —
В нашої ведьми живот бол...
2. Нехай болить...
Нехай болить, нехай знає,
Хай Купайла не чепаї...

75

Ой на Йвана Купального

♩ = 92

1. Ой на Йва - на...

Йа на Йва - на Ку - пал - но - го Пош - ла відь - ма на - вал - но - г...

2. На дуб лез - ла

На дуб лез - ла ко - ру гриз - ла. 3 ду - ба впа - ла. зіл - ле ко - па - л...

3 ду - ба впа - ла...

3 ду - ба впа - ла, зіл - ле ко - па - ла. Щоб на ведь - му щух - ля на - па - л...

1. Ой на Йвана...
Йа на Йвана Купального
Пошла відьма навалног...

2. На дуб лезла...
На дуб лезла кору гризла,
З дуба впала, зілля копал...
3. З дуба впала...
З дуба впала, зілля копала,
Шоб на ведьму шухля напал...
4. Шоб на ведьму...
Шоб на ведьму шухля напала,
Шоб Степала роковал...
5. Шоб Степала...
Шоб Степала роковала,
Чужих коров не чепал...

76

Хмари гудуть

♩ = 80

1. Хма - ри гу - - - дуть...

Хма - ри гу - дуть - до - ші бу - дуть.

Де твій, І - ван - ко, нош - ліг бу - д...

1. Хмари гудуть...
Хмари гудуть — дощі будуть.
Де твій, Іванко, ношліг буд...
2. -Мої ношлі...
Мої ношлі недалечко —
У дівчини под оконечк...
3. Дівчина виходить...
Дівчина виходить, калину виносить,
Свого Іванка на снідання прос...

77

Розвивайся, сучий дубе

♩ = 78

2.-Я мо - - - ро - - - зу...

Я мо - ро - зу не бо - - - ю - ся.
Я в Пет - ров - ку ро - - - зо - в'ю - с...

1. Розвивайся...
Розвивайся, сухий дубе,
Бо на тебе мороз буде... *
2. -Я морозу...
Я морозу не боюся,
Я в Петровку розов'юс...
3. Петровочка...
Петровочка — й мала ночка,
Не віспалась молода дівочк...
4. Що робіла...
Що робіла — шнуркі сукала.
О якіє — шовковій...
5. О якіє...
О якіє — шовковіє —
Путать коні вороний...
6. Не спутала...
Не спутала коня вороного,
Да й спутала хлопца й молодог..
7. -Ой, женішку...
Ой, женішку, де ж твої коні?
-У дівусі у город...

Фольклорний гурт «Горина»,
м.Комсомольськ Полтавської обл.
Фото О. Сидорчук, 2005 р.

78

Ми тебе, Купайло

$\text{♩} = 120$

1. Ми те - бе, Ку - пай - ло...
Ми те - бе, Ку - пай - ло. у - ку - па - є - мо.
А на дру - ге лі - то за - ла - ва - є - м...

1. Ми тебе, Купайло...
Ми тебе, Купайло, укупаємо,
А на друге літо захираємо...

* 1 строфа — неякісний запис.

79

Ой у лесі, ой у лесі на кльонку

1. Ой у ле - сі, ой у ле - сі на кльон - ку
 Там ви - сі - ла ко - ли - соч - ка на шов - ку.

2. А у той же ко - ли - соч - ці же - ниш - ко
 Да про - сив - ся хо - ро - шень - ко в ма - монь - ки:

3. Гой - дай, гой - дай, мо - я ма - мо, ви - со - ко,
 Не - хай же я по - див - лю - ся да - ле - ко.

4. Ой там мо - я ді - воч - ка жи - то жне.
 Во - на ме - не, мо - ло - да - я, дав - но жде.

5. Ой там мо - я ді - воч - ка жи - то до - жи - на - є,
 Во - на ме - не, мо - ло - до - го, до - жи - да - є.

1. Ой у лесі, ой у лесі на кльонку
 Там висіла колісочка на шовку.

2. А у той же колісочці женишко

Да просився хорошенько в мамоньки:

3. -Гойдай, гойдай, моя мамо, високо,

Нехай же я подивлюся далеко.

4. Ой там моя дівочка жито жне,
 Вона мене, молодая, давно жде.

5. Ой там моя дівочка жито дожинає,
 Вона мене, молодого, дожидає.

Жнивварські, ягідні пісні

80

а) А в нашого господаря зажинки

Одна Всі

І. А в на - шо - го гос - по - да - ра за - жин - ки.
По - ста - рай - ся на ви - че - ру го - ріл - ки.

А. А. Онищук, М. І. Андрощук,
В. І. Трохимчук.
с. Невіроків Корецького р-ну
Фото Т. П. Пархоменко, 2005 р.

1. А в нашого господаря зажинки,
Постарайся на вичеру горілки. 2
2. Постарайся горілочку ще й меду,
Зроби своїм женчикам да сити.
3. Ой чогось наш господар сумує -
На вичеру горілочку шкодує. 2
4. Ой не сумуй, господару, не сумуй,
На вичеру горілочку не шкодуй.
5. А наша господиня гарно звеца,
Нап'ємося горілочку, здаєца. 2
6. А наша господиня висока
Да зварила на вечеру гусака. 2
7. Да зварила на вечеру гусака,
Шоб заграла по вечері музика.
8. А наша господиня молоденька
Да й зварила на вичеру горобейка.
9. Да забула господаря попідати,
Чи то мона горобейка подати.
10. -Ой не пітай, господиньо, не пітай,
Як зварила горобейка - то й подай.
11. Де було яре жито, тепер облоге,
Печи, печи, господиньо, пироги.
12. А наша господиня висока
Да згубила ключики од бока.
13. Вона ж тії ключики ізнайшла
Да женчикам горілочку принесла.
14. Ой жніть, мої женчики, до межі,
Потупились серпикі, як ножи.

***

в) Ой засвети, місяцю, із рога

1. Ой засвети, місяцю, із рога,
Щоб нам була відная дорога.
2. Щоб нам з цієї дороженькі не зблудити,
Щоб нашого веночка не згубити.
3. Як зблудимо з дороженькі — не знайдемо,
Як згубимо веночка — не знайдемо.
4. Як згубимо веночка — не знайдемо,
Да за що ми горілочку вип'ємо.
5. Ой до межі, жинчики, до кінця,
То пойдете додомоньку за сонця.
6. То пойдете додомоньку за сонця,
Наваримо вареников повкорця.
7. Наваримо вареников повкорця,
Повеземо продавати до Корця.
8. Повеземо продавати до Корця
Да купимо господині грибінця.

81

А в нашого господара сивий конь

Музична партитура для пісні «А в нашого господара сивий конь». Темпозначення: $\text{♩} = 72$. Ритм: 4/4.

Лірика:

1. А в на - шо - го гос - по - да - ра си - вий конь,
По - ез - жа - є він по по - лю, як со - кол.

Вар.

4,5.я ча - роч - ку

1. А в нашого господара сивий конь,
Поезжає він по полю, як сокол.
2. Поезжає він по полю, як сокол,
Пудганяє женчикув до серпов.
3. Ой займайте, женчики, по загону
Да поїдемо додомоньку іззаранку.
4. Да поїдемо додомоньку іззаранку
Да вип'ємо й чарочку на ганку.
5. Мене ваша чарочка не міла,
Й мене ваша нивочка втоміла.
6. Не так нива, не так нива, як гони,
Що широкі да довгіє загони.
7. Не так гони, не так гони, як снопи,
Що носила й до повночи й до копи.

Женці. РОКМ.
Фото Т. П. Пархоменко, 2006 р.

82

Ой до межі, женчики

♩ = 80

І. Ой до ме - жі. жен - чи - ки. до ме - жі.

Сто - їть го - рі - лоч - ка й у ді - жі.

1. Ой до межі, женчики, до межі,
Стоїть горілочка й у діжі.
2. Як то перший до межі дождеца,
Той з медом горілочки нап'єца.

Інсценізація обжинок. м.Рівне.
Фото Т. Гнатюк, 2003 р.

83

Ой літала раба пава по полю

♩ = 72

І. Ой лі - та - ла ра - ба па - ва по по - лю,

За - га - ня - ла че - ля - донь - ку до дво - ру.

1. Ой літала раба пава по полю,
Заганяла челядоньку до двору: 2
2. -Ой до двору, челядонько, до двору,
Не запалюй біле личко на полю. 2
3. -А своє біле личко запалила,
Як ходила до панонька на жнива. 2
4. -Ой до краю, женчики, до кінця
Та й дождемо житечко за сонця. 2
5. Ой дожали житечко в добрий час,
А тепера, господарю, частуй нас. 2

84

Ой обжинкі, господарю

♩ = 80

1. Ой об - жин - кі, гос - по - да - ру. об - жин - кі,
2. 4.

По - хо - ті - ли сер - пі - ки го - ріл - ки.

1. Ой обжинкі, господарю, обжинкі,
Похотіли серпіки горілки.
2. Не так ції серпікі, як женці,
Що вижали житечко на нивці.
3. -Ой не плати, господарю, медяками,
Бо заросте твоє жито будяками.
4. Но заплати, господарю, рубльов п'ять —
Буде твоє житечко вилягат.

Інсценізація обжинок гуртом
«Горина», м. Черемс, Польща.
Фото А. Поскропки, 2004 р.

85

Ой обжинки, господинько

♩ = 120

1. Ой об - жин - ки, гос - по - динь - ко. об - жин - кі,
2. 4.

На - ва - ри - ли ва - ре - нич - ків гос - по - динь - кі.

2. бу - ла сла - вонь - ка

1. Ой обжинки, господинько, обжинкі,
Наварили вареничків господинькі.
2. Наварили вареничків з ягодьмі,
Ой щоб була славонька між людьми.

86

До межі, женчики, до межі

♩ = 100

1. До ме - жі. жен - чи - ки, до ме - жі.

По - ту - пі - лись сер - пи - кі, як но - жі.

1. До межі, женчики, до межі,
Потупілись серпикі, як ножі.
2. Не так серпи, не так серпи, як жинці,
Й а наша дівочка й у венці.

87

Ой на тобі, бородонько

♩ = 120

1. Ой на то - бі, бо - ро - донь - ко. хлі - ба й со - лі,

Ос - та - вай - ся, бо - ро - донь - ко. са - ма в по - лі.

1. Ой на тобі, бородонько, хліба й солі,
Оставайся, бородонько, сама в полі.

88

Нашая господинька не жала

♩ = 120

1. На - ша - я гос - по - динь - ка не жа - ла

Да в са - доч - ку хо - ло - доч - ку ле - жа - ла.

1. *Наша господинька не жала
Да в садочку холодочку лежала.*
2. *Біленько рученькі поміла,
Для женчиків варенички варіла.*
3. *Наваріла варенички повен стил,
Наїхало женчиків повен двір.*

Є. Т. Данилюк з «бородою»,
с. Голичівка Корецького р-ну.
Фото Т. П. Пархоменко,
2004 р.

89

Казав ти, господару, шо ми спали

$\text{♩} = 120$

1 Ка - зав ти, гос - по - да - ру, шо ми спа - ли.
7-8.

А ми тво - є жи - теч - ко до - жа - ли.

2 Ой де бу - ло жи - теч - ко ла - на - ми.
3-4.

Те - пер сто - ять ко - поч - ки ра - да - ми.

Var

4 жен - чи - кам то - рі - ло - ки

1. *Казав ти, господару, шо ми спали,
А ми твоє житечко дожали.*
2. *Ой де було житечко ланами,
Тепер стоять копочки радами.*
3. *А в нашого господаря молодого
Кучерава голивонька й у його.*

4. Як він свої кучери потресе,
То він женчикам горілочки принесе.
5. Горілочка з перчиком і з медком...

90

Ой додому, ягіднички, вже пора

♩ = 96

1. Ой до - до - му. я - год - ни - чки. вже по - ра.

Бо вже зий - шов я - сен мі - сяц ше й зо - ра.

1. Ой додому, ягіднички, вже пора,
Бо вже зийшов ясен місяць ше й зора.
2. Бо вже місяць дороженьку засветив,
Вже господар воротечка прочинив.
3. Вже господар воротечка прочиняє:
- Десь моєї ягіднички немає.

Фольклорний гурт із с.Старі Коні.
с.Морочне Заріченського р-ну.
Фото Г. Д. Данильчук, 2004 р.

91

а) У полю ж конопельки

♩ = 144

1. У по - лю /жи/ ко - но - /о/ - пель - ки.

Ой у по-лю-ту/ ко-но-пель - ки На все - /жи/ по-ле й зе-ле - нень-кі

Var. 1)
2. Да схо - нив - ся буй - ний и - ви - пар

1. У полю ж конопельки,
Ой у полю ж конопельки
На все поле й зелененькі.
2. Да схопився буйний вітьор, 2
Да й пудвіяв коріннечко.
3. Да пудвіяв коріннечко, 2
Да й лети ж густим насіннечком.

* * *

б) Жніте, жинчікі, жніте

1. Жніте, жинчікі, жніте, 2
Самі себе ж не позьніте.
2. Моя нива широкая, 2
Ваша ж дома ж делекая.
3. Пуджинайса ж, негодяю, 2
Бо ще ж далеко до краю.

* * *

в) Приказав мні мий свєкорко

1. Приказав мні мий свєкорко 2
Сем ділечок ізробити.
2. Сем ділечок ізробити, 2
Дев'ять корів видоїти.
3. Я ж, молода, хапаласа, 2
В полю ж дєтя забуласа.
4. Ійшли мої братки із бору, 2
Знайшли ж мого синка в полю.
5. Й один каже: «Колишимо!»
Другий каже ж: «Занесімо.»
6. Да й приносять й пуд окенце, 2
Й уся ж сем'я ж і вичерає.
7. Й уся ж сем'я ж вичерає, 2
Сестриченька сильно плаче.
8. -Не плач, не плач, сестриченько, 2
Є ж твій любий синонько.

Копиця в с.Старе Село
Рокитнівського р-ну.
Фото Т. П. Пархоменко,
2006 р.

Ой я в бору ягід беру

1. Ой я в бо - ру /жи/ я - гід - бе - ру.

Ой я в бо - ру /жи/ я - гід бе - ру. Да й не зна - /а/ - ю ж. ко - му не - су.

2. За - нес - ла б я до сві - - - ко - ро - ка

1. Ой я в бору ягід беру 2
Да й не знаю ж, кому несу.
2. Занесла б я до свікорка – 2
Свікор ягід не приймає:
3. -Кісли ягідоньки ж, кісли, 2
Мні ж невістка ж не пудмисли.

Збір журавлини
в с.Сварицевичі Дубровицького р-ну.
Фото О. А. Нагорнюка, 2002 р.

ПРИМІТКИ

1. «*Гой над рекою, над глибокою...*». Записала Т. П. Пархоменко 17 серпня 1998 р. у с.Сновидовичі Рокитнівського р-ну від мешканки села. Транскрипція Л. Д. Гапон.

2. «*У полі, полі там плужок ходив...*». Записала Т. П. Пархоменко 25 листопада 1999 р. у с.Вітковичі Березнівського р-ну від І. А. Рябчуна, 1920 р. н. Транскрипція Л. Д. Гапон.

3. «*А в полі, полі там плужок ходив...*». Записала Т. П. Пархоменко 27 листопада 1999 р. у с.Білка Березнівського р-ну від М. І. Євсенко, 1927 р. н., Є. Ю. Євсенко, 1930 р. н. Транскрипція Н. Я. Боярської.

4. «*У дубі, дубі гудуть голубі...*». Записала Т. П. Пархоменко 16 квітня 2004 р. у с.Заслуччя Дубровицького р-ну від В. Т. Хомич, 1934 р. н. Транскрипція О. В. Пех.

5-а. «*Ой вечор добрий, пан-господару...*». Записала Т. П. Пархоменко 27 листопада 1999 р. у с.Білка Березнівського р-ну від М. І. Євсенко, 1927 р. н., Є. Ю. Євсенко, 1930 р. н. Транскрипція Н. Я. Боярської.

5-б. «*А в сього пана скам'я заслана...*». Записала Т. П. Пархоменко 27 листопада 1999 р. у с.Білка Березнівського р-ну від В. О. Хіміної, 1938 р. н.

5-в. «*Пан-господару, Бог тебе зове...*». Записала Т. П. Пархоменко 27 листопада 1999 р. у с.Білка Березнівського р-ну від В. О. Хіміної, 1938 р. н.

5-г. «*Під кліткою, під наміткою...*». Записала Т. П. Пархоменко 27 листопада 1999 р. у с.Білка Березнівського р-ну від В. О. Хіміної, 1938 р. н.

6. «*Ой вечор добрий, пан-господару...*». Записала Т. П. Пархоменко 25 листопада 1999 р. у с.Вітковичі Березнівського р-ну від Г. Л. Рябчун, 1924 р. н. Транскрипція Л. Д. Гапон.

7. «*Крутая гора, пишная жона...*». Записала Т. П. Пархоменко 30 серпня 2005 р. у с.Невірків Корецького р-ну від М. І. Андрощук, 1933 р. н., А. А. Онищук, 1934 р. н., В. І. Трохимчук, 1940 р. н. Транскрипція О. М. Юзюк.

8. «*Ой коню, коню, я тебе продам...*». Записала Т. П. Пархоменко 17 серпня 1998 р. у с.Сновидовичі Рокитнівського р-ну від мешканки села. Транскрипція Л. Д. Гапон.

9. «*А в полі, полі на вкрай дороги...*». Записала Т. П. Пархоменко 30 серпня 2005 р. у с.Невірків Корецького р-ну від М. І. Андрощук, 1933 р. н., А. А. Онищук, 1934 р. н., В. І. Трохимчук, 1940 р. н. Транскрипція О. М. Юзюк.

10. «*На твому дворі – дуб зеленистой...*». Записала Т. П. Пархоменко 13 листопада 1999 р. у с.Нетреба Рокитнівського р-ну від А. С. Козел, 1928 р. н. Транскрипція Л. Д. Гапон.

11. «*Шось шумить, гуде, дібровою йде...*». Записала Т. П. Пархоменко 5 серпня 2000 р. у с.Люхча Сарненського р-ну від П. П. Жабчик, 1927 р. н. Транскрипція Н. Я. Боярської.

12. «*Чи спиш, чи лежиш...*». Записала Т. П. Пархоменко 30 серпня 2005 р.

у с.Невірків Корецького р-ну від М. І. Андрощук, 1933 р. н., А. А. Онищук, 1934 р. н., В. І. Трохимчук, 1940 р. н. Транскрипція О. М. Юзюк.

13. *«Ходить удовець, блудить молодець...»*. Записала Т. П. Пархоменко 30 серпня 2005 р. у с.Невірків Корецького р-ну від М. І. Андрощук, 1933 р. н., А. А. Онищук, 1934 р. н., В. І. Трохимчук, 1940 р. н. Транскрипція О. М. Юзюк.

14. *«Чи вдома, вдома ваша дочка...»*. Записала Т. П. Пархоменко 18 серпня 1998 р. у с.Старе Село Рокитнівського р-ну від Г. С. Пушняк, 1923 р. н. Транскрипція І. О. Сливчук.

15. *«Ой щодрий вечор та й добрий вечор...»*. Записала Т. П. Пархоменко 26 листопада 1999 р. у с.Балашівка Березнівського р-ну від Г. П. Деркач, 1928 р. н. Транскрипція Л. Д. Гапон.

16. *«Ой із-за гори виходять хмари...»*. Записала Т. П. Пархоменко 5 серпня 2000 р. у с.Глушиця Сарненського р-ну від Л. Р. Круглик, 1925 р. н., Н. Є. Жилко, 1952 р. н. Транскрипція Н. Я. Боярської.

17. *«У полі береза тонка, вісока...»*. Записала Т. П. Пархоменко 16 квітня 2004 р. у с.Заслуччя Дубровицького р-ну від В. Т. Хомич, 1934 р. н. Транскрипція О. В. Пех.

18. *«На Йорданській річці тиха вода стояла...»*. Записала Т. П. Пархоменко 24 червня 2003 р. у смт Гоща Гощанського р-ну від Н. С. Божок, 1922 р. н. Транскрипція Н. Я. Боярської.

19. *«Господару, уставай з кровати...»*. Записала Т. П. Пархоменко 25 листопада 1999 р. у с.Вітковичі Березнівського р-ну від Г. Л. Рябчун, 1924 р. н. Транскрипція Л. Д. Гапон.

20. *«Пісні-прієсні, та із війни йдучи...»*. Записала Т. П. Пархоменко 26 листопада 1999 р. у с.Балашівка Березнівського р-ну від А. О. Прокопчук, 1939 р. н. Транскрипція Л. Д. Гапон.

21. *«Красная панна по саду ходила...»*. Записала Т. П. Пархоменко 24 червня 2004 р. у с.Щекичин Корецького р-ну від В. Т. Зінчук, 1911 р. н. Транскрипція Н. Я. Боярської.

22. *«Пане господарє, що на твоїм дворі...»*. Записала Т. П. Пархоменко 10 липня 2003 р. у с.Тайкури Рівненського р-ну від А. М. Кость, 1934 р. н., Г. А. Ганни, 1936 р. н. Транскрипція Л. Д. Гапон.

23. *«Ой летіло три соколоньки...»*. Записала Т. П. Пархоменко 27 листопада 1999 р. у с.Білка Березнівського р-ну від М. І. Євсенко, 1927 р. н., Є. Ю. Євсенко, 1930 р. н. Транскрипція Н. Я. Боярської.

24. *«На твоєму дворі стоїть береза...»*. Записала Т. П. Пархоменко 26 липня 1998 р. у с.Глинне Рокитнівського р-ну від М. Ф. Ходакевич, 1934 р. н., Т. С. Рябушиць, 1952 р. н. Транскрипція Л. Д. Гапон.

25. *«В саду, в саду да й у вишньовому...»*. Записала Т. П. Пархоменко 29 липня 2004 р. у с.Спасів Здолбунівського р-ну від Є. М. Щиглевської, 1908 р. н. Транскрипція Н. Я. Боярської.

26. «Через небо доріженька...». Записала Т. П. Пархоменко 29 липня 2004 р. у с.Спасів Здолбунівського р-ну від Є. М. Щиглевської, 1908 р. н. Транскрипція Н. Я. Боярської.

27. «В сінцях, сінцях огонь сяє...». Записала Т. П. Пархоменко 10 липня 2003 р. у с.Тайкури Рівненського р-ну від А. М. Кость, 1934 р. н., Г. А. Ганни, 1936 р. н. Транскрипція Л. Д. Гапон.

28. «Вдома, вдома сам господар...». Записала Т. П. Пархоменко 30 серпня 2005 р. у с.Невірків Корецького р-ну від М. І. Андрощук, 1933 р. н., А. А. Онищук, 1934 р. н., В. І. Трохимчук, 1940 р. н. Транскрипція О. М. Юзюк.

29. «В полі, полі плужок оре...». Записала Т. П. Пархоменко 24 червня 2003 р. у смт Гоща Гощанського р-ну від Н. С. Божок, 1922 р. н. Транскрипція Н. Я. Боярської.

30. «В новім граді, в Віхліємі...». Записала Т. П. Пархоменко 25 серпня 2004 р. у с.Морозівка Корецького р-ну від Н. Г. Лісніченко, 1939 р. н. Транскрипція С. О. Іонової.

31. «Щодрик, щодрик, щедривнице...». Записала Т. П. Пархоменко 30 серпня 2005 р. у с.Невірків Корецького р-ну від М. І. Андрощук, 1933 р. н., А. А. Онищук, 1934 р. н., В. І. Трохимчук, 1940 р. н. Транскрипція О. М. Юзюк.

32. «В Єрусалимі, в Назареті, стала новина...». Записала Т. П. Пархоменко 6 лютого 2005 р. у с.Дермань Здолбунівського р-ну від Г. В. Хаврук, 1936 р. н. Транскрипція С. О. Іонової.

33. «Чи чули, браття, таку новину...». Записала Т. П. Пархоменко 25 серпня 2004 р. у с.Морозівка Корецького р-ну від Н. Г. Лісніченко, 1939 р. н. Транскрипція С. О. Іонової.

34. «Пані Божя Мати пішла щедривати...». Записала Т. П. Пархоменко 24 червня 2003 р. у смт Гоща Гощанського р-ну від Н. С. Божок, 1922 р. н. Транскрипція Н. Я. Боярської.

35. «Пресвята Марія по світу ходила...». Записала Т. П. Пархоменко 26 листопада 1999 р. у с.Балашівка Березнівського р-ну від А. О. Прокопчук, 1939 р. н. Транскрипція Л. Д. Гапон.

36. «Через широке поле, через глибоке море...». Записала Т. П. Пархоменко 28 листопада 1998 р. у с.Новосілки Володимирецького р-ну від Г. З. Саган, 1925 р. н.

37. «Щодрий вечор, щодрий...». Записала Т. П. Пархоменко 16 квітня 2004 р. у с.Заслущя Дубровицького р-ну від В. Т. Хомич, 1934 р. н. Транскрипція О. В. Пех.

38. «Ішов Христос через поле...». Записала Т. П. Пархоменко 16 квітня 2004 р. у с.Заслущя Дубровицького р-ну від В. Т. Хомич, 1934 р. н. Транскрипція О. В. Пех.

39. «Дивная новина: нині Діва Сина...». Записала Т. П. Пархоменко 26 листопада 1999 р. у с.Балашівка Березнівського р-ну від Г. П. Деркач, 1928 р. н. Транскрипція Л. Д. Гапон.

40. «*В пан-господара на його двори...*». Записала Т. П. Пархоменко 28 листопада 1998 р. у с.Новосілки Володимирецького р-ну від Г. З. Саган, 1925 р. н.
41. «*Ой у Віхліємі сталася новина...*». Записала Т. П. Пархоменко 25 серпня 2004 р. у с.Морозівка Корецького р-ну від Н. Г. Лісніченко, 1939 р. н. Транскрипція С. О. Іонової.
42. «*Ой на Україні зорі засвітились...*». Записала Т. П. Пархоменко 30 серпня 2005 р. у с.Невірків Корецького р-ну від М. І. Андрощук, 1933 р. н., А. А. Онищук, 1934 р. н., В. І. Трохимчук, 1940 р. н. Транскрипція О. М. Юзюк.
43. «*Розвивавса ж дунай да й посеред речки...*». Записала Т. П. Пархоменко 21 грудня 1996 р. у с.Олександрівка Рокитнівського р-ну від А. С. Близнюк, 1914 р. н. Транскрипція Н. Я. Боярської.
44. «*Та через поле широкее...*». Записала Т. П. Пархоменко 6 лютого 2005 р. у с.Дермань Здолбунівського р-ну від Г. В. Хаврук, 1936 р. н. Транскрипція С. О. Іонової.
45. «*Гей весна, гей красна...*». Записала Т. П. Пархоменко 26 липня 1998 р. у с.Познань Рокитнівського р-ну від Д. Я. Колодіч, 1926 р. н. Транскрипція Л. Д. Гапон.
46. «*Зажурился соколенько...*». Записала Т. П. Пархоменко 21 грудня 1996 р. у с.Олександрівка Рокитнівського р-ну від А. С. Близнюк, 1914 р. н. Транскрипція Н. Я. Боярської.
47. «*Ой рости, рожа, по сіножаті...*». Записала Т. П. Пархоменко 30 серпня 2005 р. у с.Невірків Корецького р-ну від М. І. Андрощук, 1933 р. н., А. А. Онищук, 1934 р. н., В. І. Трохимчук, 1940 р. н. Транскрипція О. М. Юзюк.
48. «*Серіє гуси гречко поєлі...*». Записала Т. П. Пархоменко 19 грудня 1996 р. у с.Кисоричі Рокитнівського р-ну від Г. О. Попко, 1946 р. н. Транскрипція Н. Я. Боярської.
49. «*Весна красна, що ти нам принесла...*» (1). Записала Т. П. Пархоменко 30 травня 2004 р. у м.Сарни від В. О. Коробкової, 1967 р. н., І. П. Кропко, 1988 р. н., В. П. Сад, 1978 р. н. (мешканців с.Сварицевичі Дубровицького р-ну). Транскрипція Л. Д. Гапон.
50. «*Весна красна, що ти нам принесла...*» (2). Записала Т. П. Пархоменко 16 квітня 2004 р. у с.Заслущя Дубровицького р-ну від В. Т. Хомич, 1934 р. н. Транскрипція О. В. Пех.
51. «*Ой виходьте, веснянки, на нове лето...*». Записала Т. П. Пархоменко 26 липня 1998 р. у с.Глинне Рокитнівського р-ну від М. Ф. Ходакевич, 1934 р. н. Транскрипція Л. Д. Гапон.
52. «*Летіли гусоньки через сад зелений...*». Записала Т. П. Пархоменко 4 серпня 2000 р. у с.Кураш Дубровицького р-ну від Г. П. Пінчук, 1941 р. н. Транскрипція Н. Я. Боярської.
53. «*Ой травко-муравко...*». Записала Т. П. Пархоменко 4 серпня 2000 р.

у с.Кураш Дубровицького р-ну від Г. П. Пінчук, 1941 р. н. Транскрипція Н. Я. Боярської.

54. «*Ой по весни да по веснянці...*». Записала Т. П. Пархоменко 26 листопада 1999 р. у с.Балашівка Березнівського р-ну від А. О. Прокопчук, 1939 р. н. Транскрипція Л. Д. Гапон.

55. «*Весна по веснянці...*». Записала Т. П. Пархоменко 4 серпня 2000 р. у с.Кураш Дубровицького р-ну від Г. П. Пінчук, 1941 р. н. Транскрипція Н. Я. Боярської.

56. «*Ви, хлопчикі, да соколікі...*». Записала Т. П. Пархоменко 4 серпня 2000 р. у с.Кураш Дубровицького р-ну від Г. П. Пінчук, 1941 р. н. Транскрипція Н. Я. Боярської.

57. «*Ав нас Іванко не жонат ходит...*». Записала Т. П. Пархоменко 4 серпня 2000 р. у с.Кураш Дубровицького р-ну від Г. П. Пінчук, 1941 р. н. Транскрипція Н. Я. Боярської.

58. «*Ой був би я соколом...*». Записала Т. П. Пархоменко 4 серпня 2000 р. у с.Кураш Дубровицького р-ну від Г. П. Пінчук, 1941 р. н. Транскрипція Н. Я. Боярської.

59. «*Ой уже весна, ой уже красна...*». Записала Т. П. Пархоменко 30 серпня 2005 р. у с.Невірків Корецького р-ну від М. І. Андрощук, 1933 р. н., А. А. Онищук, 1934 р. н., В. І. Трохимчук, 1940 р. н. Транскрипція О. М. Юзюк.

60. «*Плавала качечка коло бережечка...*». Записали Т. П. Пархоменко, В. В. Пилипенко, О. А. Прохорчук 15 вересня 1995 р. у с.Серники Заріченського р-ну від Г. П. Полюхович, 1914 р. н.

61. «*Ой весняночка да красняночка...*». Записала Т. П. Пархоменко 27 листопада 1999 р. у с.Білка Березнівського р-ну від М. І. Євсенко, 1927 р. н., Є. Ю. Євсенко, 1930 р. н. Транскрипція Н. Я. Боярської.

62. «*Чи чулі, чи чулі, хлопчикі зозулі...*». Записала Т. П. Пархоменко 4 серпня 2000 р. у с.Кураш Дубровицького р-ну від Г. П. Пінчук, 1941 р. н. Транскрипція Н. Я. Боярської.

63. «*Дощечка, дощечка з вербочки впала...*». Записала Т. П. Пархоменко 26 листопада 1999 р. у с.Балашівка Березнівського р-ну від А. О. Прокопчук, 1939 р. н. Транскрипція Л. Д. Гапон.

64. «*Вирнула, вирнула жабка з-під мосту...*». Записала Т. П. Пархоменко 4 серпня 2000 р. у с.Кураш Дубровицького р-ну від Г. П. Пінчук, 1941 р. н. Транскрипція Н. Я. Боярської.

65. «*Ой що ж тая да удовушка діє...*». Записала Т. П. Пархоменко 30 травня 2004 р. у м.Сарни від В. О. Коробкової, 1967 р. н., Є. А. Полюхович, 1960 р. н. (мешканців с.Сварицевичі Дубровицького р-ну). Транскрипція Л. Д. Гапон.

66-а. «*Іде Купало топітися...*». Записала Т. П. Пархоменко 30 серпня 2005 р. у с.Невірків Корецького р-ну від М. І. Андрощук, 1933 р. н., А. А. Онй-

щук, 1934 р. н., В. І. Трохимчук, 1940 р. н. Транскрипція О. М. Юзюк.

66-б. «*А Петровочка – мала ночка...*». Записала Т. П. Пархоменко 30 серпня 2005 р. у с.Невірків Корецького р-ну від М. І. Андрощук, 1933 р. н., А. А. Онищук, 1934 р. н., В. І. Трохимчук, 1940 р. н. Транскрипція О. М. Юзюк.

66-в. «*Ой не жди, не жди, мой татонько...*». Записала Т. П. Пархоменко 30 серпня 2005 р. у с.Невірків Корецького р-ну від М. І. Андрощук, 1933 р. н., А. А. Онищук, 1934 р. н., В. І. Трохимчук, 1940 р. н. Транскрипція О. М. Юзюк.

66-г. «*Ой за городом біла глина...*». Записала Т. П. Пархоменко 30 серпня 2005 р. у с.Невірків Корецького р-ну від М. І. Андрощук, 1933 р. н., А. А. Онищук, 1934 р. н., В. І. Трохимчук, 1940 р. н. Транскрипція О. М. Юзюк.

67-а. «*Ой на Івана, на Івана...*». Записала Т. П. Пархоменко 24 червня 2004 р. у с.Щекичин Корецького р-ну від Г. Г. Коток, 1923 р. н., В. Т. Зінчук, 1911 р. н. Транскрипція Н. Я. Боярської.

67-б. «*Ой ще Купало не топися...*». Записала Т. П. Пархоменко 24 червня 2004 р. у с.Щекичин Корецького р-ну від Г. Г. Коток, 1923 р. н., В. Т. Зінчук, 1911 р. н. Транскрипція Н. Я. Боярської.

67-в. «*Петровочка – мала ночка...*». Записала Т. П. Пархоменко 24 червня 2004 р. у с.Щекичин Корецького р-ну від Г. Г. Коток, 1923 р. н., В. Т. Зінчук, 1911 р. н. Транскрипція Н. Я. Боярської.

68. «*Ой на городі шафран, шафран...*». Записала Т. П. Пархоменко 10 липня 2003 р. у с.Тайкури Рівненського р-ну від А. М. Кость, 1934 р. н. Транскрипція Л. Д. Гапон.

69. «*Ой на городі Купалиця...*». Записала Т. П. Пархоменко 6 лютого 2005 р. у с.Дермань Здолбунівського р-ну від Г. В. Хаврук, 1936 р. н. Транскрипція С. О. Іонової.

70. «*На городечку шахран-махран...*». Записала Т. П. Пархоменко 26 листопада 1998 р. у с.Красносілля Володимирецького р-ну від Є. В. Патлатої, 1936 р. н. Транскрипція Л. Д. Гапон.

71-а. «*Ой попід лісом холодна роса...*». Записала Т. П. Пархоменко 19 грудня 1996 р. у с.Кисоричі Рокитнівського р-ну від Г. О. Попко, 1946 р. н. Транскрипція Н. Я. Боярської.

71-б. «*Ой попуд лесом холодна роса...*». Записала Т. П. Пархоменко 19 грудня 1996 р. у с.Кисоричі Рокитнівського р-ну від О. С. Козаченко, 1928 р. н. Транскрипція Н. Я. Боярської.

72-а. «*На Вігоні вогонь горить...*» (1). Записала Т. П. Пархоменко 21 грудня 1996 р. у с.Олександрівка Рокитнівського р-ну від А. С. Близнюк, 1914 р. н. Транскрипція Н. Я. Боярської.

72-б. «*На Вігоні вогонь горить...*» (2). Записала Т. П. Пархоменко 21 грудня 1996 р. у с.Олександрівка Рокитнівського р-ну від А. С. Близнюк, 1914 р. н. Транскрипція Н. Я. Боярської.

73. «*На Вігоні вогонь горить*» (3). Записала Т. П. Пархоменко 19 грудня

1996 р. у с.Кисоричі Рокитнівського р-ну від О. С. Козаченко, 1928 р. н. Транскрипція Н. Я. Боярської.

74-а. «Сьогодні Купайло...». Записала Т.П.Пархоменко 27 листопада 1999 р. у с.Білка Березнівського р-ну від М. І. Євсенко, 1927 р. н., Є. Ю. Євсенко, 1930 р. н. Транскрипція Л. Д. Гапон.

74-б. «Наше Купайло...». Записала Т. П. Пархоменко 27 листопада 1999 р. у с.Білка Березнівського р-ну від М. І. Євсенко, 1927 р. н., Є. Ю. Євсенко, 1930 р. н. Транскрипція Л. Д. Гапон.

75. «Ой на Йвана Купального...». Записала Т. П. Пархоменко 21 грудня 1996 р. у с.Олександрівка Рокитнівського р-ну від Н. Я. Козаченко, 1928 р. н. Транскрипція Н. Я. Боярської.

76. «Хмари гудуть...». Записала Т. П. Пархоменко 24 червня 2004 р. у с.Велика Клецька Корецького р-ну від Г. М. Соловей, 1929 р. н., родом із с.Харалуг. Транскрипція Н. Я. Боярської.

77. «Розвивайся, сухий дубе...». Записала Т. П. Пархоменко 26 листопада 1999 р. у с.Балашівка Березнівського р-ну від А. О. Прокопчук, 1939 р. н. Транскрипція Л. Д. Гапон.

78. «Ми тебе, Купайло...». Записала Т. П. Пархоменко 25 листопада 1999 р. у с. Вітковичі Березнівського р-ну від Г. Л. Рябчун, 1924 р. н. Транскрипція Л. Д. Гапон.

79. «Ой у лесі, ой у лесі на кльонку...». Записала Т. П. Пархоменко 27 листопада 1999 р. у с.Білка Березнівського р-ну від М. І. Євсенко, 1927 р. н., Є. Ю. Євсенко, 1930 р. н. Транскрипція Н. Я. Боярської.

80-а. «А в нашого господаря зажинки...». Записала Т. П. Пархоменко 30 серпня 2005 р. у с.Невірків Корецького р-ну від М. І. Андрощук, 1933 р. н., А. А. Онищук, 1934 р. н., В. І. Трохимчук, 1940 р. н. Транскрипція О. М. Юзюк.

80-б. «Ой засвети, місяцю, із рога...». Записала Т. П. Пархоменко 30 серпня 2005р. у с.Невірків Корецького р-ну від М. І. Андрощук, 1933 р. н., А. А. Онищук, 1934 р. н., В. І. Трохимчук, 1940 р. н. Транскрипція О. М. Юзюк.

81. «А в нашого господаря сивий конь...». Записала Т. П. Пархоменко 26 листопада 1999 р. у с.Балашівка Березнівського р-ну від А. О. Прокопчук, 1939 р. н. Транскрипція Л. Д. Гапон.

82. «Ой до межі, женчики, до межі...». Записала Т. П. Пархоменко 29 липня 2004 р. у с.Спасів Здолбунівського р-ну від Є. М. Щиглевської, 1908 р. н. Транскрипція Н. Я. Боярської.

83. «Ой літала раба пава по полю...». Записала Т. П. Пархоменко 30 травня 2004 р. в м.Сарни від В. О. Коробкової, 1967 р. н., Є. А. Полюхович, 1960 р. н. (мешканців с.Сварицевичі Дубровицького р-ну). Транскрипція Л. Д. Гапон.

84. «Ой обжинкі, господарю, обжинкі...». Записала Т. П. Пархоменко 31 липня 2003 р. у с.Ряски Рівненського р-ну від У. Г. Замнець, 1922 р. н. Транскрипція Н. Я. Боярської.

85. «*Ой обжинки, господинько, обжинкі...*». Записала Т. П. Пархоменко 25 серпня 2004 р. у с.Голичівка Корецького р-ну від О. А. Гопанчук, 1925 р. н. Транскрипція С. О. Іонової.

86. «*До межі, женчики, до межі...*». Записала Т. П. Пархоменко 25 серпня 2004 р. у с.Голичівка Корецького р-ну від Є. Т. Данилюк, 1930 р. н. Транскрипція С. О. Іонової.

87. «*Ой на тобі, бородонько...*». Записала Т. П. Пархоменко 25 серпня 2004 р. у с.Голичівка Корецького р-ну від О. А. Гопанчук, 1925 р. н. Транскрипція С. О. Іонової.

88. «*Нашая господинька не жала...*». Записала Т. П. Пархоменко 25 серпня 2004 р. у с.Голичівка Корецького р-ну від Є. Т. Данилюк, 1930 р. н. Транскрипція С. О. Іонової.

89. «*Казав ти, господару, що ми спали...*». Записала Т. П. Пархоменко 25 серпня 2004 р. у с.Голичівка Корецького р-ну від Є. Т. Данилюк, 1930 р.н. Транскрипція С. О. Іонової.

90. «*Ой додому, ягіднички, вже пора...*». Записала Т. П. Пархоменко 25 листопада 1999 р. у с.Вітковичі Березнівського р-ну від Г. Л. Рябчун, 1924 р. н. Транскрипція Л. Д. Гапон.

91-а. «*У полю ж конопельки...*». Записали Т. П. Пархоменко, В. В. Пилипенко, О. А. Прохорчук 15 вересня 1995 р. у с.Серники Зарічненського р-ну від Г. Я. Місечко, 1921 р. н. Транскрипція Н. Я. Боярської.

91-б. «*Жніте, жинчикі, жніте...*». Записали Т. П. Пархоменко, В. В. Пилипенко, О. А. Прохорчук 15 вересня 1995 р. у с.Серники Зарічненського р-ну від Г. Я. Місечко, 1921 р. н. Транскрипція Н. Я. Боярської.

91-в. «*Приказав мні мий свєкорко...*». Записали Т. П. Пархоменко, В. В. Пилипенко, О. А. Прохорчук 15 вересня 1995 р. у с.Серники Зарічненського р-ну від Г. Я. Місечко, 1921 р. н. Транскрипція Н. Я. Боярської.

92. «*Ой я в бору ягід беру...*». Записали Т. П. Пархоменко, В. В. Пилипенко, О. А. Прохорчук 15 вересня 1995 р. у с.Серники Зарічненського р-ну від Г. Я. Місечко, 1921 р. н. Транскрипція Н. Я. Боярської.

ТАБЛИЦЯ СПЕЦІАЛЬНИХ ЗНАКІВ
МУЗИЧНО-ЕТНОГРАФІЧНОЇ ТРАНСКРИПЦІЇ

[ ]	- додані упорядником знаки;
( )	- непостійний текст;
~	- незначне подовження чи вкорочення звуку на шістнадцяту (не випикується) чи восьму (випикується) тривалість;
/	- «глісандо» – ковзання між нотами;
↑↓	- незначне (чверть тону) підвищення чи зниження звуку;
♪	- нечітке інтонування звуку (пошепки);
↓ ≡ ≡ ≡	- надмірне дихання з точним зазначенням тривання над нотоносцем;
o- /го/, ж/и/	- «вокалізація» або «огласовка» – розспівування голосних та приголосних звуків;
	- подвійні тактові риси – відмежування мелодичних рядків у піснях із мірним ритмом;
	- пунктирні тактові риси – відсутність цезур у мелодіях попри наявність їх у поетичних текстах;
6	- одинарна цифра на нотоносці, що виражає сумарну кількість ритмічних долей у такті, яким відповідає метрономічна одиниця темпу (мірний ритм);
*43 ₂	- *зірочка біля семантичної структури – результат моделювання;
55 ₄	- підкреслення внизу – міжстрофові повтори (рефрени та приспиви);
54 ₂	- семантична структура вірша із зазначенням у нижньому індексі кількості рядків в ізометричній строфі.

ЗМІСТ

Звертаючись до витоків	3
Різдво	14
Новий рік	23
Водохреща	33
Стрітєння	38
Благовіщення	41
Свято першої борозни та першого засіву	43
Великодній цикл звичаїв	48
Вербна неділя	51
Чистий четвер	53
Красна субота	56
Великдень	58
Юрія	62
Трійця	65
Купала	81
Зажинки	88
Обжинки (дожинки)	91
Спас	98
Введення	100
Андрія	101
Варвари	106
Список використаних джерел	108
I. Література	108
II. Фондові матеріали	111
III. Матеріали польових обстежень	111
КАЛЕНДАРНО-ОБРЯДОВІ ПІСНІ РІВНЕНЩИНИ	121
Колядки та щедрівки	122
1. Гой над рекою, над глибокою... ..	122
2. У полі, полі там плужок ходив... ..	122
3. А в полі, полі там плужок ходив... ..	123
4. У дубі, дубі гудуть голубі... ..	123
5-а. Ой вечор добрий, пан-господару	124
5-б. А в сього пана скам'я заслана	124
5-в. Пан-господару, Бог тебе зове	124

5-г. Під кліткою, під наміткою	125
6. Ой вечор добрий, пан-господару	125
7. Крутая гора, пишная жона	126
8. Ой коню, коню, я тебе продам	126
9. А в полі, полі на вкрай дороги	127
10. На твойму дворі – дуб зеленистой	127
11. Шось шумить, гуде, дібровою йде	128
12. Чи спиш, чи лежиш	129
13. Ходіть удовец, блудить молодець	130
14. Чи вдома, вдома ваша дочка	130
15. Ой щодрий вечор та й добрий вечор	131
16. Ой із-за гори виходять хмари	132
17. У полі береза тонка, вісока	132
18. На Йорданській річці тиха вода стояла	133
19. Господару, уставай з кровати	134
20. Песні-пріпесні, та із війни йдучи	134
21. Красная панна по саду ходила	135
22. Пане господарє, що на твоїм двори	136
23. Ой летіло три соколоньки	136
24. На твойму дворе стоїть береза	137
25. В саду, в саду да й у вишньовому	138
26. Через небо доріженька	138
27. В сінцях, сінцях огонь сяє	139
28. Вдома, вдома сам господар	140
29. В полі, полі плужок оре	140
30. В новім граді, в Віхліємі	141
31. Щодрик, щодрик, щедривнице	141
32. В Єрусалимі, в Назареті, стала новина	142
33. Чи чули, браття, такую новину	144
34. Пані Божа Мати пішла щедривати	145
35. Пресвята Марія по світу ходила	145
36. Через широке поле, через глибоке море	146
37. Щодрий вечор, щодрий	147
38. Ішов Христос через поле	147
39. Дивная новина: нині Діва Сина	148
40. В пан-господара на його двори	149

41. Ой у Віхліємі сталася новина...	150
42. Ой на Україні зорі засвітились	151
Веснянки та постові пісні	152
43. Розвивавса ж дунай да й посеред речки	152
44. Та через поле широкєс	153
45. Гей весна, гей красна	154
46. Зажурился соколонько	154
47. Ой рости, рожка, по сіножаті	155
48. Сєриє гуси гречко поєлі	155
49. Весна красна, що ти нам принесла... (1)	156
50. Весна красна, що ти нам принесла... (2)	157
51. Ой виходьте, веснянки, на новєє лєто	157
52. Летіли гусоньки через сад зелений	157
53. Ой травко-муравко	158
54. Ой по весни да по веснянци	159
55. Весна по веснянци	159
56. Ви, хлопчикі, да соколікі	160
57. А в нас Іванко не жонат ходит	160
58. Ой був би я соколом	161
59. Ой уже весна, ой уже красна	162
60. Плавала качечка коло бережечка	162
61. Ой весняночка да красняночка	163
62. Чи чулі, чи чулі, хлопчикі, зозулі	163
63. Дощечка, дощечка з вербочки впала	164
64. Вирнула, вирнула жабка з-під мосту	165
Кустові, петрівчані, купальські пісні	166
65. Ой що ж тая да удовушка діє	166
66-а. Іде Купало топітися	166
66-б. А Петровочка — мала ночка	167
66-в. Ой не жди, не жди, мой татонько	167
66-г. Ой за городом біла глина	167
67-а. Ой на Івана, на Івана	168
67-б. Ой ще Купало не топися	168
67-в. Петровочка — мала ночка	168
68. Ой на городі шафран, шафран	169

69. Ой на городі Купалиця	169
70. На городечку шахран-махран	169
71-а. Ой попід лісом холодна роса	170
71-б. Ой попуд лєсом холодна раса	170
72-а. На вігоні вогонь горить... (1)	171
72-б. На вігоні вогонь горить... (2)	172
73. На вігоні вогонь горить (3)	172
74-а. Сьогодні Купайло	173
74-б. Наше Купайло	174
75. Ой на Йвана Купального	174
76. Хмари гудуть	175
77. Розвивайся, сухий дубе	175
78. Ми тебе, Купайло	176
79. Ой у лєсі, ой у лєсі на кльонку	177
Жнивварські, ягідні пісні	178
80-а. А в нашого господаря зажинки	178
80-б. Ой засвети, місяцу, із рога	179
81. А в нашого господаря сивий конь	179
82. Ой до межі, женчики, до межі	180
83. Ой літала раба пава по полю	180
84. Ой обжинкі, господарю, обжинкі	181
85. Ой обжинки, господинько, обжинкі	181
86. До межі, женчики, до межі	182
87. Ой на тобі, бородонько	182
88. Нашая господинька не жала	182
89. Казав ти, господарю, шо ми спали	183
90. Ой додому, ягоднички, вже пора	184
91-а. У полю ж конопельки	184
91-б. Жніте, жинчикі, жніте	185
91-в. Приказав мні мий свєкорко	185
92. Ой я в бору ягід беру	186
Примітки	187
Таблиця спеціальних знаків музично-етнографічної транскрипції	195

Наукове видання
ПАРХОМЕНКО Тетяна Петрівна
Календарні звичаї та обряди Рівненщини
(матеріали польових досліджень)
монографія

Редактор Наталія ГАВРИШ

Музичні редактори: Людмила ГАПОН, Юрій РИБАК

Набір нот і тексту Тетяна ПАРХОМЕНКО

Технічний редактор Олег БОРИЛЮК

Робота над ілюстраціями Віктор ЛУЦ

Світлини: А. Бабака, М. Булгакова, Л. Вострікової, Ю. Гаврилюка,
Т. Гнатюк, Г. Данильчук, Д. Дмитрієва, П. Здоровила, Б. Мартинюка, О. Нагорнюка,
Д. Наумова, Т. Пархоменко, А. Поскропки, О. Сидорчук, І. Ткача, К. Турського

- 1 сторінка обкладинки: фото поч. XX ст., РОКМ.
2, 3 сторінки обкладинки: реконструкція слов'янських календарів IV ст. н. е. із с.Ромашки Київської обл. і с.Лепесівки Волинської обл. за матеріалами Б. О. Рибакі (Язычество древних славян. – М.: София, Гелиос, 2002. – С.309). Фрагменти вишитої хустки поч. XX ст., с.Рясники Гошанського р-ну Рівненської обл. Фото Т. П. Пархоменко
4 сторінка обкладинки: учасники «Просвіти» с.Дядьковичі Рівненського р-ну, 1937 р. РОКМ.

Здано до набору 29 06 2006 Підписано до друку 12 09 2008. Формат 60x84¹/₁₆. Папір офсетний Друк офсетний
Гарнітура TextBook Умовн друк. арк. 11,63 Тираж 500 прим Зам 309. Ціна договірна.

Parkhomenko T.P.

Calendar customs and rites in Rivnenska oblast: Materials of field investigations.

- Rivne: publisher Oleg Zen', 2008. – 200 p., colour illustrations, notes.

(Note: international standard number of the book in Ukraine was given by publisher Zen' O.M. in August, 2006 during concluding the contract with the author)

This edition is the first attempt of the composite investigation of traditional calendar customs and rites of the inhabitants of Rivnenska oblast. The monograph is the generalization of the author's field expeditionary materials of 1995-2006 in the territories of Rivnenska, Zhitomirska and Kyivska oblasts. The collection has been made of two parts: first contains ethnographic materials, second – music-ritual folk-lore (106 songs).

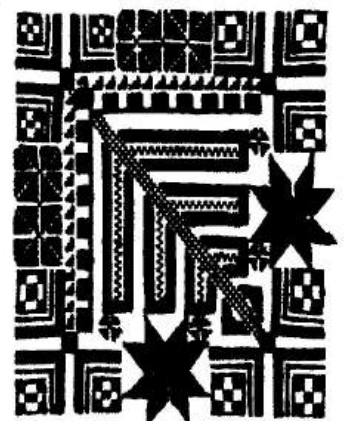
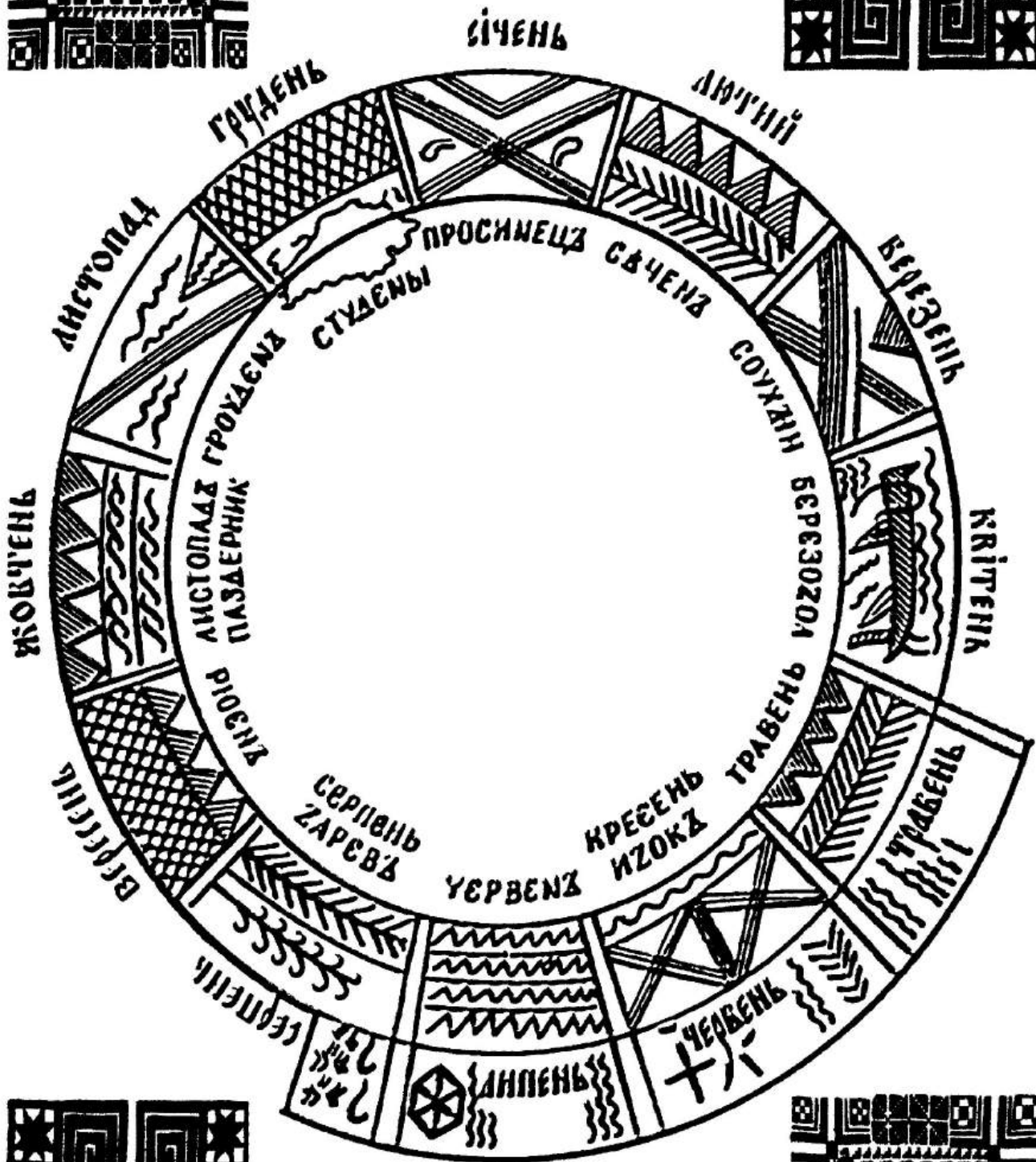
The photos of the beginning of the XXth century from the collection of the Rivne Museum of Regional Studies have been published for the first time. The author's photos of the beginning of the XXth century have been published as well. The patterns of folk icons of the XVth-XIXth centuries from the collection of Rivne Museum have been used as illustrations.

The book has been recommended to ethnographers, historians, specialists in culture and folk-lore.

The book has been edited with the help of Regional State Administration of Rivnenska oblast.

Видавець Олег Зень
Свідоцтво РВ №26 від 6 квітня 2002 р.
33022, м. Рівне, пр. Кн. Романа, 9/24; тел.: (0362) 24-45-09

Віддруковано у друкарні ПП ДМ
Свідоцтво РВ №11 від 12 червня 2002 р.
Рівненський район, с. Корнин, вул. Центральна, 58;
тел.: (0362) 20-53-37

20th sep

